

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 338.483.12:728.81(497.4Lemberg pri Novi Cerkvi)

Prejeto: 1. 10. 2014

**Igor Sapač**

univ. dipl. inženir arhitekture, univ. dipl. umetnostni zgodovinar, dr. umetnostne zgodovine, muzejski svetovalec, docent,
Oddelek za arhitekturo, Fakulteta za gradbeništvo, Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@guest.arnes.si

Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg

IZVLEČEK

Nad dolino Dobrnice pozidani grad Lemberg je edini ohranjeni od treh gradov, ki so tesno povezani s srednjeveško zgodovino Dobrne. V 16. stoletju so Krištof Welzer, njegov sin Moric in vnuk Viktor kot nadomestilo za porušeni srednjeveški grad postopno zgradili novo grajsko zasnovo, ki sodi med najpomembnejše stvaritve renesančne arhitekture na Slovenskem. Isti trije Welzerji so zgradili tudi trdnjavo Kluže pri Bovecu, koroške gradove in dvorce Frauenstein blizu Šentvida ob Glini, Hallegg in Welzenegg pri Celovcu ter palačo Welzer v Celovcu. Po letu 1629, ko je morala koroška veja rodovine Welzer v obdobju protireformacije grad skupaj z vsem svojim drugim premoženjem prodati in oditi v emigracijo, je prešel v posest plemiške rodovine Schrattenbach in leta 1660 se je v njem rodil Wolfgang Hannibal grof Schrattenbach, knežesko v Olomucu, kardinal in vicekralj neapeljskega kraljestva. V 18. in 19. stoletju so renesančno grajsko zasnovo nekoliko predelali in jo okrnili, a njene ključne značilnosti so ostale prepoznavne. V drugi polovici 20. stoletja je grajska stavba naglo propadala, od leta 2007 pa poteka njena uspešna obnova.

KLJUČNE BESEDE

grad, Lemberg pri Novi Cerkvi, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, renesansa, klasicizem, Welzer, Kluže, Frauenstein, Hallegg, Welzenegg, palača Welzer, Schrattenbach, Schrottenbach, Langer, Galle, Franci Zidar, konservatorstvo, spomeniško varstvo

ABSTRACT

ARCHITECTURAL HISTORY OF THE LEMBERG CASTLE

Of the three ministerial castles that were closely associated with the medieval history of Dobrna, the Lemberg Castle, standing above the Dobrnica Valley, is the only one to have been preserved to date. In the 16th century, Krištof Welzer, his son Moric and grandson Viktor gradually built on the ruins of the medieval castle a new castle layout, which is one of the most important achievements of Renaissance architecture in the present-day territory of Slovenia. The same three Welzers also built the Kluže Fort near Bovec, Carinthian castles and mansions Frauenstein near Sankt Veit an der Glan/Šentvid ob Glini, Hallegg and Welzenegg near Klagenfurt/Celovec, as well as the Welzer Palace in Klagenfurt. After 1629, in the period of Counter-Reformation, during which the Carinthian branch of the Welzer family was forced to sell the castle and the rest of their property and emigrate, the Lemberg Castle came into the hands of the Schrattenbach family. In 1660, it was the birthplace of Wolfgang Hannibal Count von Schrattenbach, Prince Bishop of Olomouc, as well as Cardinal and Vice-King of the Kingdom of Naples. Although the Renaissance building layout was somewhat reconstructed and curtailed in the 18th and 19th centuries, its key features remained recognisable. In the second half of the 20th century, the castle building deteriorated rapidly and, since 2007, it has been undergoing successful restoration.

KEY WORDS

castle, Lemberg pri Novi Cerkvi, architecture, architectural history, castelology, architectural development, Romanesque period, Renaissance, Classicism, Welzer, Kluže, Frauenstein, Hallegg, Welzenegg, Welzer Palace, Schrattenbach, Schrottenbach, Langer, Galle, Franci Zidar, architectural conservation, protection of cultural heritage



Grad Lemberg z južne strani na litografski upodobitvi Carla Reicherta iz Tagespostove suite, okoli leta 1864.

Na prepadnem skalnem grebenu nad dolino Dobrne in regionalno cesto med Dobrno in Vojnikom, jugovzhodno od Dobrne, pozidani slikoviti grad Lemberg je edini ohranjeni od treh gradov, ki so tesno povezani s srednjeveško zgodovino Dobrne; grad Ranšperk oziroma Lanšperk, ki je stal na drugi strani doline, je z zemeljskega površja skoraj povsem izginil že konec srednjega veka, grad Dobrna, ki je bil od treh gradov najmlajši, pa se je v razvalino spremenil v zadnji tretjini 18. stoletja. Tako samo še Lemberg kljubuje času in kot pomembni grajeni simbol in ena najstarejših stavb priča o življenju na tem območju v obdobju fevdalnega družbenega reda. Povezan je tudi s prvimi začetki zdraviliškega turizma na Dobrni v 16. stoletju. Znani zgodovinar Janko Orožen je v knjigi *Gradovi in graščine v narodnem izročilu* iz leta 1936 v zvezi z Lembergom zapisal: *Starinska je njegova oblika in sivo njegovo kamenje*.¹ Grad pa ni zanimiv samo zaradi lokalne zgodovine in slikovite starodavne podobe. Njegov pomen bistveno presega lokalni nivo in uvršča se med najpomembnejše grajske stavbe na Slovenskem. V elaboratu *Kulturni spomeniki v Sloveniji: spomeniki prve kategorije* oziroma v tako imenovani Beli knjigi najpomembnejših slovenskih grajenih kulturnih spomenikov, ki jo je nekdanji Zavod za spomeniško varstvo Socialistične republike Slovenije kot prvi tovrstni poskus v zgodovini slo-

venskega konservatorstva izdal leta 1974, je bil po izboru pionirja slovenske kastelologije dr. Ivana Komelja zlasti zaradi izjemno kakovostne renesančne arhitekture izbran med okoli 600 grajskimi stavbami na območju Slovenije in uvrščen med 50 najpomembnejših.² Med najpomembnejše grajske stavbe je Lemberg uvrstil tudi kastelolog dr. Ivan Stopar s predstavitvijo v knjigi *Gradovi na Slovenskem*, ki je pri Cankarjevi založbi v Ljubljani izšla leta 1986 in v kateri je bil prvič pri nas predstavljen zaokrožen izbor okoli 90 najbolj značilnih in najbolj kakovostnih grajskih stavb na ozemlju Slovenije.³ Kljub izjemnemu pomenu, ki ga je stroka prepoznala že zelo zgodaj, je grad v drugi polovici 20. stoletja naglo propadal in vse je kazalo, da bo boj s časom dokončno izgubil, da bo sledil usodi ranšperškega in dobrnskega gradu ter da se bo spremenil v popolno razvalino. Tik pred dvanajsto je dobil novega skrbnika, ki je spoznal njegovo izjemno vrednost, z velikimi naporji zaustavil hitro propadanje, se lotil obnove in oživljanja ter tako poskrbel, da bodo starodavno poslopje z vsemi njegovimi zgodbami mogle uživati tudi nove generacije v 21. stoletju. Obnovitvena dela na gradu v zadnjih letih so prinesla nekatera pomembna nova spoznanja v zvezi z njegovim gradbenim razvojem

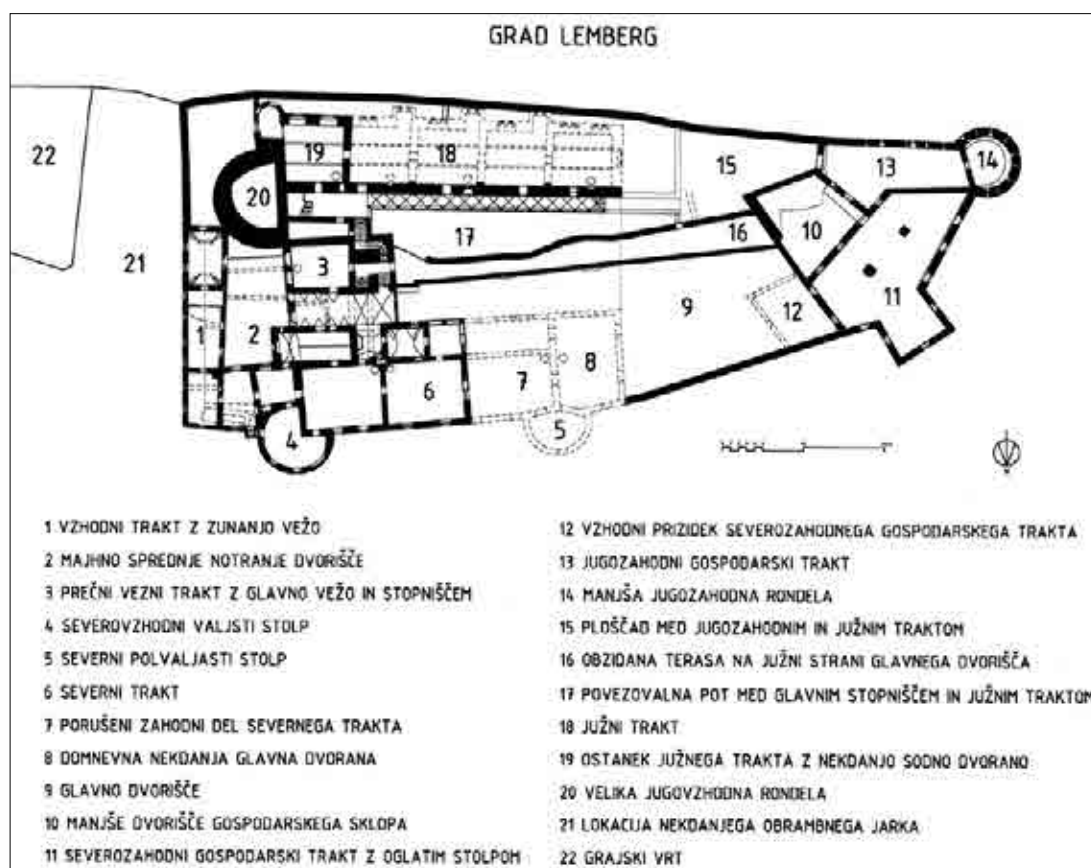
¹ Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 140.

² *Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*, str. 65 (avtor zapisa: dr. Ivan Komelj).

³ Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 134–137.



Pogled na grad Lemberg z okolico z jugovzhodne strani (Igor Sapač, februar 2012).



Tloris vrhnje etaže gradu Lemberg s poimenovanjem posameznih stavbnih delov (Posnetek Smiljana Simerla, dopolnil Igor Sapač).

skozi čas in pojavila se je potreba po nekaterih popravkih in dopolnitvah prikaza njegove zgodovine, orisane v obstoječi literaturi. S tem prispevkom želim strniti in nadgraditi dosedanja spoznanja v zvezi z arhitekturno zgodovino gradu in opozoriti, da je z zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, arheološkega, etnološkega, sociološkega in arhitekturnega vidika bistveno bolj kompleksen fenomen, kakor je bilo predstavljeno doslej.

Srednjeveški Lemberg

Grad je v pisnih virih posredno prvič izpričan v listini avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda VI. iz leta 1213, v kateri je kot priča poleg Ušalka Ranšperškega omenjen tudi njegov brat Eberhard Lemberški – *Vlscalcus de Rauenerberch et frater eius Eberhardus de Leuburch*.⁴ Izrecno je grad prvič omenjen leta 1288 kot hiša – *havs ze Lewenb(ur)ch*.⁵ Leta 1299 se omenja kot grad – *purch Lewenberch*,⁶ leta 1387 pa kot utrdba – *vest Lenberch*.⁷ Postavili so ga zatem, ko je tisto območje okoli leta 1150 od grofov Bogenskih pridobila škofija Krka.⁸ Bil je eden od okoli tridesetih gradov na ozemlju sedanje slovenske Štajerske in Dolenjske, s katerimi so krški škofje v 12. in 13. stoletju sistematično kolonizirali in zavarovali pred tem slabo poseljeno posest.⁹ Zanj je skrbela krška ministerialna rodovina Ranšperško/Lemberško/Dobrnskih. Nastal je kot grad kolonizacijskega značaja in poleg vloge središča zemljiškega gospodstva je imel tudi funkcijo

utrjene nadzorne točke ob pomembni cesti. Najverjetneje so ga postavili okoli leta 1200 in zdi se, da je bil leta 1213 omenjeni krški ministerial Eberhard z Lemberga njegov graditelj, saj se je njegov brat Ušalk imenoval po Ranšperku.¹⁰ Ranšperk je bil med tremi krškimi gradovi na tem območju najstarejši in verjetno je nastal kmalu po letu 1155, vsekakor pa pred letom 1189, ko je posredno prvič omenjen v pisnih virih.¹¹ Lemberg je nastal za njim, nazadnje, verjetno malo pred letoma 1224 oziroma najpozneje do leta 1252, pa so zgradili še grad Dobrna, kar kaže tudi nje-

¹⁰ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 308–309; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 162.

¹¹ Leta 1189 se kot priča krškega škofa omenja Ušalk – *Vlscalcus iunior de Rabensperch*. Oznaka mlajši – *iunior* – pomeni, da je bil predstavnik vsaj druge generacije krških ministerialov, ki živeli na Ranšperku in da je grad nastal več let pred 1189 oziroma kmalu po letu 1155. To potrjujejo tudi listine s konca 12. stoletja, v katerih se poleg Ušalka pojavlja tudi njegov oče Bertold, prav tako poimenovan po Ranšperku – *Perchtoldus de Rauensberch*. V listini iz leta 1197 je skupaj z očetom omenjen tudi Ušalkov brat Engelskalk – *Perchtoldus et filius eius Engelskalkus de Rabensperch*. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 119; Kos, *Vitez in grad*, str. 362–363; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 162. Gradu zatem, ko so ga leta 1452 hkrati z Lembergom opustošile čete Celjskih grofov, niso obnovili. Od konca šestdesetih let 15. stoletja je v listinah omenjen samo še kot opuščen grad oziroma gradišče – *purkhsstal*. Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217. Njegove skromne razvaline stojijo na dominantnem 539 metrov visokem strmem skalnem kopastem hribu na območju razpršene vaške naselbine Rupe, med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno, jugozahodno od gradu Lemberg. Nekdanja stavbna zasnova je v osnovnih obrisih še dovolj dobro razpoznavna. Vse kaže, da je imel grad značilno romansko obodno zasnovo z obzidanim dvoriščem in stanovanjsko stavbo – palacijem. Tlorisna zasnova se je prilagodila naravni izoblikovanosti vrha kopaste vzpetine s skalnimi stenami na južni in zahodni strani. Obodno zidovje, pozidano v glavnem iz grobo obklesanih kamnitih blokov, so večinoma naslonili na naravne sklane stene, ki so jih deloma obklesali. Najbolje določljiv je severozahodni del grajske zasnove, kjer zidovje ponekod sega še do višine okoli 2 metra. Tam je stal palacij običajne oblike in velikosti krških ministerialnih gradov s pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 21 × 9,2 metra; tik nad potjo do gradu je ostanek zunanega zahodnega vogala te stavbe in vidna sta tudi njena vzporedna vzdolžna zidova debeline 120 centimetrov, med katerima razmik v nekdanji notranjosti stavbe znaša 6,8 metra. Pred jugovzhodno steno palacija je bilo obzidano grajsko dvorišče, ki so ga zasnovali na nepravilni trapezasti talni ploskvi v izmeri okoli 21 × 21 × 13,5 × 34,5 metrov. Jugovzhodni vogal dvoriščne talne ploskve je bil klinasto izoblikovan in zdi se, da je tam stal trikotni obrambni stolp – bergfrid – s stranicami dolgimi okoli 13,5 in 13,5 in 16,5 metrov. Opisano zasnovo je še najlažje primerjati z zasnovo bližnjega gradu Šalek, ki je verjetno nastal malo pred letom 1154. Dobro primerljiva je tudi z zasnovami gradov Lož na Notranjskem (pred letom 1220), Prem ob reki Reki (pred letom 1213) in Vrbovec pri naselju Klenovec Humski v Hrvaškem Zagorju, ki je nastal pred letom 1267. Če je trikotni bergfrid res stal, bi glede na analogije mogel nastati kot sekundarni dodatek k obodnemu obzidju. Grajsko jedro je dopolnjevalo predgradje, ki je bilo urejeno na deloma umetno izravnanih platojih na severozahodni in južni strani vzpetine. Prim. Orožen, *Dobrna*, str. 85–86; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 119–120; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 279; Trobec, *Šmartno v Rožni dolini*, str. 26–29.

⁴ Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, V, št. 215; Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 414; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 278. Primerjaj: Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 197; Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 25; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 22.

⁵ Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 415.

⁶ Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 170.

⁷ Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 415.

⁸ V zvezi s Krško škofijo in gradovi Ranšperk, Lemberg in Dobrna primerjaj: Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, str. 14–17; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216–217, 220–222; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 63–64, 78–79, 96–97; Kos, *Lastniki, posestniki in prebivalci*, str. 20–29; Kos, *Vitez in grad*, str. 266–268, 308–310, 362–363; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 39, 105–106, 150–151, 160–167.

⁹ Leta 1072 ustanovljena Krška škofija je imela na sedanjem slovenskem ozemlju poleg Lemberga še gradove: Vitaneje, Ranšperk, Dobrna, Roženberk, Helfenberg (Soteska), Ekenštajn, Šalek, Lindek, Lušperk, Freudenberk, Kebelj, Andenburg, Ploštanj, Prežin, Lemberg pri Šmarju, Rogatec, Žamerk, Žusem, Podčetrtek, Planina pri Sevnici, Pilštanj, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Bizeljsko, Boštanj ob Savi, Erkenštajn pri Radečah, Mokronog in Štrasberk (Stražberk) na Dolenjskem. Prim. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 213–245; Curk, *Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini*, str. 144; Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture*, str. 254; Kos, *Lastniki, posestniki in prebivalci*, str. 17–30; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68, 74–75. Ohranjeni krški gradovi se odlikujejo s kakovostno romansko arhitekturo.



Pogled na leberski grajski kompleks z jugozahodne smeri, iz lokacije porušenega gradu Ranšperk (Igor Sapač, 2014).

govo ime nemško Neuhaus.¹² Da je ista ministerialna rodovina v bližini prvega gradu zgradila še drugi grad, pozneje pa še grad Dobrna, govori o velikem strateškem in gospodarskem pomenu tega sicer dokaj majhnega območja. Zdi se, da je odnos Lemberga do starejšega bližnjega Ranšperka mogoče primerjati s starejšim in novejšim gradom Turjak ali pa s starejšim in novejšim gradom v Devinu ob Tržaškem zalivu; z novejšim večjim gradom, pozidanim bližje pomembne ceste, so omogočili učinkovitejši nadzor nad območjem in poskrbeli za njegovo uspešnejšo kolonizacijo. Ranšperk in Lemberg sta bila sicer drugače kakor para gradov Turjak in Devin vsak zase sedež samostojnega zemljiškega gospodstva, ki pa sta bili vsaj na začetku trdno povezani, o čemer priča listina iz leta 1213. Zdi se, da je Lemberg že zgodaj vse bolj prevzemal tudi upravno vlogo Ranšperka, saj je iz leta 1335 napisane listine mogoče razbrati, da je bil takrat Ranšperk deloma že razvaljen.¹³ O posebnem pomenu Lemberga že v času nastanka priča tudi njegovo srednjevisokonemško ime *Leuburch*, dobesedno 'Levji grad', oziroma *Lewenberch*, dobesedno 'Levova gora', ki se navezuje na simbolni pomen leva – močnejše, močne in pogumne živali in ki ga prav gotovo

niso izbrali naključno.¹⁴ Med letoma 1248 in 1270 je na gradu Lemberg živel krški ministerial Nikolaj I. Lemberški (*Nicolaus de Lewenberch*), ki je bil eden od vitezov iz kroga znamenitega minnesängerja Ulrika Liechtensteinskega. Od leta 1270 je Lemberg za krško škofijo upravljal Hartnid iz Guštanja, deželni sodnik v Savinjski dolini, ki se mu je leta 1279 oziroma pred letom 1299 odpovedal v korist gospodov Ptujskih.¹⁵ Ptujski so na grad Lemberg naselili svoje gradiščane, med katerimi je bil med prvimi Ditmar z Lemberga, ki se omenja leta 1307. V devetdesetih letih 14. stoletja so Ptujski združili gospodarsko upravo Lemberga in bližnjega Ranšperka, oba pa sta obdržala svojega gradiščana. Leta 1387 je krški škof Lemberg skupaj s štirimi drugimi svojimi gradovi podelil v fevd grofom Celjskim, vendar do realnega prevzema ni prišlo.¹⁶

O prvotni srednjeveški podobi gradu Lemberg moremo zgolj domnevati, saj v sedanji stavbni zasnovi ni ohranjenih grajenih elementov, ki bi jih bilo mogoče opredeliti kot srednjeveške. Tudi arheološke

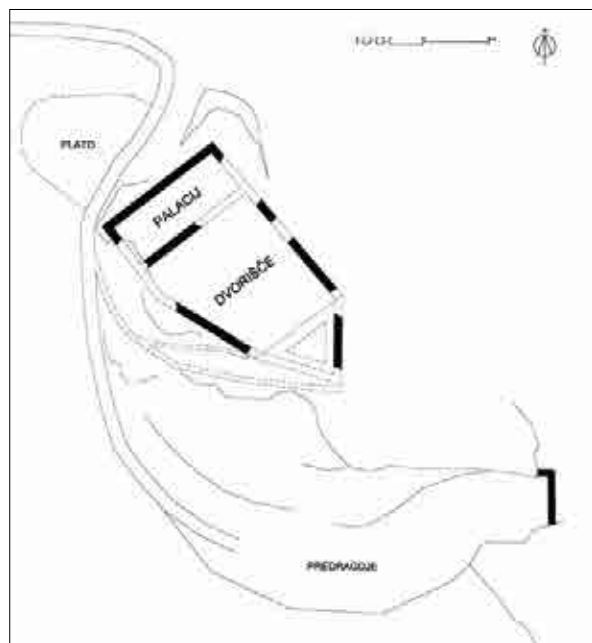
¹² Kos, *Vitez in grad*, str. 266–268; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 161, 162; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 32–35; Kos, Lastniki, posestniki in prebivalci, str. 20; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 89.

¹³ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 167. Že v prvi izrecni omembi iz leta 1355 je grad Ranšperk poimenovan stari grad (hiša) – *Rabensperch das alt haws*. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 120.

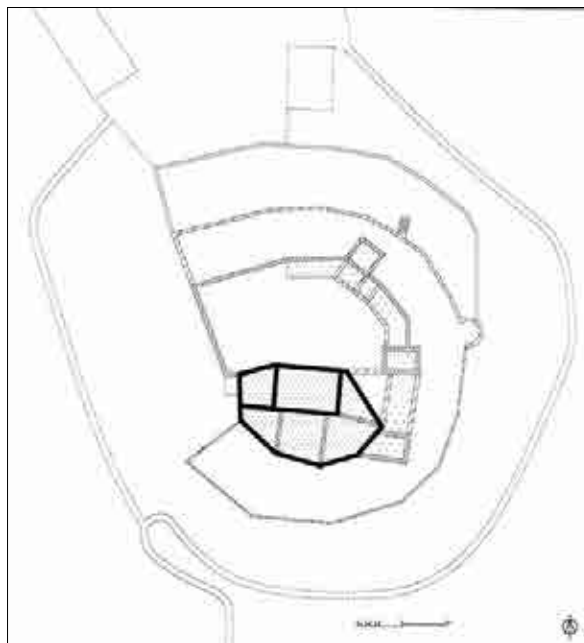
¹⁴ Prim. Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, str. 229–230. Leopold Pettau Lemberga v svojem pregledu ni obravnaval. Prim. Pettau, Imena važnejših starejših gradov. Morda so ime gradu izbrali analogno bližnjemu Ranšperku; ta se v poznem 12. stoletju in zgodnjem 13. stoletju omenja kot Rabensperch, dobesedno 'Vranja gora', pa tudi kot Rauenberch, dobesedno Groba gora, po morfoloških značilnostih kraja, kjer so ga bili pozidali.

¹⁵ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 165–166; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 414–415; Kos, *Vitez in grad*, str. 309.

¹⁶ Kos, *Vitez in grad*, str. 309–310.



*Situacijska shema talne zasnove gradu Ranšperk
(Igor Sapač, 2014).*



*Situacijska shema talne zasnove gradu Dobrna
(Igor Sapač, 2014).*

raziskave v letih 2009 in 2010, ki so sicer potekale le na majhnem delu grajske površine, niso razkrile ostankov srednjeveškega zidovja. A med raziskavami leta 2009 so odkrili tudi precej odlomkov poznosrednjeveških pečnic, lončenine in stekla, kar kaže, da je srednjeveški grad vendarle stal na lokaciji sedanjega grajskega kompleksa in ne morda na kakšni drugi bližnji lokaciji.¹⁷ Primerjave z drugimi gradovi krške škofije iz 12. in 13. stoletja omogočajo predpostavko, da je imel na začetku obodno zasnovo z obodnim obrambnim obzidjem okoli notranjega dvorišča, talno površino veliko med 600 in 1200 kvadratnimi metri, stanovanjsko stavbo – palacij – in morda tudi veliki obrambni stolp – bergfrid. Grajske oblike na podlagi teh primerjav ni mogoče natančneje določiti, ker so imeli krški gradovi zelo raznolične obodne tlorisne zasnove, odvisne zlasti od naravne izoblikovanosti lokacije, kjer so jih postavili;¹⁸ od pravih pravokotnih zasnov, kakršne so najboljše razpoznavne na Podsredi, Podčetrtku, Rogatcu in Boštanju, petkotnih zasnov, kakršno, denimo, najdemo na Lindeku, mnogokotnih zasnov kot pri Dobrni in Lušperku,¹⁹ do povsem nepravilnih in konfiguracij

terena prilagojenih zasnov, kakršne, denimo, najdemo na Kunšperku, Mokronogu ali na mlajšem gradu v Vitanju. Zato tudi ni utemeljeno domnevati, da so prvotno zasnovo Lemberga oblikovali po vzoru bližnjega Ranšperka, saj so Ranšperk zgradili vrh kope, Lemberg pa na grebenu. Samo z analizo morfoloških značilnosti lokacije, kjer so ga bili pozidali, je mogoče poskusiti natančneje določiti prvotno zasnovo. Vse kaže, da se je sedanja grajska zasnova, izoblikovana v glavnem v 16. stoletju, prilagodila starejši topografski situaciji vrh skalnega grebena in zato, kljub renesančnim elementom, s kompozicijo stavbnih

tegnjene osmerokotne talne ploskve. Največja dolžina talne ploskve na Lušperku meri 34 metrov in širina 24 metrov. Na gradu Dobrna največja dolžina talne ploskve znaša 35 metrov in širina 23 metrov. Na obeh gradovih je bila prvotna stanovanjska stavba – palacij – na notranji strani obodnega obzidja in prislonežna na njegovo najdaljšo stranico. Na dobrnskem gradu so palacij sekundarno povečali, tako da so z novimi stanovanjskimi prostori zapolnili oziroma izžidali celotno površino na notranji strani prvotnega obodnega obzidja in tega nadzidali ter tako ustvarili izjemno mogočno stolpasto učinkujočo bivalno stavbo s strmo večstranično streho, ki jo kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681. Drugače od Lušperka, ki se je do propada, morda v celjski vojni okoli leta 1440, v glavnem ohranil v prvotni podobi, je dobrnski grad med 14. in 16. stoletjem dobil tudi koncentrično zunanje obrambno obzidje, na katerega so pozneje naslonili nekaj poslopij in tako izoblikovali zelo kompleksen in slikovit stavbni sestav. Z romanskima zasnovima gradov Dobrna in Lušperk je deloma primerljiva tudi zasnova gradu Zbelovo pri Poljčanah, ki je nastal v poznem 12. stoletju oziroma okoli leta 1200. Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 45, 136, 140; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26, 161–163; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 32–34.

¹⁷ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*. Za tezo o srednjeveškem gradu na drugi lokaciji prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 141; Orožen, *Dobrna*, str. 82.

¹⁸ Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*.

¹⁹ Tlorisni zasnovi gradov Dobrna in Lušperk, ki sta oba nastala za krške ministeriale v 13. stoletju oziroma pred letom 1279, sta si v osnovi zelo podobni, saj obe izhajata iz nepravilne po-



Pogled na grad Lemberg z bližnjo okolico z južne strani (Igor Sapač, 2014).

mas še vedno učinkuje zelo srednjeveško.²⁰ Obenem je sedanja grajska zasnova pomembno izhodišče za razmišljanje o prvotni srednjeveški grajski zasnovi, čeprav v njej ni mogoče razpoznati srednjeveških zidov. Izoblikovanost skalnega grebena omogoča, da določimo največjo možno velikost prvotne zasnove. Romanski grad ni mogel biti večji od sedanjega grajskega kompleksa in nedvomno je obsegal najvišji del sedanje zasnove. Na južni strani ga je gotovo omejevala in določala dolga ter v razmeroma ravni črti potekajoča prepadna skalna stena, vrh katere je pozneje stala tudi južna fasadna stena južnega renesančnega trakta, ki je sedaj v glavnem porušena. Na severni strani romanska grajska zasnova zelo verjetno ni segala čez črto dvoriščne fasadne stene sedanjega severnega trakta, ki je postavljen na zelo zahtevnem terenu na strmem severnem pobočju sklanega grebena in ki ima zato pod sedanjim pritličjem dve kletni etaži, deloma vsekani v pobočje skalnega grebena; malo verjetno je, da bi severni rob oziroma obzidje romanske zasnove postavili na zahtevnem terenu v pobočju grebena in nižje od kote sedanjih tal pritličja severnega trakta. Najverjetneje so sedanji severni grajski trakt v 16. stoletju zaradi premajhnega razpoložljivega zemljišča znotraj območja srednjeveške grajske zasnove morali zgraditi na zunanji strani črte severnega romanskega obodnega obzidja, kar je bil

dokaj zahteven in drzen gradbeni podvig. Na vzhodni strani srednjeveška grajska zasnova ni mogla segati čez črto, ki jo sedaj določa zadnja stena velike renesančne rondele in ki od tam poteka proti severu do sedanjega glavnega portala druge oziroma notranje grajske veže in naprej do severovzhodnega valjastega stolpa. Na zahodni strani prvotna grajska zasnova verjetno ni segala dlje od zahodnega konca sedanjega južnega arkadnega hodnika oziroma čez črto nekdanje zahodne fasade južnega renesančnega grajskega trakta, saj se od tam skalna osnova spušča proti zahodu. Če upoštevamo opisane omejitve na jugu, severu, vzhodu in zahodu grajske zasnove zarišemo štiri ravne črte, na tlorisu dobimo skoraj povsem pravilno pravokotno ploskev, ki v smeri vzhod–zahod meri okoli 40 metrov in v smeri sever–jug okoli 26 metrov. To površino je mogoče primerjati s prvotnima pravokotnima tlorisnima zasnova krških gradov Podsreda (okoli 20 × 40 metrov) in Podčetrtek (okoli 20 × 50 metrov) iz druge tretjine 12. stoletja.²¹ Nobenega pravega razloga ni, ki bi nas napeljeval k uganjani, ali je bila prvotna zasnova Lemberga bistveno manjša od talne ploskve v izmeri 26 × 40 metrov; grad je nastal okoli leta 1200, ko se je gradnja gradov pri nas že zelo razvila in so ti postajali vse večji, obenem pa je takšno velikost narekoval tudi pomen gradu nad strateško pomembno cesto. Presenetljiva

²⁰ Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 162–163; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136.

²¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 71–92.

ni niti pravilna pravokotna talna ploskev; takšne zasnove najdemo pri več gradovih krške škofije iz 12. in 13. stoletja in največkrat so nastajale na grebenih. Na Lembergu je oblika grebena z vzporednima južno prepadno skalno steno in strmim severnim pobočjem omogočila zelo pravilno pravokotno talno ploskev, ki je bila prav gotovo skrbno načrtovana. Posebni problem za načrtovalce prvotne grajske zasnove je bil skalnati teren, ki je padal od juga proti severu in ki je onemogočal izvedbo tako pravilne in udobne grajske zasnove z izravnanim notranjim dvoriščem kakor na gradovih Podsreda ali Podčetrtek. Vse kaže, da so na Lembergu, podobno kakor na pomembnem krškem gradu Planina pri Sevnici, zgrajenem v drugi polovici 12. stoletja oziroma pred letom 1190,²² znotraj obzidanega dvorišča ohranili dokaj strmo padajoč skalnat teren, ki so ga le deloma odklesali oziroma izravnali. Dvorišče so obdali z obodnim obzidjem, ki je bilo po drugih krških gradovih sodeč visoko okoli 8 metrov in na vrhu opremljeno s pokrito leseno obrambno galerijo. Domnevati smemo, da so prvotni grajski kompleks na naravno najslabše zavarovani vzhodni strani pred obodnim obzidjem zavarovali z odklesavanjem skalne osnove; tako pridobljeni material so uporabili za gradnjo grajskih zidov. Upošteva je ustrezne analogije se zdi najbolj verjetno, da so glavni vhod v grad uredili v severni bočni stranici obzidja, nad strmo padajočim severnim pobočjem grebena. Po analogijah smemo tudi domnevati, da je bil prag vhodnega portala na višini tal dvorišča in odprtina portala je bila verjetno široka okoli 2 metra, visoka še več in na vrhu polkrožno zaključena.

Tako kakor drugi srednjeveški gradovi je imel Lemberg prav gotovo že na začetku na dvorišču zbiralnik oziroma cisterno za vodo, ki je bila vsekana v naravno skalno osnovo in verjetno opremljena s filtrskim nasutjem.²³ Nedvomno je imel grad že od vsega začetka tudi stanovanjsko stavbo – palacij. Po drugih krških gradovih sodeč je bil romanski palacij na Lembergu pozidan na pravokotni talni ploskvi in nad pritličjem je imel še dve nadstropji. Grajske palacije so največkrat postavljali v tistem delu grajskega kompleksa, kjer so bili najboljše zavarovani in od koder je bil omogočen dober razgled na dolino. Na Lembergu je zato palacij najbolj utemeljeno domnevati tik nad prepadno skalno steno na južni strani obzidane pravokotne talne ploskve, na lokaciji poznejšega renesančnega južnega grajskega trakta, od katerega je sedaj ohranjena le še njegova vzhodna petina in severna stena z arkadnim hodni-

kom.²⁴ Palaciji romanskih gradov krških škofov so bili največkrat široki okoli 10 metrov in prav toliko znaša tudi širina nekdanjega južnega renesančnega trakta na Lembergu; zdi se verjetno, da so ta trakt v 16. stoletju postavili na talni ploskvi romanskega predhodnika. Ohranjena severna stena z arkadnim hodnikom kaže, da je bil renesančni južni trakt dolg 43 metrov in tako dolg bi mogel biti tudi prvotni romanski palacij. Ta dolžina je sicer enkrat večja od, denimo, dolžine obeh palacijev na gradu Podsreda, a tako dolgi palaciji na pomembnejših gradovih krške škofije niso bili izjemni. Grad Strassburg blizu Krke na avstrijskem Koroškem, ki je kot rezidenčni grad krških škofov in upravno središče krške škofije nastal malo pred letom 1147, je okoli leta 1200 na južni strani obodnega obzidja nad dolino dobil prizidan nov velik dvonadstropni palacij s pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 13 × 52 metrov in z dvema prečnima stenama v notranjščini; v njem so uredili tudi reprezentativno škofovsko dvorano, s katere je bil mogoč dober pogled na cesto v dolini.²⁵ Na gradu Planina pri Sevnici je v drugi polovici 12. stoletja nastal palacij, ki je bil dolg okoli 38 metrov in širok verjetno okoli 10 metrov; postavili so ga na nižjem delu obzidanega grajskega dvorišča, kljub temu pa je bil iz njegove reprezentativne dvorane v prvem nadstropju mogoč odličen pogled na pomembno cesto v dolini na severni strani. Zdi se, da sta zelo dolga romanska palacija imela tudi krška gradova Pilštanj na Kozjanskem in Freudenberg nad Zrečami, od katerih pa skoraj ni več sledov. Palacij na Pilštanju, ki je verjetno nastal v 12. stoletju, je dokaj zanesljivo dokumentiran na dveh upodobitvah iz 17. stoletja, ki sta ju izdelala Johannes Clobucciarich in Georg Mathäus Vischer; dvonadstropna podolžna stavba s štirikapno streho je imela proti dolini obrnjeno sedemosno fasado in je bila torej približno enkrat daljša od podobnega prvega palacija na bližnjem gradu Podsreda. Skromni sledovi na terenu kažejo, da je bil palacij na Pilštanju verjetno dolg okoli 40 metrov, in da je bilo vzporedno z njim notranje grajsko dvorišče, ki je bilo obdano z obodnim obzidjem.²⁶ Grad Freudenberg nad Zrečami je nastal v zgodnjem 13. stoletju, opustili pa so ga že v 15. stoletju.²⁷ Umetnostni zgodovinar Avguštin Stegenšek je na začetku 20. stoletja na njegovi lokaciji dokumentiral stavbno zasnovo z razpotegnjeno približno pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 30 × 14 metrov oziroma nekaj več.²⁸ Zdi se, da je tudi tam ob južni stranici obodnega obzidja in vzporedno

²⁴ Prim. Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 86.

²⁵ Schicht, *Bollwerke Gottes*, str. 211–218. Južna stena palacija nad dolino se je leta 1915 v večjem delu porušila.

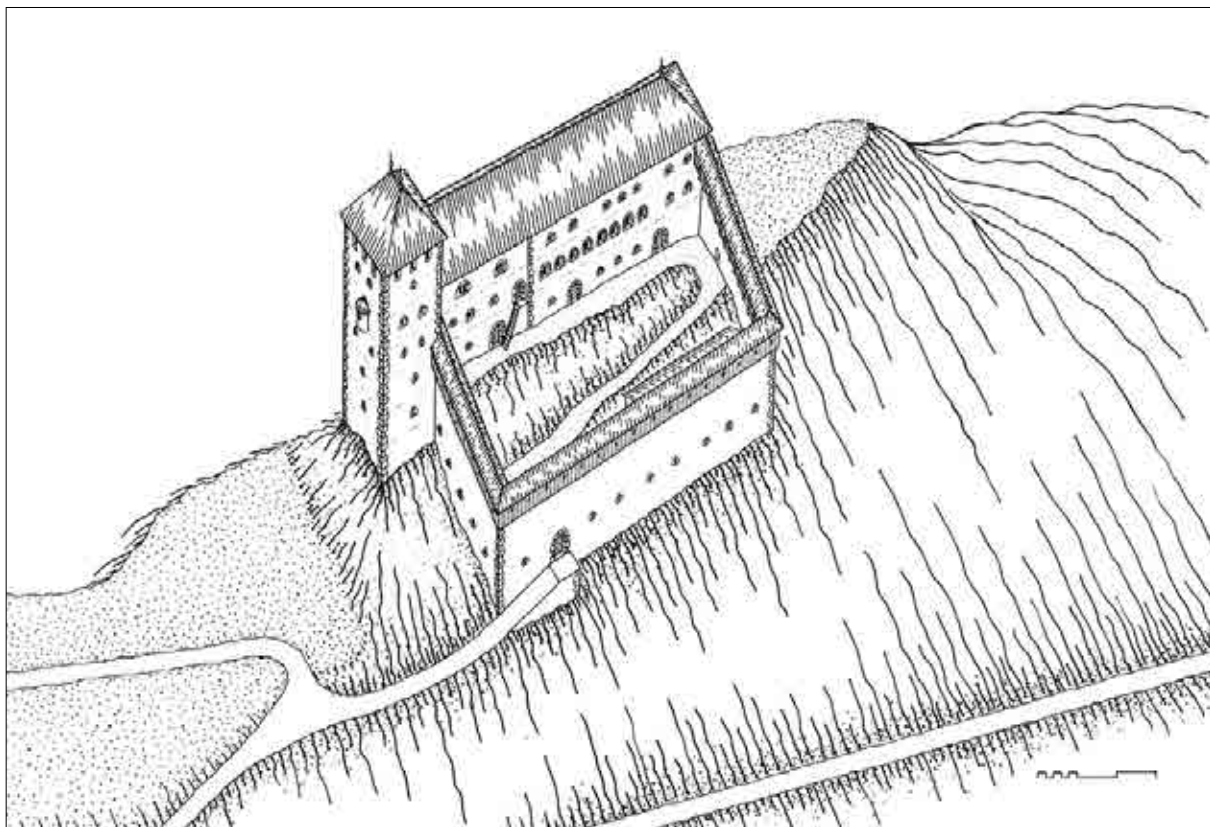
²⁶ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 56–58.

²⁷ Kos, *Vitez in grad*, str. 275–276. Grad so morda razdejale čete celjskih grofov okoli leta 1440. Prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 481–483.

²⁸ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

²² Za čas nastanka gradu Planina glej: Kos, *Vitez in grad*, str. 341.

²³ Sedanja grajska zasnova sicer nima cisterne za vodo oziroma vodnjaka. Nazadnje so grad z vodo oskrbovali s pomočjo vodovodne napeljave, ki je bila sestavljena iz glaziranih opečnih cevastih elementov okroglega prereza; ostanke te napeljave so razkrila zadnja obnovitvena dela.



Grad Lemberg v 13. stoletju. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

z dolino stal dokaj dolgi romanski palacij. Glede na pomen Lemberga okoli 40 metrov dolg palacij torej ne bi bil posebno presenečenje. Dopustiti je treba tudi možnost, da je bil palacij sprva krajši in da so ga šele pozneje podaljšali. Žal je o teh vprašanjih mogoče le hipotetično razpravljati, saj so med gradnjo južnega renesančnega trakta odstranili vse ostanke domnevnihih starejših gradenj in skalno osnovo izravnali.

Še težje je odgovoriti na vprašanje, ali je imel srednjeveški Lemberg tudi veliki grajski stolp – bergfrid, kakršni so bili na gradovih v srednji Evropi zelo pogosti med sredino 12. stoletja in 14. stoletjem in kakršne so zgradili tudi na več krških gradovih. Stanovanjsko stavbo oziroma palacij so imeli prav vsi gradovi, bergfrid pa so dobili le nekateri in pravila, na katerih gradovih smejo nastati, ni bilo; bergfrid je bil obrambni stolp, pa tudi pomemben statusni simbol in zato je bilo zlasti od ambicioznosti grajskega lastnika oziroma upravitelja odvisno, ali ga bodo zgradili. Za domnevo, da je tudi na Lembergu stal srednjeveški bergfrid, govori dejstvo, da je bil grad dokaj pomemben, da so takšne stolpe postavili na večini krških gradov in da so ga zgradili okoli leta 1200, ko so bili bergfridi že zelo pogosti in njihova gradnja ni bila več tako zahteven podvig kakor v prvi polovici 12. stoletja. Zdi se, da je imel bergfrid tudi bližni Ranšperk. Če je bergfrid na Lembergu res stal, bi ga z največjo verjetnostjo mogli predvideti na naravno

najslabše zavarovani vzhodni strani, na izpostavljenem skalnem pomolu, kjer so v 16. stoletju postavili sedanjó veliko renesančno rondelo in za katerega je malo verjetno, da je bil v srednjem veku neizkoriščen za obrambne namene. Skalna osnova, na kateri je postavljena rondela, kaže, da bi tam mogel stati značilni bergfrid s kvadratno talno ploskvijo v izmeri do 10 × 10 metrov in tako kakor rondela v 16. stoletju bi mogel odlično obvladovati dostop do glavnega vhoda v grad iz vzhodne strani. Bergfrid s kvadratno ploskvijo se zdi najbolj verjeten, čeprav ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je imel trikotno obliko, tako kakor bližnji Šalek ali Planina pri Sevnici v 14. stoletju in domnevno tudi bližnji Ranšperk, ali peterokotno obliko tako kakor bergfrid na krškem gradu Rifnik iz druge polovice 13. stoletja in bergfrid na gradu Borl. Analogni primer se je ohranil na krškem gradu Strassburg; bergfrid s kvadratno talno ploskvijo v izmeri 8,5 × 8,5 metrov so okoli leta 1200 zgradili ob strani glavnega grajskega vhoda in ga naslonili na čelno stranico starejšega obodnega obzidja.²⁹ Tudi na Lembergu ne gre izključiti možnosti, da so bergfrid zgradili sekundarno ob naslonitvi na starejše obodno obzidje. V eni od zgornjih etaž bergfrida bi mogla biti grajska kapela, ki bi mogla biti tako kot kapeli v

²⁹ Schicht, *Bollwerke Gottes*, str. 216–218; prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 32.



Lokacija nekdanjega izpostavljenega stolpa gradu Lemberg na vrhu vzpetine Tornovšče oziroma Gradišče (Igor Sapač, 2014).

bergfridih na gradovih Lindek in Ormož usmerjena proti vzhodu.

Edina stavba v sklopu srednjeveškega gradu Lemberg, katere obstoj in lokacija sta nesporno potrjeni, je dislocirani samostojni izpostavljeni stolp – propugnakul. Postavili so ga okoli 300 metrov vzhodno od gradu, na vrhu lepo zaobljene dominantne kopaste vzpetine, sedaj poimenovane Tornovšče oziroma Gradišče, od koder je mogoče z višine odlično obvladovati dostop do gradu z vzhodne strani iz doline Dobrnice, hkrati pa nadzirati tudi dolinico severno za gradom in dolino severozahodno od gradu. Verjetno je nastal v 13. stoletju in zgradili so ga na kvadratni ali okrogli talni ploskvi. Sedaj so razpoznavni le še njegovi skromni sledovi, ki čakajo na ustrezne arheološke raziskave.³⁰ Tovrstni samostojni izpostavljeni stolpi, ki se po osnovni stavbni zasnovi niso veliko razlikovali od bergfridov, so bili na gradovih krške škofije zelo pogosti in na Slovenskem so izpričani oziroma dokumentirani na Podčetrtku, Planini pri Sevnici, Kozjem, Keblju na Pohorju in Rogatcu.³¹ Morda je takšen stolp stal tudi v kompleksu gradu Podsreda. Zelo pogosti so bili tudi na Koroškem, kjer pa so jih v novem veku tako kakor drugod večinoma podrli; najlepša primera sta se ohranila v kompleksih gradov Grünburg blizu Šentvida ob Glini in Vivšnik

(Weissenegg) blizu vasi Ruda (Ruden); nastala sta v 13. stoletju in imata okroglo talno ploskev.³² Lemberški propugnakul je bil glede na analogije verjetno štirinadstropen, visok okoli 20 metrov, opremljen s podstrešno obrambno poletažo in vhodom v prvem nadstropju in imel je takšno funkcijo kot večina podobnih izpostavljenih stolpov; nastal je za varovanje dostopa do gradu in verjetno je varoval tudi predgradje z gospodarskimi poslopji. Njegova zgornja nadstropja so bila verjetno bivalna.

V 14. stoletju in v prvi polovici 15. stoletja se na Lembergu verjetno, tako kakor na veliki večini drugih gradov na Štajerskem, ni veliko gradilo, saj je velikost romanske zasnove zadostovala in samo ugibati je mogoče, ali so takrat znotraj obzidanega dvorišča postavili kakšno pomožno stavbo. Gradbena dejavnost se je v tistem obdobju preusmerila na obcestno naselbino, ki je nastala tik pod gradom v dolini Dobrnice in ki je že pred koncem 14. stoletja dobila trške pravice.³³ Sedaj je to vas Lemberg pri Novi Cerkvi. Domačije so načrtno, na osnovi parcelacijske sheme, postavili na obeh straneh ceste in srednjeveška urbanistična zasnova je dobro razpoznavna še sedaj. Naselbina je v srednjem veku verjetno imela okoli dva ducata hiš in okoli 100 prebivalcev in to se tudi pozneje ni bistveno spremenilo.³⁴ Sredi naselbine je na severni strani ceste stala majhna poznogotska cerkev

³⁰ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71–72; Slatinek, *Lemberg*, str. 127, 134; prim. omembe lokacije prehodnika sedanjega leंबरškega gradu v: Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 141; Orožen, *Dobrna*, str. 82.

³¹ Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 84–86; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 28–34.

³² Prim. Wagener, *Burgen in Kärnten – Vorwerke und mehrteilige Burganlagen*, str. 39–47.

³³ Čurk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93, 189; Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 127; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 76–77; Slatinek, *Lemberg*, str. 141–153.

³⁴ Leta 1820 je bilo v kraju 27 hiš in 121 prebivalcev.

s pokopališčem.³⁵ Verjetno sta že zgodaj v naselbini ob Dobrnici nastala tudi grajski mlin in žaga. V letih 1380 in 1391 se omenja stolp pod gradom – *turn gele(g)en zw Lemberg vnd(er) der vesten*, leta 1418 pa sta v trgu Lemberg hkrati omenjena kar dva stolpa – *zwei thuerme im markte Lemberg*.³⁶ Najbrž sta bila to značilna večnadstropna stolpasta dvora, kakršni so bili tudi v bližini krških gradov zelo pogosti.³⁷

Grad Lemberg je kot fevd krške škofije do leta 1438 ostal v posesti gospodov Ptujskih, nato pa je po njihovem izumrtju v moškem rodu z dedovanjem prešel v roke grofov Schaunberskih. Ti so bili pri-staši deželnega kneza in zato nasprotniki grofov oz. knezov Celjskih, kar je srednjeveški grad usodno zaznamovalo.³⁸ V kroniki grofov Celjskih je zapisano, da je leta 1452 Friderik II. Celjski s svojimi vojaki zavzel in razdeljal gradova Lemberg in Ranšperk, ker sta bila po njegovem Celju preblizu. Grad je takrat kot krški fevdnik posedoval grof Ulrik Schaunberski, ki je bil zaveznik in svetovalca cesarja Friderika III.³⁹ Hans Pirchegger je ugibal, ali Celjski Ranšperka in Lemberga morda niso razdeljali že leta 1439, ko je celjski vojskovodja Jan Vitovec v spopadih s Habsburžani razdeljal številne gradove.⁴⁰ Vsekakor je leta 1452 krški škof Janez V. Schallermann Ranšperk

in Lemberg podelil v fevd Frideriku II. Celjskemu in razvaljena gradova sta v celjskih rokah ostala do izumrtja te rodovine leta 1456.⁴¹ Po izumrtju Celjskih sta Ranšperk in Lemberg kot krška fevda znova pridobila grofa Ulrik in Albreht Schaunberska, a ju že leta 1463 zastavila bratoma Štefanu in Andreju pl. Hohenwartoma, ki sta bila sinova E(be)rharda Hohenwarta in nečaka poznejšega celjskega glavarja Andreja Hohenwarta. Leta 1487 sta Hohenwarta Ranšperk in Lemberg dobila kot neposredni krški fevd.⁴² Že prej, leta 1479, ko sta si brata Štefan in Andrej po smrti očeta E(be)rharda razdelila posest, je Lemberg pripadel Andreju in Ranšperk Štefanu.⁴³

³⁵ Ko so v letih 1841 in 1842 na vzhodnem robu naselbine pod gradom postavili sedanjo poznobaročno cerkev sv. Katarine, so staro cerkev leta 1857 prezidali v stanovanjsko hišo, ki sedaj nosi hišno številko Lemberg 16. Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 97; Curk, *Topografsko gradivo I*, str. 66; Orožen, *Dobrna*, str. 80; Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93; Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. sekcija 174; Slatinek, *Lemberg*, str. 154–167.

³⁶ Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 415; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217; Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

³⁷ Denimo v bližini krškega gradu in trga Pilštanj je verjetno v 14. stoletju nastal stolpasti dvor Hartenstajn, iz katerega se je v novem veku razvil sedaj izginuli dvorec. V 14. stoletju je nastal tudi stolpasti dvor v bližini gradu in trga Rogatec, ki so ga v 15. stoletju poimenovali Strmol. Vse kaže, da je stolpasti dvor stal tudi v bližini gradu Podsreda, na 481 metrov visoki vzpetini Turnič zahodno od gradu. V dokaj avtentični obliki je ohranjen stolp v Mokronogu, ki so ga krški upravitelji v trški naselbini pod mokronoškim gradom postavili v 13. stoletju in ki so ga vključili v takrat zgrajeno trško obzidje.

³⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 309–310; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 169.

³⁹ Krones *Die Freien von Saneck*, str. 112; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 204; Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 27; Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture*, str. 270; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 20; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 68; Kos, *Vitez in grad*, str. 310; Kosi, *Grajska politika*, str. 482, 484. Ranšperk in Lemberg sta bila res zelo blizu Celja in z Ranšperka vrh visoke vzpetine je bilo mogoče dobro opazovati tudi zgornji in spodnji celjski grad, pa tudi dvor Celjskih pred severnimi celjskimi mestnimi vrati. V jasnih nočeh je bilo verjetno iz Ranšperka mogoče videti tudi osvetljene prostore v celjskih grajskih stavbah. Prim. Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 22.

⁴⁰ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 481–485.

⁴¹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 512; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 22–23.

⁴² Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205, 512; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 96; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57. Ulrik Schaunberski je bil menda okoli leta 1468 cesarski oskrbnik gradu Gornje Celje.

⁴³ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 186; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205, 512; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 23. Brata Štefan in Andrej (mlajši) pl. Hohenwarta sta bila sinova E(be)rharda pl. Hohenwarta (ok. 1520? – pred 1479) in nečaka poznejšega celjskega glavarja Andreja (starejšega) pl. Hohenwarta (ok. 1430? – 1503). Obstoječa literatura v zvezi z Lembergom največkrat napačno navaja, da je imel grad celjski glavar Andrej Hohenwart (st.). Primerjaj nazadnje: Slatinek, *Lemberg*, str. 13, 49–50. E(be)rhart in Andrej (st.) Hohenwarta sta bila sinova Janeza (Ivana) Hohenwarta, ki je bil leta 1424 glavar v Metliki. Pozneje sta bila metliška glavarja tudi E(be)rhart (1450) in Andrej (st.) (1457), domnevno pa tudi Andrej (ml.). Ni jasno, kateri Andrej Hohenwart je z Jurijem in Gašparjem Črnomajlskim v Gradcu pri Metliki okoli leta 1466 nameraval ustanoviti frančiškanski samostan, kar se sicer zaradi turškega pustošenja leta 1469 ni posrečilo. Bolj verjetno se zdi, da je bil to Andrej st. Prim. Pirjevec, *Hohenwart*, str. 331.

Andrej (st.) Hohenwart je bil poročen s Suzano, roj. Auerperg, ki je bila v prvem zakonu omožena s Hansom pl. Sebrichom. Suzana z Andrejem ni imela otrok in je umrla leta 1485 ali 1486 v Celju, kjer je na zunanjsčini stolno-opatijske cerkve sv. Danijela ohranjen njen figuradni nagrobnik. (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 72, 73; prim. Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 117; Stopar, *Celjske impresije*, str. 30) Andrej (st.) je bil med letoma 1457 in 1464 metliški glavar in od leta 1456 do 1470 je imel v zastavi deželnoknežje gospostvo Metlika z gradom. (Kos, *Urbarji*, str. 45) Leta 1470 je namesto zastavljene Metlike dobil grad in deželnoknežje gospostvo Ribnica na Dolenjskem, ki ju je upravljal do leta 1493. (Oto-repec, *Doneski k zgodovini Ribnice*, str. 82; prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 421, 620) Pred letom 1493 je imel v zakupu tudi grad in gospostvo Kostel ob Kolpi. (Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 235, 620) Leta 1478 je imel v zakupu menda tudi grad in gospostvo Planina pri Sevnici, od leta 1492 do smrti pa tudi mitnico z dvorcem na Vranskem. (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 153) Leta 1462 si je za zasluge pridobil funkcijo dednega stolnika na Kranjskem in v Marki, nato pa napredoval do glavarja v Celju, celjskega vicedoma in cesarjevega svetovalca. (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 72, 73) Leta 1470 mu je cesar Friderik III. izročil grad Gornje Celje, ki ga je nato upravljal več kakor 30 let. (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice. I. del*, str. 291–292; prim. Santonino, *Popotni dnevniki. 1485–1487*, str. 89) Andrej (st.) Hohenwart je umrl leta 1503, kar dokumentira tudi vklesana letnica na njegovem odličnem figuralnem nagrobniku v celjski stolno-opatijski

cerkvi. (Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in Barokom*, str. 84; Stopar, *Celjske impresije*, str. 30–31; Šlatinek, *Lemberg*, str. 50)

Andrej (ml.) Hohenwart (ok. 1440? – ok. 1483) se je domnevno rodil na gradu Kolovec blizu Domžal, ki ga imel njegov oče E(be)rhart in po katerem se je imenoval. Z delitvijo očetovega premoženja leta 1479 je Kolovec tako kakor Ranšperk pripadel Andrejevemu mlajšemu bratu Štefanu. (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 186; Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 226) Andrej (ml.) je imel od leta 1461 skupaj z ženo Ano v zakupu deželno knežje gospostvo in grad Rudenek v Zgornji Savinjski dolini. (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 199; Stumberger, *Die Welzer*, str. 145) Leta 1463 je skupaj z bratom Štefanom v zastavo dobil gradova in gosposčini Ranšperk in Lemberg. Med letoma 1467 in 1469 je bil deželni glavar na Kranjskem. (Pirjevec, Hohenwart, str. 331). Po delitvi očetovega premoženja leta 1479 sta mu poleg Lemberga ostali še dve tretjini gospostva Mengeš in dvor pod srednjeveškim mengeškim gradom, iz katerega se je v 16. stoletju razvil sedanji dvorec Ravbarjev grad. (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 186, 282; prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 291) Andrej (ml.) Hohenwart je bil štirikrat poročen. Prvič se je poročil pred letom 1461 z Ano iz gradu Vrbovec v Zgornji Savinjski dolini. (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 199). Tretjič je bil poročen z Gertrudo oziroma Barbaro, roj. Lemberg z gradu Črnelo pri Domžalah. Četrtrič se je poročil z Nežo († ok. 1505), bogato hčerjo Konrada Färberja z gradu Frauenstein pri Šentvidu ob Glini na Koroškem, ki je leta 1504 Frauenstein tudi dedovala. Neža (Agnes) se je po smrti svojega prvega moža Andreja (ml.) Hohenwarta v drugo poročila z Baltazarjem pl. Luegerjem, po smrti tega pa se je okoli leta 1499 v tretje poročila z Andrejem IV. pl. Welzerjem († pred 1531), sinom Jurija I. Welzerja (po 1462 – pred 1488) in bratom Kristofa V. Welzerja (ok. 1475–1539). Imela je enega samega otroka, Nežo (Agnes) Hohenwart (ok. 1480 – po 1544), ki se je leta 1500 poročila s Kristofom V. Welzerjem in ki mu je v zakon prinesla gradova Frauenstein in Lemberg. (Stumberger, *Die Welzer*, str. 139–149, 157, op. 686) Neža, roj. Hohenwart je imela starejšo polsestro Margareto († po 1534 oz. ok. 1540), ki je bila hči Andreja (ml.) Hohenwarta in Gertrude oziroma Barbare, roj. Lemberg. Margareta je bila prvič poročena s Kristofom Auerspergom († ok. 1506), drugič s Henrikom Scheppachom († pred 1524) in tretjič s Kristofom VII. Welzerjem. (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 72, 66, 67; prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 157) Kristof VII. Welzer je oberwölške oziroma štajerske linije te plemiške rodovine je bil malo mlajši od Kristofa V. Welzerja in v pisnih virih je omenjen od leta 1517, ko je bil že polnoleten; svojo ženo Margareto je preživel. (Stumberger, *Die Welzer*, str. 157) V nasprotju s temi podatki je Valvasorjeva navedba pri opisu gradu Krupa v Beli krajini, da je Margareta, roj. Hohenwart po smrti svojega očeta Andreja Hohenwarta leta 1483 kot njegova edina potomka Krupo s poroko prinesla Moricu pl. Purgstallu in da je ta posest nato v lasti potomcev Margarete in Morica ostala do poznega 17. stoletja. (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 322–323; prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 248, 620) Verjetna se zdi Valvasorjeva navedba, da je Andrej Hohenwart, ki pa ni bil celjski glavar, ampak njegov nečak, umrl okoli leta 1483. Leta 1492 je bila njegova vdova Neža, roj. Färber namreč že poročena z Baltazarjem Luegerjem, ki je bil gradiščan v Lienzu in (Pred)jami in dedni maršal v Gorici, leta 1499 pa je omenjena kot žena Andreja IV. Welzerja. (Stumberger, *Die Welzer*, str. 139)

Iz uporabljene navedene literature ni mogoče razbrati, katerega Andreja Hohenwarta so na šentjernejski dan leta 1475 po porazu notranjeavstrijske vojske pri Kunšperku ob reki Sotli zajeli Turki in ki so ga pozneje iz ujetništva odkupili za visoko odkupnino 6000 florintov. Janko Orožen navaja, da je bil to celjski glavar Andrej (st.) Hohenwart. (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*. I. del., str. 292). Bolj verjetna se zdi navedba Avgusta Pirjevca, da je bil to kranjski deželni glavar in lemerski gospod Andrej (ml.) Hohenwart, ki se je bojeval proti Turkom. (Pirjevec, Hohenwart, str. 331) S tem

Kronika grofov Celjskih navaja, da je Friderik Celjski velel gradova Ranšperk in Lemberg do temeljev razvaliti. Kolikšno je bilo dejansko razdejanje, moremo sedaj le še ugibati. Upošteva je podatke v zvezi z drugimi gradovi, ki so jih razdejali celjske čete,⁴⁴ moremo sklepati, da zapis v celjski kroniki ni pretiran. Večine razdejanih gradov nikoli niso obnovili in njihovo upravno-rezidenčno vlogo so prevzele druge bližnje grajske stavbe oziroma redki novo zgrajeni nadomestni dvorci. Na tistih razdejanih gradovih, kjer so se odločili za obnovo, so zidovje zgradili skoraj v celoti na novo, kar potrjuje domnevo, da so Celjski svoje uničevalno delo povsod opravili zelo temeljito in da se niso zadovoljili zgolj z delno onesposobitvijo utrdbenih stavbnih delov. Da je bilo tako tudi na Lembergu, kaže sedanja grajska zasnova, v kateri ni mogoče razpoznati srednjeveških grajenih prvin.⁴⁵ To dejstvo zanika tudi navedbi Josefa Andreasa Janischa in Ignacija Orožna, da sta razdejani grad Ulrik in Albreht Schaunberska po letu 1456 obnovila.⁴⁶ Če bi že takrat izvedli obsežnejše gradbene posege, novo pozidanih delov v 16. stoletju prav gotovo ne bi povsem odstranili in bi jih bilo mogoče v sedanji zasnovi vsaj deloma prepoznati. Verjetno razdejanega Lemberga enako kakor sosednjega Ranšperka po letu 1456 niso obnavljali, marveč so oba srednjeveška gradova v njuni upravni in rezidenčni vlogi nadomestili z novim dvorcem Ranšperk, ki ga je pod starim Ranšperkom po navedbi zgodovinarja Karlmana Tangla (1799–1866) dal zgraditi Andrej (ml.) Hohenwart.⁴⁷ Gradnja manjšega neutrujenega novega dvorca je bila vsekakor najbolj razumna in učinkovita rešitev. Podobno so ravnali tudi v zvezi z razdejanim bližnjim gradom Soteska oziroma Helfenberg.⁴⁸ Na drago gradnjo novih utrjenih gradov po izumrtju Celjskih grofov in pred začetkom intenzivnih turških vpadov na to območje prav gotovo nihče

vprašanjem je povezano tudi vprašanje, kateri Andrej Hohenwart je dal do okoli leta 1580 zgraditi mogočno gotsko cerkev na Svetini pri Celju. Zdi se, da bi mogel biti to skupni podvig rodovine Hohenwart, pri katerem sta sodelovala tako brata Štefan in Andrej (ml.) kakor tudi njun stric in celjski glavar Andrej (st.). Takšno tezo grb rodovine Hohenwart na obočnem sklepniku prezbiterija vsekakor dopušča. Prim. Stopar, *Svetina*, str. 14–18.

⁴⁴ Prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 481–483.

⁴⁵ Tudi severni grajski trakt z nekaterimi (pozn)gotsko oblikovanimi elementi ni nastal pred letom 1500. Za drugačno mnenje prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. *Tretja knjiga*, str. 71, 72.

⁴⁶ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. VIII. Theil, str. 205.

⁴⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. VIII. Theil, str. 512, 514. Spremenno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 omenja, da dvorec Ranšperk stoji tik pod hribom, kjer je nekoč stal grad, in da meri 40 korakov v dolžino in 30 v širino. Enako velik je bil bližnji dvorec Dobrna, ki je nastal leta 1774. Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, sekcija 174, opisi str. 123, 125.

⁴⁸ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. *Tretja knjiga*, str. 127–129.

ni pomislil. Novi dvorec Ranšperk so najbrž zgradili kmalu po letu 1463, vsekakor pa pred letom 1479, ko je z delitvijo premoženja ranšperško gospostvo pripadlo Štefanu Hohenwartu. Zgolj ugibati moremo, ali se je Andrej (ml.) Hohenwart po izgubi Ranšperka in rodnega Kolovca lotil obnove Lemberga. Prav veliko bržkone ni mogel zgraditi, saj je že okoli leta 1483 umrl.⁴⁹ Zadnja tri desetletja 15. stoletja zaradi pogostih turških vpadov gotovo niso bila čas, primeren za ambicioznejše gradbene podvige. Turške čete so se v tistem obdobju večkrat premikale tudi mimo Lemberga, a o morebitni povzročeni škodi na gradu viri molčijo.⁵⁰ Vsekakor pa se je takrat znova pokazal velik strateški pomen grajske lokacije na enem od prehodov iz dolin Save in Savinje proti Koroški in to je omogočilo, da se je življenje na lokaciji srednjeveškega gradu v novem veku nadaljevalo.

Ponovna gradnja gradu Lemberg v 16. stoletju

Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, kdo je za grad Lemberg skrbel po smrti Andreja (ml.) Hohenwarta okoli leta 1483. Morda je bila to njegova zadnja žena Neža (Agnes) († ok. 1505), hči Konrada Färberja z gradu Frauenstein pri Šentvidu ob Glini na Koroškem. Andrej (ml.) Hohenwart ni imel moških potomcev in zato je grad Lemberg pripadel njegovi hčeri Neži (ok. 1480 – po 1544), ki je postala polnoletna šele v zadnjem desetletju 15. stoletja in ki se je leta 1500 poročila s Krištofom V. Welzerjem (ok. 1475–1539). Pred skupno poroko sta bila oba že enkrat poročena.⁵¹ Leta 1501 je Neža svojemu možu Krištofu za 3000 fl. poleg nekaterih posesti na Štajerskem in Kranjskem iz svoje dediščine zastavila tudi gospostvi Lemberg in Rudenek.⁵² Takrat se je na prehodu v novi vek začelo pomembno novo poglavje v zgodovini Lemberga in trajalo je do leta 1629, ko je

rodovina Welzer grad v burnem obdobju protireformacije izgubila. Srednjeveški grad se je v 16. stoletju prelevil v mogočno novo renesančno grajsko zasnovo, eno večjih in najslikovitejših v deželi, ki je do danes ostala pomemben grajeni simbol in poudarek v krajski sliki.⁵³

Nastajanje renesančne grajske zasnove je bil bistveno bolj kompleksen in dolgotrajen proces, kakor je to mogoče slutiti na podlagi navedb v obstoječi literaturi. Precejšnjo krivdo za to nosita Viktor Welzer in njegova žena Elizabeta, ki sta dala nad glavni grajski portal na v(z)hodnem traktu samozvestno vzditi še sedaj dobro ohranjeno ploščo iz belega marmorja z napisom: HERR VICTOR WELTZER VON EBER/STAIN ZV HALLEGG VND LEMBERG / FR: DR: ERTZHERZOGEN CARLS ZV OSSTERREICH RAT VND FRAV ELS/BET WELTZERIN EIN GEBORNE KE/VENHILLERIN DIE ERBAVETEN DI/SEN STOCKH IM 1584 IAR.⁵⁴ Zaradi tega napisa so doslej skoraj brez izjeme vsi avtorji, ki so začeni z Rudolfom Gustavom Puffom leta 1847 opisovali grad, nekritično navajali, da je sedanja (renesančna) grajska zasnova nastala 1584.⁵⁵ Pri tem niso upoštevali dejstva, da plošča omenja samo vhodni trakt, ki je že na prvi pogled sekundarno prislo-njen na oba vzhodna grajska stolpa. Po drugi strani nihče od opisovalcev renesančnega gradu v zvezi z njegovo stavbno zgodovino ni upošteval letnice 1536 oziroma napisa v gotici: *Jesus Nazarenus Rex Judeorum a. i. CCCCXXXVI (anno incarnationis 1536)* na zvonu grajske kapele v lesenem strešnem stolpiču vrh

⁵³ Prim. Hausmann, *Südsteiermark*, str. 98.

⁵⁴ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 70 (z napakami v prepisu besedila s plošče). Nad napisom sta kartuši z grboma plemiških rodovin Welzer von Eberstein (levo) in Khevenhüller (desno), ki ju na sredini drži in povezuje manjša ženska figura. Prim. Bartsch, *Steiermärkisches Wappen-Buch*, str. 43. Plošča je sedaj vključena v historistično členitev glavne fasade vhodnega grajskega trakta in vzdiana v pravokotni kartuši med dvema oknom nad polkrožno sklenjenim glavnim portalom. Zdi se, da je bila plošča nad glavnim portalom vzdiana že v 16. stoletju, saj so bile arkade v prvem nadstropju, ki so sedaj zazidane, okoli en meter višje od sedanjih oken.

⁵⁵ Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; *Schöne alte Steiermark*, str. 150–151; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 206; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 107; *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 86; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; Curk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 58; Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture*, str. 273; Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, str. 139–142; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*, str. 104; Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 127; Orožen, *Dobrna*, str. 81; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 23; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 69, 72; Stopar, *Lemberg pri Strmcu*, str. 125; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 91; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 86; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 185; Jakič, *Sto gradov na Slovenskem*, str. 95; Slatinek, *Lemberg*, str. 51; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 216.

⁴⁹ Glej opombo 43.

⁵⁰ Na Celjskem so se Turki prvič pojavili leta 1469 in nato znova leta 1471, ko so opustošili tudi samostana Novi Klostër in Gornji Grad. Jeseni leta 1472 so čez Gorenjsko prodrli na Koroško in vračali so se skozi Mislinjsko dolino, od koder je eno krdelo krenilo proti Vitanju in Konjicam, drugo pa mimo Velenja in Lemberga proti Celju. Leta 1475 so Turki plenili na Kranjskem in znova so hoteli prodreti na Koroško; zatem ko so jih koroške obmejne čete zavrnil, so se vrnili mimo Lemberga. Leta 1480 so bili znova na Celjskem in znova so opustošili tudi samostan Novi Klostër. Leta 1483 so turške čete znova prodrle skozi Savinjsko dolino do Mislinjske doline. Prim. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice. I. del.*, str. 659, 661; Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 48, 56, 62, 74, 75, 85; Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, str. 22–32.

⁵¹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 154, 192; prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216. Neža, roj. Hohenwart je bila prvič poročena z Leonhardom pl. Prasingom (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 67).

⁵² Stumberger, *Die Welzer*, str. 145, 387; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 198–199. Ignac Orožen navaja, da sta imela leta 1521 grad skupaj Krištof Welzer in njegova žena Neža, roj. Hohenwart. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205.



Grbovno-napisna plošča Viktorja in Elizabete Welzer na v(z)hodnem traktu gradu Lemberg iz leta 1584 (levo) in primerljiva plošča istih zakoncev iz leta 1576 na zahodni stavbi oziroma traktu dvorca Hallegg blizu Celovca (desno) (Igor Sapač, 2012).

glavnega grajskega stolpa, na kar je opozoril že Ignac Orožen leta 1893.⁵⁶ Samo kastelolog, umetnostni zgodovinar in konservator Ivan Komelj (1923–1985) je ugotovil, da je grad Lemberg primerljiv z v prvi polovici 16. stoletja renesančno prezidanimi srednjeveškimi gradovi Žužemberk, Turjak, Škofja Loka in Rihemberk in da sodi med tiste grajske stavbe, kjer se renesančni utrdbeni principi in renesančne oblike prepletajo s poznogotskimi. V zvezi s tem je zapisal: »Renesančna utrdbitev je Turjak in Žužemberk na zunanaj tako spremenila, da ju moramo kljub starejšim stavbnim osnovam prištevati kar k izraziti renesančni arhitekturi. Srednjeveško izročilo ohranja le še položaj in delno upošteva terenske oblike in starejše formalne člene na neutrdbenem delu arhitekture. V isto kategorijo temeljitih prezidav, toda s še srednjeveškim izročilom, lahko postavimo tudi grad Lemberg med Dobrno in Vojnikom. Renesanci zidni obroč je prilagojen obliki terena, pristopno stran pa varuje mogočna bastija.« V opombi je še dodal: »Napisna plošča na zunanjsčini datira prezidavo gradu v leto 1584, kar bi v resnici pomenilo retardacijo, kolikor ne gre v tem letu le za dopolnitev že obstoječih utrdbenih naprav.«⁵⁷ To pomembno spoznanje je ostalo neopaženo. Tako je več avtorjev pozneje omenjalo

mogočno okroglo bastijo, ki da sodi med največje motive te vrste v Sloveniji, ob tem so navajali letnico 1584, a niso se ozirali na dejstvo, da bi bil tovrsten utrdbeni motiv v osemdesetih letih 16. stoletja že popolni arhaizem.

Ključ do razumevanja geneze renesančne arhitekture gradu Lemberg v 16. stoletju sta genealoška analiza koroške veje plemiške rodovine Welzer in pregled njenih gradbenih podvigov.⁵⁸ Obstoječa slovenska literatura v zvezi z Lembergom omenja le dva člana te rodovine, Kristofa in Viktorja, deda in vnuka. Morica (Mavricija) Welzerja, Kristofovega sina in Viktorjevega očeta, ki je bil prav tako zelo pomemben lastnik Lemberga, v slovenski literaturi ni mogoče najti. Člani rodovine Welzer, ki je izšla iz doline Wölztal na severozahodu avstrijske Štajerske, po kateri je dobila tudi ime, se v pisnih virih omenjajo od 13. stoletja.⁵⁹ Koroška veja te rodovine, ki je nosila predikat von Eberstein, je nastala v drugi polovici 15. stoletja. Njen začetnik je bil Moric II. Welzer (pred 1421–1462), ki se je v letih 1456 in 1457 na strani cesarja Friderika III. boril za dediščino izumrlih grofov Celjskih in ki je za doto od druge žene Katarine Herberstein dobil gospostvo in grad Eberstein severovzhodno od Šentvida ob Glini na Koroškem. Eberstein so koroški Welzerji kot svoj matični grad

⁵⁶ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 208; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71.

⁵⁷ Komelj, *Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji*, str. 76, 85, 90, op. 42.

⁵⁸ Prim. Stumberger, *Die Welzer*; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*.

⁵⁹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 26 in dalje.

obdržali do leta 1629, ko so ga morali v obdobju protireformacije zapustiti.⁶⁰ Moric II. Welzer je imel pet sinov; med njimi je bil najbolj uspešen in ugleden Vid I. Welzer (1452–1540), ki je bil od leta 1490 cesarski svetnik na dvoru Friderika III. in od leta 1493 Maksimiljana I., med letoma 1494 in 1520 deželni upravitelj na Koroškem ter med letoma 1520 in 1537 koroški deželni glavar.⁶¹ Vid I. Welzer se nikoli ni poročil in ni imel otrok ter je zato že zgodaj nekatere svoje funkcije in posesti prepustil svojemu nečaku Krištofu V. Welzerju (ok. 1475–1539), ki je bil sin njegovega brata Jurija I. Welzerja (pred 1462 – pred 1488). Ta je bil po letu 1470 cesarski upravitelj gradu Slovenska Bistrica in je po smrti poleg sina Krištofa V. zapustil še otroka Andreja IV. in Apolonijo, za katera je nato prav tako skrbel Vid I. Welzer.⁶²

Omenili smo že, da se je Krištof V. Welzer, ki so ga imenovali Der Schwabe – Švab, leta 1500 v drugo poročil z Nežo Hohenwart, hčerjo lemlerskega gospoda Andreja (ml.) Hohenwarta in Neže, roj. Färber z gradu Frauenstein. Njegova tašča se je okoli leta 1499 v tretje poročila z njegovim starejšim bratom Andrejem IV. in okoli leta 1505 je njemu in njegovi ženi Neži zapustila precejšnje premoženje. Krištof V. je bil podobno ambiciozen in vpliven kakor njegov stric Vid I. Že okoli leta 1510 je bil ugleden vojaški poveljnik. Od okoli leta 1520 do okoli 1527 je bil koroški deželni upravitelj in je v tej funkciji dopolnjeval vlogo svojega strica Vida, ki je bil deželni glavar. Boril se je proti Turkom, Benečanom in kmečkim upornikom. Leta 1525 so ga v Schladmingu zajeli kmečki uporniki in ga ranili, a je preživel in so ga pozneje izpustili. Verjetno je pod vtisom tega dogodka leta 1526 napisal oporoko. Kljub temu je živel še do leta 1539 in do smrti je užival zaupanje Ferdinanda I. Po letu 1527 se je umaknil iz javnega življenja in se ukvarjal predvsem s svojo posestjo.⁶³

Krištof V. Welzer je imel z ženo Nežo, roj. Hohenwart samo enega otroka – sina Morica IV. Welzerja (1500–1555). Ta se je leta 1524 v Schwazu na Tirolskem poročil z Marijo (1506–1560), hčerjo Simona (Žige) Tänzla (ok. 1570–1525) s Tratzberga na Tirolskem in vnukinjo bogatega lastnika rudnika srebra v Schwazu Kristjana Tänzla (ok. 1430–1491). Za doto je Marija od očeta dobila 4000 fl. in od strica Vida Jakoba Tänzla (ok. 1465–1530) še dodatnih 100 fl. Poroka je bila za obe rodovini zelo dobrodošla; Welzerji so se tako navezali na bogate novopečene plemiče Tänzle, ti pa so tako dobili navezavo na ugledno staro plemstvo. Moric IV. je bil podobno ambiciozen in vpliven kakor njegov oče in stari stric Vid; od leta 1530 je bil koroški deželni upravitelj in

leta 1532 je organiziral koroško deželno obrambo. Vseskozi je bil zvest pristaš Ferdinanda I. Leta 1539, po smrti očeta, mu je mati Neža predala vso svojo posest na Štajerskem in Koroškem in takrat je postal tudi imetnik Lemberga. Po smrti 23. 9. 1555 so ga pokopali v cerkvi sv. Doroteje na Dunaju.⁶⁴ V galeriji Akademije upodablajočih umetnosti na Dunaju (Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste) sta se ohranila odlična renesančna portreta Morica IV. Welzerja in njegove žene Marije, ki ju je za njuno poroko leta 1524 po naročilu rodovine Tänzla v tempera tehniki na lesu naslikal ugledni nemško-tirolski slikar Hans Maler zu Schwaz (ok. 1480/1488 – ok. 1526/1529), sodobnik Albrehta Dürerja. Hans Maler je bil eden najboljših portretistov svojega časa v nemških deželah in je od leta 1510 delal za cesarja Maksimiljana I., pozneje za Ferdinanda I., pa tudi za znamenito vplivno trgovsko družino Fugger. Da je upodobil tudi zakonca Welzer, priča o njunem velikem pomenu oziroma o izjemnem bogastvu, samozavesti in razgledanosti Marijinega očeta in strica, ki ju je cesar Maksimiljan I. leta 1502 poveljnil.⁶⁵ Portreta sta s kulturno- in umetnostnozgodovinskega vidika za Slovence še posebno pomembna; portret Morica IV. Welzerja je mogoče pojmovati kot prvi renesančni posvetni portret kakšne osebnosti s slovenskega prostora. Nastal je v obdobju, ko so pri nas posvetni portreti skoraj izključno nastajali na nagrobnih obeležjih. Odlikujejo ga plemenite poteze upodobljenca, bogata draperija in izjemno natančno ponazorjene nadrobnosti.

Moric IV. in Marija sta imela tri sinove in štiri hčere. Njuna hči Ana Marija Welzer (ok. 1526–1566) se je leta 1545 poročila s Krištofom baronom Khevenhüllerjem pl. Aichelbergom (1503–1557), ki je bil komornik cesarja Ferdinanda I., od leta 1540 koroški deželni glavar in od leta 1546 predsednik notranjeavstrijske dvorne komore. Po njegovi smrti se je v drugo poročila z Jakobom baronom Windischgrätzom.⁶⁶ Sin Krištof IX. Welzer (ok. 1525–1566) se je leta 1553 poročil z Ano Thurzó baronico Bethlenfalva (1546–1607) in za svojo glavno rezidenco sta si izbrala grad Frauenstein blizu Šentvida ob Glini na Koroškem.⁶⁷ Krištofov mlajši brat Viktor I. (1527–1595) je po smrti očeta Morica IV. leta 1555 dobil gradova Hallegg pri Celovcu in Lemberg. Leta 1560 se je po-

⁶⁰ Stumberger, *Die Welzer*, str. 74–79.

⁶¹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 108–117; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 36–39, 205, 227.

⁶² Stumberger, *Die Welzer*, str. 100–102, 139–151.

⁶³ Stumberger, *Die Welzer*, str. 112, 113, 140, 145–150, 154; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 206–207, 242.

⁶⁴ Stumberger, *Die Welzer*, str. 175–179; Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 69–70, 87.

⁶⁵ Portreta velikosti 36 × 30 cm nosita inventarni številki 577 in 578. Prim. Mackowitz, *Der Maler Hans von Schwaz*; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 96–97, 207; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 119–120; Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 68–70, 85–87, kat. št. 19, 20.

⁶⁶ Stumberger, *Die Welzer*, str. 221–222.

⁶⁷ Stumberger, *Die Welzer*, str. 210–213. Krištof IX. Welzer je leta 1566 umrl v Radgoni in njegov kakovostni renesančni figuralni nagrobnik je še sedaj ohranjen na zunanjsčini radgonske mestne župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika, desno od glavnega portala.



Hans Maler zu Schwaz: Portreta Morica Welzerja in njegove žene Marije iz leta 1524. Zakonca sta na gradu Lemberg gospodarila med letoma 1539 in 1555 (Dunaj, Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste).

ročil z Elizabeto Khevenhüller († 1588) in glavno rezidenco sta si uredila na Halleggu. Občasno sta bivala tudi v družinski palači v Celovcu, na gradu Lemberg in v dvorcu Welzenegg na obrobju Celovca. Viktor je tako kakor njegov ded Krištof in oče Moric užival velik družbeni ugled. Leta 1562 je bil povabljen na kronanje Maksimilijana II. v Pragi. Bil je v odličnih odnosih s koroškimi deželnimi knezi in jim je posojal denar. Leta 1584 je nadvojvodi Karlu II. posodil veliko vsoto 12.026 fl. Leta 1576 mu je nadvojvoda podelil v zastavo urad Vojnik z razvaljenim gradom in Welzer je to posest leta 1585 tudi odkupil. Skupni nagrobnik Elizabete in Viktorja I. Welzerja je ohranjen na severni fasadi mestne župnijske cerkve v Celovcu.⁶⁸

⁶⁸ Stumberger, *Die Welzer*, str. 213–220, 229, 356; prim. Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 70. Renesanci figuralni nagrobnik Elizabete in Viktorja Welzerja, ki je verjetno nastal med letoma 1588 in 1595, še v času življenja Viktorja Welzerja, je opremljen z napisom: HIE LIGT BEGRABEN DER EDL VND GESTRENG HERR VICTOR WELTZER VON EBERSTAIN EC. FVRSTL. DLHT. / ERTZHERZOGEN CARLS ZU OSTERREICH EC. RATH EC. WELCHER DEN / IN GOTT SELIGKLICH VERSCHIDEN VND SEIN ELICHES WEIB ELSEBETH WELZERIN EIN GEBORNE KEVENHÜLLERIN / WELCHE DEN 9. TAG DECEMBRIS DES 1588 JARS IN GOTT AUCH SELIGKLICHEN ENTSCHLAFEN. DENEN / DER ALLMECHTIG BARMHERCZIG GOTT AIN FROLICHE GENADENREICHE AVFFERSTEHUNG ZV DEM EWIGEN LEBEN GENEDIGKLICHEN VERLEYHEN WÖLLE. AMEN

Viktor I. Welzer je imel sina Morica VII. (po 1560–1606) in hčer Marijo. Moric VII. Welzer, ki je po očetu leta 1595 dedoval tudi grad Lemberg, je okoli leta 1583 študiral na univerzi v Sieni in leta 1589 se je poročil z Marijo, roj. Khevenhüller († 1638), ki mu je med letoma 1590 in 1606 rodila enajst otrok. Bil je zagret protestant in njegovi sinovi so v glavnem študirali na nemških univerzah, ki jih je protestantsko plemstvo zelo cenilo. Leta 1597 je kupil dvorec in gospodstvo Tabor pri Vojniku. Kmalu zatem je zaradi preganjanja protestantov na Štajerskem in Koroškem začel razmišljati o izselitvi v nemške protestantske dežele. V naslednjih letih si je prizadeval ugodno prodati svoje premoženje. Leta 1602 je celjskemu meščanu in trgovcu Štefanu Schibenitschkemu prodal dvorec in gospodstvo Tabor, leta 1604 pa je celjskemu trgovcu Ulrichu Kazianowitschu prodal dvorec in urad Ponikva, ki sta do takrat sodila h gospodstvu Vojnik. Načrtovane emigracije v nemške dežele zaradi smrti 6. marca 1606 ni uresničil.⁶⁹

Po smrti Morica VII. Welzerja je grad in gospodstvo Lemberg kot skrbnica petih mladoletnih sinov, prevzela njegova vdova Marija, ki se je leta 1608 v drugo poročila s Henrikom pl. Polheimom. Lemberg je upravljala do leta 1624, ko so vsi njeni sinovi postali polnoletni in si razdelili premoženje.⁷⁰ Grad

⁶⁹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 245–250, 387–388, 390; Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 226, 233.

⁷⁰ Stumberger, *Die Welzer*, str. 388.

Lemberg je takrat dobil Žiga VII. Welzer (1600–1673), ki je bil četrti sin Morica VII. in Marije; leta 1614 je študiral v Tübingenu, leta 1618 pa je bil skupaj z bratom Krištofom XI. na univerzi v Sieni. Grad je obdržal samo pet let, saj je moral že leta 1629 z ženo Sidonijo, roj. Schärffenberg in hčerama Dorotejo Sidonijo in Marijo Elizabeto emigrirati v Regensburg, nato pa je po letu 1633 živel v Bratislavi, Eckartsauu blizu Dunaja, Regensburgu in Sopronu. Po smrti so ga pokopali ob ženi Sidoniji († 1659) v cerkvi sv. Michaela v Sopronu. Zapustila sta tri sinove in tri hčere.⁷¹ Tudi drugi otroci Morica VII. in Marije so ostali zvesti protestantizmu in so okoli leta 1629 skupaj s približno 1000 drugimi koroškimi plemiči in meščani zapustili deželo.⁷² Franc I. Welzer (1594 – okoli 1655), ki je imel v letih 1621 in 1622 Turn pri Velenju in od leta 1622 Ravno polje pri Ptuj, se je leta 1629 z družino preselil v Regensburg.⁷³ Krištof XI. Welzer (1596–1649), ki je imel do leta 1629 dvorec Welzenegg pri Celovcu, se je z družino odselil v Ulm.⁷⁴ Najmlajši sin Moric VIII. Welzer (1606–1634) je leta 1629 oziroma leta 1630 prodal gosposstvo Vojnik in emigriral v Basel.⁷⁵

Krištof V. Welzer, njegov sin Moric IV. in vnuk Viktor I. so bili ambiciozni graditelji in tudi s pomočjo premoženja svojih žena so ustvarili nekaj odličnih grajskih stavb in eno nič manj odlično mestno palačo. Te gradnje so nastale postopoma, v glavnem na starejši osnovi in pri večini sta bili udeleženi dve generaciji. Welzerji tako za Khevenhüllerji po izvedenih velikopoteznih gradbenih podvigih veljajo za drugo najpomembnejšo koroško plemiško rodovino v 16. stoletju in prav tako kakor prvi so znali uspešno združiti skrb za razvoj družine, deželno zavest in politično in gospodarsko spretnost. Z njimi povezane arhitekture so kot skupina dobro prepoznavne; zanje so značilni nekateri posebno oblikovani gradbeni oziroma dekorativni elementi, zlasti kapiteli arkadnih stebrov in sgraffiti na dvoriščnih fasadah, česar na renesančnih grajskih stavbah drugih koroških plemiških rodov in mogoče videti.⁷⁶

Prva izpričana pomembna gradnja, povezana s koroško vejo rodovine Welzer v 16. stoletju, je trdnjava Kluže v soteski Koritnice pri Bovcu. Krištof V. Welzer je med prvo avstrijsko-beneško vojno leta 1509 kot vojaški poveljnik s svojimi vojaki zavzel beneško utrdbo iz 15. stoletja, ki je bila napol lesena, in dal kmalu zatem z denarjem koroških deželnih stanov



Razvaline renesančne trdnjave Kluže blizu Bovca na fotografiji iz leta 1881 (Izrez iz razglednice z zgodnjega 20. stoletja, zasebna zbirka).

in s podporo svojega strica Vida I. Welzerja postaviti novo večjo zidano trdnjavo, s katero so zavarovali prehod do prelaza Predel iz doline Soče in tako enega glavnih dostopov do Koroške iz jugozahodne strani.⁷⁷ Do leta 1514 je trdnjavo, v kateri so uredili tudi sedež avstrijskega glavarja Bovškega, vzdrževala dežela Koroška, nato pa so jo Habsburžani s celotnim Bovškim in Tolminskim priključili Goriški grofiji. Leta 1797 so jo napadli in zavzeli Napoleonovi vojaki. V letih 1881 in 1882 so razvaline odstranili in zgradili novo trdnjavo, ki je ohranjena še sedaj. Čeprav stare trdnjave ni več, smo o njeni podobi dokaj dobro poučeni; njeno podobo kaže več starih upodobitev, načrtov in fotografij. Bila je ena prvih renesančnih gradenj v celinskem delu slovenskega prostora in njena arhitekturna zasnova je bila prilagojena novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem.⁷⁸

Kluže so bile javna gradnja. Drugi veliki gradbeni podvigi Welzerjev so bili zasebne narave. Verjetno malo za začetkom gradnje nove trdnjave Kluže se je Krištof V. Welzer z ženo lotil obsežne prezidave gradu Frauenstein severno od takratne koroške deželne

⁷⁷ Wutte, Flitsch, str. 10; Fortunat Černilogar, *Bovške Kluže*, str. 18–19; prim. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 85.

⁷⁸ Že najstarejša evidentirana risba trdnjave iz leta 1610, ki je sedaj v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kaže osno simetrično kubično učinkujočo glavno stanovanjsko-obrambno poslopje z dvema valjastima stolpoma na glavni fasadi. Ta stavba z okoli 2,5 metra debelimi zidovi v pritličju je bila zgrajena na približno kvadratni talni ploskvi v izmeri okoli 19 × 19 metrov, visoka pa je bila okoli 10 metrov. V njeni notranjstvi so bili prostori razvrščeni v glavnem simetrično na osrednje veže. Valjasta vogalna obrambna stolpa nista presegala višine drugih zidov stavbe in v spodnjem delu sta bila prav tako opasana z značilnim renesančnim kamnitim paličastim zidcem polkrožnega prereza. Stavba je imela zgolj pritličje in podstrešno poletažo. V pritličju je bilo več pravokotnih okenskih odprtín, v podstrešni poletaži pa številne manjše strelne line. Ob glavni stavbi je verjetno že od začetka stalo nekaj stranskih poslopij, zlasti hiša za vojake in konjušnica. Kompleks je bil od ceste ločen z globoko sotesko Koritnice, čez katero je bil postavljen lesen mostovž. Prim. Fortunat Černilogar, *Bovške Kluže*; Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*, str. 137–151.

⁷¹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 272–273. Nagrobnika Žige in Sidonije sta sedaj v muzeju Xantus János Múzeum v mestu Győr na Madžarskem.

⁷² Stumberger, *Die Welzer*, str. 263–278; prim. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 690–698.

⁷³ Stumberger, *Die Welzer*, str. 266–269, 391.

⁷⁴ Stumberger, *Die Welzer*, str. 270–271.

⁷⁵ Stumberger, *Die Welzer*, str. 274, 390.

⁷⁶ Prim. Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 153, 185–186.



Grad Frauenstein blizu Šentvida ob Glini (Spletna fotografija, 2013).

prestolnice Šentvid ob Glini; grad je leta 1504 po Konradu Färberju dedovala njegova hči Neža in ga leta 1505 zapustila svoji edini hčeri Neži, roj. Hohenwart, ki je bila od leta 1500 poročena s Kristofom V. Welzerjem, bratom njenega moža Andreja. Na gradu vklesane letnice kažejo, da so približno med letoma 1515 in 1521 manjši romanski vodni grad iz 12. stoletja s palacijem in vogalnim okroglim glavnim stolpom temeljito predelali in povečali ter oblikovali slikovito zasnovo s približno pravokotnim notranjim dvoriščem, dvema podobnima stavbnima traktoma na nasprotnih straneh dvorišča, petimi valjastimi stolpi(či) in enim stolpičastim oglatim konzolnim vogalnim pomolom. Stavbne zasnove iz prve četrtine 16. stoletja pozneje, ko je zaradi selitve koroške deželne prestolnice iz Šentvida v Celovec izgubila velik del pomena, niso bistveno spremenili in je še sedaj celovito ohranjena ter velja za eno najlepših poznogotskih grajskih stavb v Avstriji.⁷⁹ Drugače kakor

ser in Kärnten, str. 71–73. Postopno izvedbo prezidave gradu dokumentirajo vklesane letnice in vzdane napisne plošče. Najprej so okoli leta 1515 temeljito prezidali stari romanski palacij na zahodni strani zasnove in ga preoblikovali v sedanjí zahodni grajski trakt; na prekladi kletnega okna, levo od glavnega portala, je vklesana letnica 1515, ob kateri sta kamnita ščitka z grboma rodovin Welzer in Hohenwart. Trakt so na zahodni strani opremili z valjastima vogalnima stolpoma, prostore v njegovi notranjščini pa razporedili pravokotno na os osrednje veže. Tlorisna zasnova zahodnega grajskega trakta torej v nasprotju z oblikovanjem stavbnih členov že kaže renesančne tendence in je primerljiva s približno takrat zgrajeno glavno stavbo trdnjave Kluže. Leta 1519 je na nasprotni strani podaljšane dvorišča nastal vzhodni grajski trakt, ki so ga zasnovali kot pendant zahodnega trakta; gradnjo dokumentira plošča, ki je sedaj ponovno vzdana na dvoriščni fasadi vzhodnega trakta in ki ima vklesan napis: HERR · CRISTOFF · WELTZER / KHVNIKHLICHER · RAT / LANTSFERWESER · IN / KHARNTEN · FRAV · AGNES / HOHENBARTERIN · SEIN / HAVSFRAV · ERPAVTEN · DAS / HAVS · FRAVENSTAIN / 15·19 · IAR. Malo za zahodnim in vzhodnim traktom so zgradili severno dvoriščno obzidje s polvaljastim severnim bočnim stolpom. V vrhnjem delu tistega stolpa so uredili grajsko kapelo z višino dveh etaž, zvezdastim obokom, strešnim stolpičem in poznogotskim portalom, ki ima vklesano letnico 1521. Nekaj let pozneje so notranje grajsko dvorišče na treh straneh obdali z nadstropnimi arkadnimi hodniki, ki imajo šilaste loke, okrogle stebriče s poligonalnimi bazami in križnogrebenaste oboke. Frauenstein je ostal glavna rezidenca Kristofa V. Welzerja do njegove smrti leta 1539. Njegov sin Moric IV. si je za glavno rezidanco izbral in do okoli leta 1547 preuredil Hallegg pri Celovcu in zato je Frauenstein že nekaj let pred smrtjo leta 1555 predal svojemu najstarejšemu sinu Kristofu IX. Welzerju (ok. 1525–1566). Ta si je na Frauensteinu po poroki z Ano Thurzó baronico Bethlenfalva leta 1553 uredil glavno rezidenco. Zakonca sta dala nad polkrožno zaključce-

⁷⁹ Prim. Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae*, Pernhart, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 81; Kohla, *Kärntens Burgen*; Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 40–44; Wiessner in Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten*. *Wolfsberg, Friesach, St. Veit*, str. 23–25; Hartwagner, *Kärnten. Der Bezirk St. Veit an der Glan*, str. 47–49; Stumberger, *Die Welzer*, str. 147, 376–379; Kreuzer, *Kärntner Burgenbuch*, str. 60–63; Luschin, *Von Türmen und Schlössern*; Leitner, *Frühneuzeitliche Inschriftenbelege zur Familie der Welzer von Eberstein*, str. 70–80; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 187–188; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 216–220; Deuer, *Burgen und Schlös-*



Renesančno arkadno dvorišče palače Welzer na Starem trgu v Celovcu (Igor Sapač, 2013).

pri trdnjavi Kluze se pri predelavi gradu Frauenstein nova renesančna usmeritev še ni uveljavila in vsi stavbni členi in tudi stavbne mase so oblikovani še povsem v skladu z gotsko tradicijo. Podobne značilnosti so opazne tudi na tistih delih gradu Lemberg, ki so jih zgradili najprej v času Kristofa V. Welzerja.

Po letu 1527 je Kristof V. Welzer v Celovcu ob Starem trgu, sedaj Alter Platz 1, začel graditi veliko prosto stoječo štiriraktno dvonadstropno palačo z dvonadstropnim notranjim arkadnim dvoriščem. Palača je nastala na lokaciji srednjeveške hiše, ki jo je kupil leta 1527 in na lokaciji sosednje parcele, ki jo je dokupil leta 1529. Gradnja palače je bila povezana z živahno gradbeno dejavnostjo v Celovcu, potem ko je mesto leta 1518 postalo koroška deželna prestolnica. Natančnejšega časa začetka gradnje palače iz razpoložljivih pisnih virov ni mogoče razbrati. Najpozneje se je to zgodilo po velikem požaru mesta leta 1535. Gradnjo palače je po Kristofovi smrti leta 1539 nadaljeval njegov sin Moric IV. in slogovne značilnosti kažejo, da so jo zelo verjetno končali še pred Moricovo smrtjo leta 1555. Palača je v osnovi zasnovana

po vzoru italijanskih renesančnih palač s pravokotno talno ploskvijo in arkadnim dvoriščem na sredini, nekatere oblikovne rešitve na arkadnem dvorišču, ki so primerljive s starejšim arkadnim dvoriščem gradu Frauenstein, pa kažejo, da gotsko izročilo kljub prodoru novih renesančnih oblik še ni povsem zamrlo. To poleg mrežastih slepih parapetnih ograj arkad v drugem nadstropju kažejo zlasti arkadni stebriči v obeh nadstropjih, ki imajo nenavadne kapitele, oblikovane kot presek cilindra in štiristranične piramide. Po interpretaciji Wilhelma Deuerja je to asociacija na črko W (Welzer) in na grb Welzerjev z dvema stisnjenima rokama v obliki črke W. Fasade arkadnega dvorišča so okrašene s preprosto geometrijsko sgrafitno ornamentiko, podobno kakršno je mogoče videti tudi na drugih gradnjah Morica IV. Welzerja in njegovega sina Viktorja I. Palača Welzer v Celovcu je bila poleg palače Salamanca-Ortenburg oziroma pozneje Porcia v Spittalu ob Dravi in med drugo svetovno vojno uničeno palače Khevenhüller v Beljaku ena najiminenitnejših renesančnih plemiških palač na Koroškem. Njene zunanje fasade so v obdobju baroka spremenili; ohranil se je samo renesančni glavni portal, ki je verjetno nastal šele po letu 1600. Med letoma 1739 in 1918 je bil v stavbi celovski rotovž.⁸⁰

Moric IV. Welzer se je hkrati z dokončanjem družinske palače v Celovcu po letu 1539 lotil tudi velikopotezne prezidave in povečanja dvorca Hallegg

nim poznogotskim glavnim grajskim portalom iz okoli leta 1520 vzdati ploščo z grboma rodovin Welzer in Thurzó in vklesanim napisom: HER · CRISTOF · WELZER / ZV · FRAV(EN)STAIN · VD · EB(ER)STA(IN) / FRAV · ANNA TVRSIN · IN / SEIN · GEMAH · / ANO 1 · 5 · 5 · 4. Nekateri starejši raziskovalci, so domnevali, da so takrat zgradili arkade na grajskem dvorišču, a novejša raziskava so pokazale, da so gotsko oblikovane arkade najbrž nastale že v prvi polovici 16. stoletja, verjetno še pred bolj napredno renesančno oblikovanimi arkadami palače Welzer v Celovcu iz druge četrtine oziroma druge tretjine 16. stoletja. Po letu 1553 so verjetno le nekoliko preuredili grajsko notranjščino in na zahodni strani postavili utrjeno predgradje.

⁸⁰ Hartwagner, *Klagenfurt-Stadt*, str. 55; Stumberger, *Die Welzer*, str. 147–148, 217–218, 396–398; *Dehio-Handbuch. Kärnten*, str. 284; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 207, 563; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 185; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 220–224.



Renesančni dvorec Hallegg blizu Celovca (Spletna fotografija, 2013).

severozahodno od Celovca. Tam je do zgodnjega 16. stoletja stal stolpasti dvor, ki je še leta 1510 omenjen samo kot stolp – *Turm zu Hallegg* – in ne kot grad oziroma dvorec. Leta 1504 je Neža, hči Konrada Färberja in vdova Andreja (ml.) Hohenwarta, Hallegg prepustila svojemu tretjemu možu Andreju IV. Welzerju. Ta ga je pred letom 1535 zaradi sodnega spora prepustil Heleni, hčeri Rajnprehta Halleškega in ženi Wolfganga pl. Gutensteina, ona pa ga je nato po smrti svojega moža leta 1535 prodala svojemu svaku Krištofu V. Welzerju.⁸¹ Krištof je kmalu umrl in zato je šele njegov sin Moric IV. mogel izvesti obsežna gradbena dela, s katerimi je na osnovi srednjeveškega dvora nastal slikoviti renesančni dvorec z dvema arkadnima notranjima dvoriščema, ki sta med najlepšimi na koroških grajskih stavbah. Ambiciozno gradnjo je omogočilo veliko premoženje Morica IV. in njegove žene Marije, roj. Tänzl. Gradbena dela je v sedemdesetih letih 16. stoletja dokončal njun sin Viktor I., ki je dvorec uporabljal kot občasno letno rezidenco.⁸²

⁸¹ Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 70; prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 139–142. Dvor je v pisnih virih prvič posredno izpričan leta 1213, ko se omenjata brata Gerhardus in Albertus de Haileke, ministeriala koroškega vojvode.

⁸² Prim. Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae*, Pernhart, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 63; Kohla, *Kärntens Burgen*; Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 69–71; Wiessner in Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt*, str. 28–29; Kohla in Metnitz in Moro, *Kärntner Burgenkunde*, I, str. 110–112; Hartwagner, *Klagenfurt-Stadt*, str. 108–110; Stumberger, *Die Welzer*, str. 141, 148, 380–384; *Debio-Handbuch. Kärnten*, str. 214; Leitner, *Frühneuzeitliche Inschriftenbelege zur Familie der Welzer von Eberstein*, str. 70–80; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 564, 696; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 188–189; Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 69–70; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 225–235; Deuer, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 146–149. Prvotni srednjeveški stolpasti dvor je stal na lokaciji sedanjega zahodnega grajskega trakta, na najvišjem delu sedanje zasnove. Verjetno

so še pred 16. stoletjem na vzhodni strani prvotne stolpaste stavbe uredili dvorišče in ob njem na severovzhodni strani postavili dodatno stavbo, ki je še vedno ohranjena. Moric IV. Welzer je severovzhodno od te zasnove po letu 1539 zgradil novo (spodnje) obzidano grajsko dvorišče nepravilne tlorisne oblike z novo štokasto stanovanjsko stavbo na jugovzhodu, valjastim vogalnim stolpičem na severovzhodu, oglatim vhodnim stolpičem na severozahodu in dvonadstropnimi arkadnimi hodniki na severni in vzhodni strani. Valjasti stolpič so v vrhnji polovici oblikovali z drzno konzolno konstrukcijo in v njegovi notranjosti uredili grajsko kapelo, ki je v pisnih virih izpričana od leta 1616. Arkadne hodnike so v drugem nadstropju oblikovali kot galerijo, odprto tudi na zunanjo stran dvoriščnega obzidja. Urejanje spodnjega dvorišča so verjetno končali okoli leta 1546, ko je nastala na vhodnem stolpiču nad polkrožno sklenjenim poznogotskim glavnim portalom vzdignjena plošča z grboma rodovin Welzer in Tänzl in napisom: HERR·MARITZ·WELZER / ZVM·FRAVNSTAIN·RITER / FRAV·MARIA·TANTZLIN / SEIN·HAVSFRAV· / ERPAVTEN·TAS·HAVS / ANNO · 1546 · IAR. Kmalu zatem so preoblikovali tudi trapezasto zgornje grajsko dvorišče, ki so ga na štirih straneh obdali z enonadstropnimi arkadnimi hodniki. Dvorišče so tako kakor spodnje dvorišče okrasili z geometrijskimi sgraffitnimi ornamenti, ki so na jugovzhodnem vogalu datirani z letnico 1547. Arkadni stebri zgornjega dvorišča so podobni stebrom na spodnjem dvorišču in stebrom v nadstropjih arkadnega dvorišča palače Welzer v Celovcu; na vrhu so zaključeni s posebnimi kapiteli v obliki cilindra, prebitega s štiristranično piramido. Leta 1553 je Moric IV. Welzer od dežele pridobil tudi stari stolpasti dvor na zahodnem koncu grajske zasnove. Njegov sin Viktor I. je tisto starodavno skromno stavbo podrli in okoli leta 1576 na njeni lokaciji na najvišji točki grajskega kompleksa na zahodnem koncu arkadiranega zgornjega dvorišča zgradil veliko dvonadstropno monolitno stavbo v obliki kubično učinkujočega štoka s poznogotskimi pravokotnimi okenci v spodnjih dveh etažah, v katerih so uredili grajsko kaščo, in z renesančnimi okni v vrhnji etaži, v kateri so uredili reprezentativne neogrevane bivalne prostore z banjasto obokano dolgo grajsko dvorano v osrednjem delu. Gradnja zahodne stavbe je dokumentirana z marmorno ploščo iz leta 1576, vzdignano levo od glavnega portala slavnostne dvorane, ki je opremljena z renesančnim okvirom, grboma rodovin Welzer in Khevenhüller in napisom: HERR VICTOR·WELZER / VON EBERSTAIN·ZV / HALLEG·VND·LEM·BERG FVR: DVR. / ERZHERZOGEN / CARLS ZV·OSTSTER/ REICH·&c·RATH·VND / FRAV·ELSBET·WELZE/ RIN·EIN·GEBORNE· / KEVENHVLERIN·DIE / ER-

Moric IV. Welzer in njegova žena Marija sta dvorec Hallegg uporabljala kot glavno rezidenco, njun sin Viktor I. in njegova žena Elizabeta, roj. Khevenhüller pa sta si dala okoli leta 1575 zgraditi novo glavno rezidenco oziroma dvorec v ravnini na severovzhodnem obrobju Celovca. Leta 1578 je nadvojvoda Karel s posebno listino dovolil, da se novo zgrajeni dvorec po njegovem lastniku poimenuje Welzenegg. Stavbo, ki sedaj stoji znotraj mestnega območja Celovca in ki nosi naslov Welzenegger Strasse 36, so oblikovali kot renesančno primestno plemiško vilo – villo suburbano – in bila je ena najbolj ambicioznih tovrstnih arhitekturnih stvaritev na Koroškem v zadnji tretjini 16. stoletja. Dvorec so na vogalih poudarili s štirimi oglatimi stolpiči, ki niso imeli obrambnega pomena, marveč so bili zgolj simbol plemiške veljave. Isto funkcijo je imel nekdanji vodni jarek okoli stavbe, ki je sedaj zasut in ki je bil, denimo, primerljiv z nekdanjim vodnim jarkom okoli dvorca Betnava na obrobju Maribora. Dvorec Welzenegg je po smrti Viktorja I. Welzerja pripadel njegovemu sinu Moricu VII. in po njegovi smrti leta 1606 njegovemu sinu Kristofu XI. Welzerju, ki ga je obdržal do prodaje v obdobju protireformacije leta 1629. Poznejši lastniki dvorca niso več uporabljali kot stalno rezidenco in zato se je njegova renesančna podoba ohranila brez bistvenih sprememb.⁸³

BAVETEN-DISEN / STOCK · IM · M · D · / LXXVI · IAR. V tistem obdobju so obnovili tudi sgraffitne dekoracije na zgornjem dvorišču in jih dopolnili z naslikanimi grboma rodov Welzer in Khevenhüller. Pozneje na grajski stavbi ni bilo omembe vrednih gradbenih posegov in ohranila se je v skoraj povsem nespremenjeni podobi. Značilno je, da se tako na stavbnih delih iz štiridesetih let 16. stoletja, kakor tudi na stavbnih delih iz sedemdesetih let 16. stoletja, skupaj pojavljajo poznogotsko in renesančno oblikovani stavbni členi. Po smrti Viktorja I. Welzerja je Hallegg pripadel njegovemu sinu Moricu VII. in za njim ga je leta 1606 dedoval njegov drugorojeni sin Viktor II. (1591–1629), ki je umrl, še preden je utegnil grad v obdobju protireformacije prodati in se izseliti iz dežele. Grad je nato pripadel njegovi hčeri Ani Siguni in po njeni smrti leta 1645 njenemu možu Andreju Ludviku baronu Windischgrätzju.

⁸³ Prim. Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae*; Pernhart, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 60; Kohla, *Kärntens Burgen*; Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 186–187; Wiessner in Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt*, str. 40–41; Kohla in Metnitz in Moro, *Kärntner Burgenkunde*, I, str. 365; Hartwagner, *Klagenfurt-Stadt*, str. 245–246; Stumberger, *Die Welzer*, str. 216, 271, 385–386; *Debio-Handbuch. Kärnten*, str. 398; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 194; Deuer, *800 Jahre Klagenfurt*, str. 196–199; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 228–232; Deuer, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 155–157. Tri-traktna enoinpolnadstropna stavba z malo višjimi oglatimi vogalnimi stolpiči je postavljena na pravokotni talni ploskvi z razmerjem stranic 1 : 2 in ima arkadno notranje dvorišče s kvadratno talno ploskvijo. Stavbni trakti so različno veliki. Verjetno so najprej, okoli leta 1575, zgradili glavni trakt na zahodu, ki je najširši in ima v notranjosti prostore razvrščene simetrično na os osrednje veže, okoli leta 1578 pa so zgradili še dva trakta na severu in vzhodu in tako izoblikovali kvadratno dvorišče, ki so ga na jugu zaprli z visokim zidom. Iz prvotnega monolitnega dvorca se je tako izoblikovala kastel-

Viktor I. Welzer je dal morda zgraditi tudi dvorec Ponikva blizu Šentjurja pri Celju; tamkajšnjo posest, ki je bila sprva del gospostva Vojnik, je kupil leta 1585. Monolitno enonadstropno 2 × 7-osno stavbo s strmo štirikapno streho so zasnovali na pravokotni talni ploskvi in prostore v njeni notranjosti so razvrstili simetrično na os osrednje veže. Tovrstne zasnove manjših renesančnih dvorcev so bile v drugi polovici 16. stoletja in v prvi polovici 17. stoletja na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem zelo pogoste in v osnovi ima takšno obliko tudi glavni trakt dvorca Welzenegg. Dvorec Ponikva so obnovili po letu 1635, ko so ga zavzeli in opustošili uporni kmetje, in v drugi polovici 19. stoletja, ko je dobil neorenesančno glavno fasado s prizidanim višjim oglatim stolpičem. Stavba se je ohranila do leta 1946, ko so jo požgali in zatem podrli.⁸⁴

Na podlagi analize pomembnih gradbenih podvigov koroške veje rodovine Welzer oziroma tistih njenih članov, ki so v 16. stoletju posedovali tudi Lemberg, je mogoče lažje interpretirati tudi gradbeni razvoj lemberškega gradu v 16. stoletju. Pri tem so poleg slogovnih značilnosti in analize gradbenih stikov posameznih stavbnih delov v pomoč tudi rezultati dendrokronološke raziskave lesa iz gradu, ki je bila opravljena leta 2010.⁸⁵ Sedanja longitudinalno organizirana grajska zasnova se je na lokaciji porušenega srednjeveškega gradu v celoti izoblikovala

na zasnova z notranjim dvoriščem. Proti mestnemu središču obrnjena glavna fasada na zahodni strani zahodnega trakta ima v osrednji osi polkrožno sklenjeni portal in nad njim vzdano marmorno ploščo iz leta 1575 z grboma rodov Welzer in Khevenhüller in napisom: HERR VICTOR WELZER / VOM OBERSTAIN ZVM / HALEGG VND LEMBERG / FVRSTLICH DVRCHLEIHT / ERZHERZOGEN CARLS / ZV OSTEREICH RATH / VND FRAY ELSPETH / WELZERIN EIN GEPO/RNE KHEVENHILERIN / SEIN GEMACHEL DIE / ERPAVTEN DAS HAVS IM / ·M · D·LXXV· Okvir plošče je podoben okviru eno leto mlajše plošče na dvorcu Hallegg. Na dvoriščni strani so enonadstropni arkadni hodniki, ki so okrašeni z geometrijskimi sgraffitnimi ornamentami in barvnim grbom rodovine Welzer v okroglem medaljonu z napisom VICTOR WELZER RITTER – 1527–1595. V pritličju so arkadni loki širši in počivajo na stebrih s posebnimi prisekanimi kapiteli, ki nekoliko spominjajo na romanske kapitule z lističi na vogalih. V nadstropju so arkade ožje in imajo toskanske stebre. Kombiniranje poznogotskih in renesančnih oblik je vidno tudi na zunanjih fasadah; večje fasadne površine imajo v prvem nadstropju pravokotne renesančne kamnite okenske okvire, krajše stranice vogalnih stolpičev pa so v nadstropju opremljene s poznogotskimi okenci. Vzporedje renesančnih in poznogotskih oblik je glede na nastanek dvorca po sredini 16. stoletja nekoliko nenavadno. V notranjosti sta se iz časa nastanka stavbe v slavnostni dvorani ohranila dva odlična lesena intarzirana portala z obliko antikizirajočega slavoloka z jonskima stebroma ob straneh.

⁸⁴ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 93–94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 254; Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 596; Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 298; Sapač, *Razvoj grajske arhitekture*, str. 140–159.

⁸⁵ Čufar in Merela in Krže, *Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg*.



Motiva s spodnjega arkadnega dvorišča dvorca Hallegg blizu Celovca (Igor Sapač, 2013).



Arkadni hodniki zgornjega dvorišča dvorca Hallegg blizu Celovca (Spletna fotografija, 2013).



Renesančni dvorec Welzenegg na severovzhodnem obrobju Celovca (Igor Sapač, 2013).



Arkadno dvorišče in spominski sgraffitni medaljon Viktorja Welzerja na dvorcu Welzenegg (Spletni fotografiji, 2013).

v 16. stoletju in pozneje so samo še parcialno prede-
lovali, dopolnjevali oziroma okrnili nekatere njene
dele. Zasnova je že na prvi pogled zelo heterogena in
ne more prikriti, da je nastajala postopoma več de-
setletij v 16. stoletju. V osnovi je sestavljena iz dveh
dokaj samostojno zasnovanih delov, ki sta postavlje-
nega zaporedno vrh skalnega grebena in povezana
z obzidjem in dolgim glavnim grajskim dvoriščem
v dveh ravninah; na vzhodu stoji večji utrjeni rezi-
denčni stavbni sklop, na zahodu pa utrjeni gospodar-
ski stavbni sklop. Residenčni sklop, ki je sedaj napol

razvaljen, so v 16. stoletju sestavljali: velika rondela
na jugovzhodu, dvoetažni vzhodni trakt z zunanjo
vežo, majhno sprednje grajsko dvorišče, štirietazni
enonadstropni severni trakt s severovzhodnim va-
ljastim stolpom in severnim polvaljastim stolpom,
enoinpoletazni južni trakt z dolgim arkadnim ho-
dnikom na severni strani in dvoetažni prečni vezni
trakt med severnim in južnim traktom z notranjo
vežo in stopniščem. Gospodarski sklop, ki je sedaj
prav tako napol razvaljen, so v 16. stoletju sestavljali:
manjše samostojno dvorišče s trapezasto talno plo-



Historistično preoblikovani renesančni dvorec Ponikva blizu Šentjurja pri Celju (Fotografija na razglednici iz okoli leta 1914, zasebna zbirka).

skvijo in zapornim zidom s portalom, trietažni severozahodni trakt z oglatim stolpom in vzhodnim prizidkom in dvoetažni jugozahodni trakt z manjšo jugozahodno rondelo. Zbrani podatki omogočajo dokaj zanesljivo interpretacijo stavbnega razvoja grajskega kompleksa v 16. stoletju.

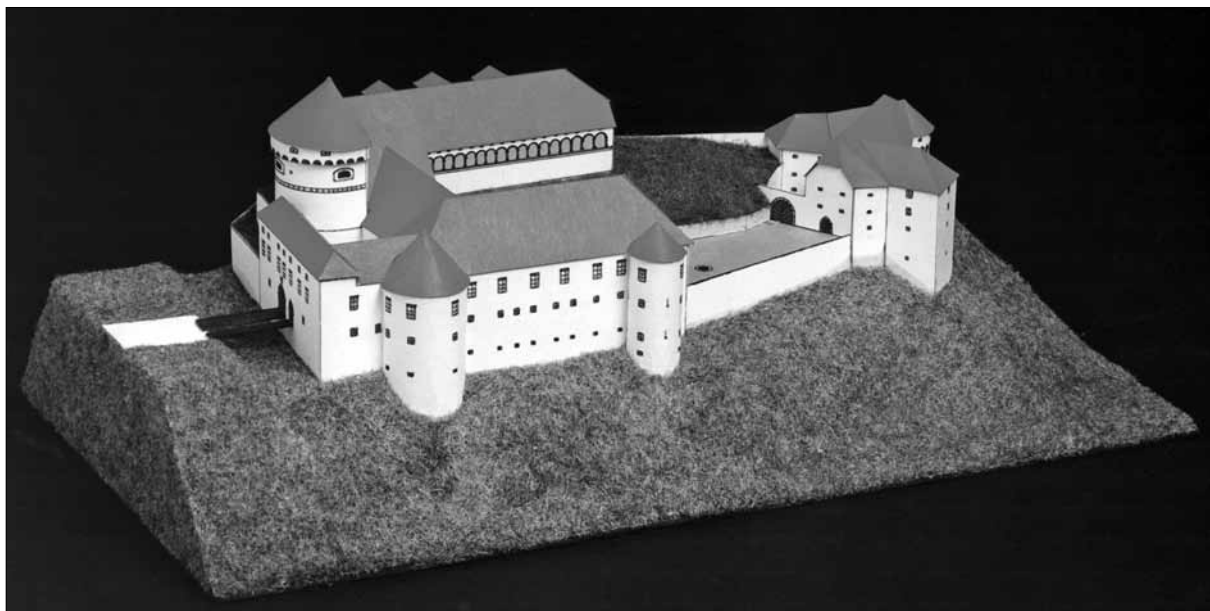
Gradnja nove grajske zasnove se je začela po letu 1500, ko je lemberško gospostvo s poroko Neže, roj. Hohenwart (ok. 1480 – po 1544) prešlo v posest Krištofa V. Welzerja (ok. 1475–1539), oziroma po letu 1501, ko je Neža svojemu možu zastavila gospostvi Lemberg in Rudenek. Malo verjetno se zdi, da bi se Neža in Krištof V. Welzer obsežne gradnje lotila pred gradnjo svoje glavne rezidence na gradu Frauenstein, ki je potekala približno med letoma 1515 in 1521. Bolj verjetno se zdi, da so na Lembergu začeli graditi po dokončanju Frauensteina in preden so Krištofa leta 1525 v Schladmingu ranili in zajeli kmečki uporniki. S to datacijo se skladajo tudi rezultati dendrokronološke raziskave lesa iz severnega grajskega trakta.⁸⁶ Že zgoraj sem zapisal, da

v sedanji grajski zasnovi ni razpoznavnih elementov, ki bi jih bilo mogoče datirati pred leto 1500; v 16. stoletju so vse ostanke starejšega zidovja povsem odstranili in na lokaciji srednjeveškega gradu zgradili povsem novo grajsko zasnovo. Zelo verjetno vseh ostankov srednjeveških zidov niso odstranili hkrati, ampak postopoma, vzporedno z gradnjo novega zidovja. Sedanja heterogena a premišljena zasnova kaže, da so že v obdobju Krištofa V. Welzerja z izjemo vhodnega trakta določili njen obseg, gradnja posameznih stavbnih delov pa je nato s presledki tekla več desetletij in je na koncu povsem zabrisala vse grajene ostanke srednjeveškega gradu. Ostanke starega zidovja očitno nikjer niso bili več dovolj trdni, da bi jih bilo mogoče ponovno uporabiti in vključiti v nove stavbne dele. Domnevati smemo, da so bili ostanke srednjeveškega gradu po celjskem razdejanju več desetletij izpostavljeni nezadržnemu propadanju, verjetno pa jih je prizadel tudi močni potres 26. marca 1511 s središčem na Idrijskem oziroma v vzhodni Furlaniji, ki je razdejal gradove in druge stavbe na zahodni polovici sedanjega slovenskega ozemlja, precej poškodoval stavbe v Ljubljani, grad Smlednik in Zgornji grad v Kamniku in čigar posledice so čutili tudi v Benetkah, na Koroškem in Štajerskem.⁸⁷ Na

⁸⁶ Leta 2010 opravljena raziskava je pokazala, da so hrastov nosilni tram lesenega stropa v sedanjem pritličju severnega trakta v osrednjem prostoru ob severni fasadi posekali leta 1524 ali nekaj let pozneje. Tram so na sedanje mesto vzdali, ko so severnemu traktu nadzidali sedanje vrhne nadstropje. Pri tem ni mogoče izključiti možnosti, da je bil tram že prej vzidan v severnem traktu in da so ga med nadzidavo ponovno uporabili. Prim. Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg, str. 2, 12, 14. Ta prostor ima na severni fasadi zazidano pravokotno okence s poznogotsko oblikovanim kamnitim okvirom. Enaki okenci sta tudi pod

tem okencem v obeh kletnih etažah in kažeta, da so kletni etaži in pritličje zgradili sočasno. To potrjuje tudi enotna zidava brez vidnih cezur med etažami.

⁸⁷ Prim. Ribarič, *Potresi v Sloveniji*, str. 34–51; Košir in Ceci, *Potres 26. marca 1511*, str. 90–104. Zdi se, da se je med potresom sesul del južne prepadne skalne stene pod domnevnim



Maketa gradu Lemberg. Poskus idealne rekonstrukcije (Igor Sapač, 1996).

odločitev, da srednjeveško zidovje povsem odstranijo, je gotovo vplivala tudi uveljavitev novega ognjene-ga strelnega orožja v tistem obdobju, ki je terjala bistveno bolj močne oziroma debele zidove na najbolj izpostavljenih delih grajskega kompleksa. Iz istih razlogov so v prvi polovici 16. stoletja v veliki meri na novo zgradili, denimo, tudi gradove Turjak, Žužemberk, Tolmin, Škofja Loka in Bled. Prav nič ne preseneča, da nove zasnove na Lembergu niso začeli graditi takoj po letu 1500 oziroma takoj po potresu leta 1511, marveč nekaj let pozneje; zaradi posledic turških vpadov, številnih v potresu razdejanih stavb in kmečkega upora leta 1515 ter posledičnega velikega pomanjkanja denarja so večino gradov začeli temeljiteje obnavljati, prezidavati in dodatno utrjevati šele več let po razdejanju. V potresu leta 1511 porušeni Loški grad, denimo, so začeli obnavljati leta 1514, grad Turjak pa šele leta 1520 in dela so trajala več let.⁸⁸ Srednjeveški grad v Brežicah, ki so ga leta 1515 razdejali kmečki uporniki, so sprva samo zasilno zavarovali in šele po letu 1529 so na njegovi lokaciji začeli graditi veliko novo utrjeno renesančno grajsko zasnovo, ki so jo dokončali čez več desetletij po deloma spremenjenem konceptu.⁸⁹ Turški vpadi, potres in kmečki upor leta 1515, ki se je iz Kranjske razširil tudi na Koroško,⁹⁰ so bili na Lembergu,

enako kakor sočasno pri več drugih gradovih v sedanjem slovenskem prostoru, priložnost za velikopotezno nadomestitev srednjeveške zasnove s sodobno močno utrjeno renesančno grajsko stavbo, ki je lahko kljubovala tudi novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem. Na odločitev, da obudijo tradicijo več kakor pol stoletja nazaj porušenega srednjeveškega gradu, je gotovo vplival veliki strateški pomen njegove lokacije tik nad pomembno cesto, ki je peljala proti Šaleški dolini in ki je omogočala prehod iz dolin Save in Savinje na Koroško. Lemberg je bil v tistem obdobju pravzaprav izpostavljena jugovzhodna prednja utrdba Koroške in v tej funkciji primerljiv s Klužami pri Bovcu. Celovito načrtovano in obsežno gradnjo je omogočilo premoženje Krištofa in Neže, ki sta ga okoli leta 1505 dedovala po Nežini materi Neži, roj. Färber, in verjetno tudi dejstvo, da so bili Welzerji v odličnih odnosih s krško škofijo, ki je bila lastnica gradu.⁹¹

Vse kaže, da so staro grajsko zasnovo, podobno kakor, denimo, na gradu Turjak, nadomestili z novo, ki je nove obrambne obodne zidove dobila deloma na lokaciji starih, deloma pa pomaknjene navzven čez črto starih, ki so jih med oziroma takoj po izgradnji novih podrli. Zaradi potrebe po dodatnih površinah znotraj obzidja so površino srednjeveške grajske zasnove razširili proti zahodu in severu.⁹² Pri tem so

romanskim grajskim palacijem, saj so morali pred gradnjo renesančnega južnega grajskega trakta skalno osnovo tam izravnati in utrditi z eskarpnim zidom.

⁸⁸ Košir in Ceci, Potres 26. marca 1511, str. 97.

⁸⁹ Prim. Schäffer, Festungsbau an der Türkengrenze, str. 31–59; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 18–26.

⁹⁰ Prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 111; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 148–150.

⁹¹ Krištofov stric Vid I. Welzer je bil med letoma 1506 in 1520 tudi glavar oziroma vojaški varuh rezidenčnega gradu krške škofije v Strassburgu, pred letom 1509 pa je bil skupaj s krškim škofom cesarski upravitelj gradu Ostrovia (Hochosterwitz) na Koroškem. Stumberger, *Die Welzer*, str. 110–111; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 39.

⁹² Širitev srednjeveške zasnove na Lembergu v 16. stoletju je primerljiva s širitvijo srednjeveške zasnove gradu Samobor

zaradi oblike vzpetine novo obzidje deloma postavili precej nižje od nivojev temeljev starega obzidja. Zaradi širitve stopničasto navzdol je ostalo notranje grajsko dvorišče precej nad vznožjem novih obodnih sten. Grad so tako kot mnoge druge srednjeveške gradove v 16. stoletju na območju sedanje Slovenije zaradi obsega del in pomanjkanja denarja predelovali in utrjevali postopoma. Gradnja je v času Kristofa V. Welzerja verjetno potekala razmeroma počasi, saj je imel zaradi prenove gradu Frauenstein in turškega davka finančne težave.⁹³ Kljub temu so že pred njegovo smrtjo leta 1539 zgradili največji del sedanje grajske zasnove.

V sedanji grajski zasnovi je mogoče dobro prepoznati tiste dele, ki so v obdobju Kristofa V. Welzerja in njegove žene Neže nastali do konca dvajsetih let 16. stoletja, saj se dovolj razlikujejo od tistih delov, ki so nastali v drugi in tretji fazi gradnje renesančne grajske zasnove v tridesetih, štiridesetih in petdesetih letih 16. stoletja in v osemdesetih letih istega stoletja. Pri teh delih so stavbni členi oblikovani še povsem v skladu s poznogotsko tradicijo in renesančne prvine so povsem osamljene.⁹⁴ Prvo fazo gradnje renesančne grajske zasnove so očitno izvedli domači stavbeniki,⁹⁵ ki so bili kljub poskusom po prevzemu novih italijanskih oblik še povsem zaznamovani z izročilom gotske arhitekture. Tako tudi Lemberg potrjuje spoznanje, da je na Štajerskem gotska arhitekturna usmeritev ostala močno prisotna do druge tretjine 16. stoletja; takrat so zlasti na področju utrdbenih gradenj začeli delovati v Gradcu in pozneje tudi v drugih štajerskih mestih številni stalno bivajoči severnoitalijanski stavbeniki, ki so dosledno uveljavili nova renesančna gradbena načela.⁹⁶ V prvi fazi gradnje nove grajske zasnove so postopno postavili trietažno jedro severnega trakta s severovzhodnim in severnim stolpom in trietažni severozahodni gospodarski trakt z oglatim stolpom in manjšim samostojnim dvoriščem, ki je bilo že na začetku zavarovano z zapornim zidom. S tema skoraj povsem neodvisno zasnovanima stavbnima sklopoma so talno ploskev srednjeveške grajske zasnove bistveno povečali in jo razširili proti severu

in zahodu. Takrat izoblikovane površine v poznejših obdobjih niso več bistveno širili in je postala okvir in merilo za vse nadaljnje gradbene posege v grajskem kompleksu. Nova stavbna sklopa so postavili pred zunanjim robom srednjeveške zasnove in tako učinkovito zavarovali dostop do nje. Med gradnjo so verjetno uporabili kamen iz razrušenih srednjeveških zidov, območje srednjeveške zasnove pa je v tistem obdobju ostalo nepozidano. O tem, kako obsežni so bili v tistem obdobju ostanki srednjeveškega gradu, moremo zgolj ugibati. Vsekakor so z novima stavbnima sklopoma učinkovito nadomestili vse štiri osnovne funkcije razdejanega srednjeveškega gradu: rezidenčno, upravno, utrdbeno in gospodarsko. Struktura zidave in kompozicija stavbnih mas kažeta, da so prvo fazo gradnje nove grajske zasnove do konca dvajsetih let 16. stoletja izvajali postopno v več gradbenih etapah. Verjetno so že takrat zgradili tudi cisterno za vodo, kolikor niso obnovili stare srednjeveške, saj je bila oskrba gradu z vodo za njegovo preživetje eden osnovnih pogojev.⁹⁷

Najprej so zgradili utrjeni rezidenčno-upravni severni grajski trakt oziroma novi grajski palacij. Sedanja tlorisna zasnova severnega trakta kaže, da je bil na južni oziroma dvoriščni strani sprva za približno eno tretjino ožji kot danes in da še ni imel niza prostorov ob sedanji južni fasadi. Cezura na severni fasadi trakta kaže, da je bil sprva nižji in da so mu sedanje prvo nadstropje nadzidali pozneje, ko so ga razširili proti jugu in zahodu.⁹⁸ Na prvotni južni fasadni steni trakta so med zadnjimi raziskavami okoli 80 centimetrov pod nivojem tal sedanjega prvega nadstropja odkrili niz tramovnic in prag portala, ki je verjetno povezoval odprti leseni zunanji hodnik na južni fasadi s podstrešno (obrambno) poletažo; to so pozneje nadomestili s sedanjim prvim nadstropjem. Severni trakt je bil torej sprva triinpoetažen, v osnovi je imel pravokotno talno ploskev v izmeri okoli 32,5 × 9 metrov in v notranjščini je bil prečno predeljen na tri približno enako velike dele. Trakt ima sedaj pod pritličjem dve banjasto obokani kletni etaži, ki sta vkopani oziroma usekani v teren samo na južni strani in ki sta v slovenskem prostoru brez primere. Sodi ta med najzanimivejše sestavine gradu. Opremljeni sta s poznogotsko oblikovanimi kamnitimi portali, ki s polkrožnimi zaključki in z značilnimi proporcijami kažejo, da so nastali šele v 16. stoletju.⁹⁹ Spodnja kletna etaža, ki ima značaj trdnjavijskih kazemat, je

blizu Zagreba na Hrvaškem; tam so pravokotno romansko obodno zasnovo z bergfridom na najbolj izpostavljeni strani razširili na eno stran vzdolž grebena in hkrati na eni bočni strani. Bočno stran so zavarovali z dvema polvaljastima stolpoma, na podaljšanem koncu zasnove pa so zgradili močno bastijo, zasnovano kot pendant staremu bergfridu na drugem koncu zasnove. Prim. Horvat, *Između gotike i baroka*, str. 64.

⁹³ Prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 150.

⁹⁴ V prvi tretjini 16. stoletja so bili renesančno oblikovani stavbni členi sicer povsod v celinskem delu slovenskega prostora zelo redki in največkrat so se pojavljali osamljeno, iztrgani iz konteksta, poleg prevladujočih poznogotskih oblik. Prim. npr. Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*; Fister, *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*.

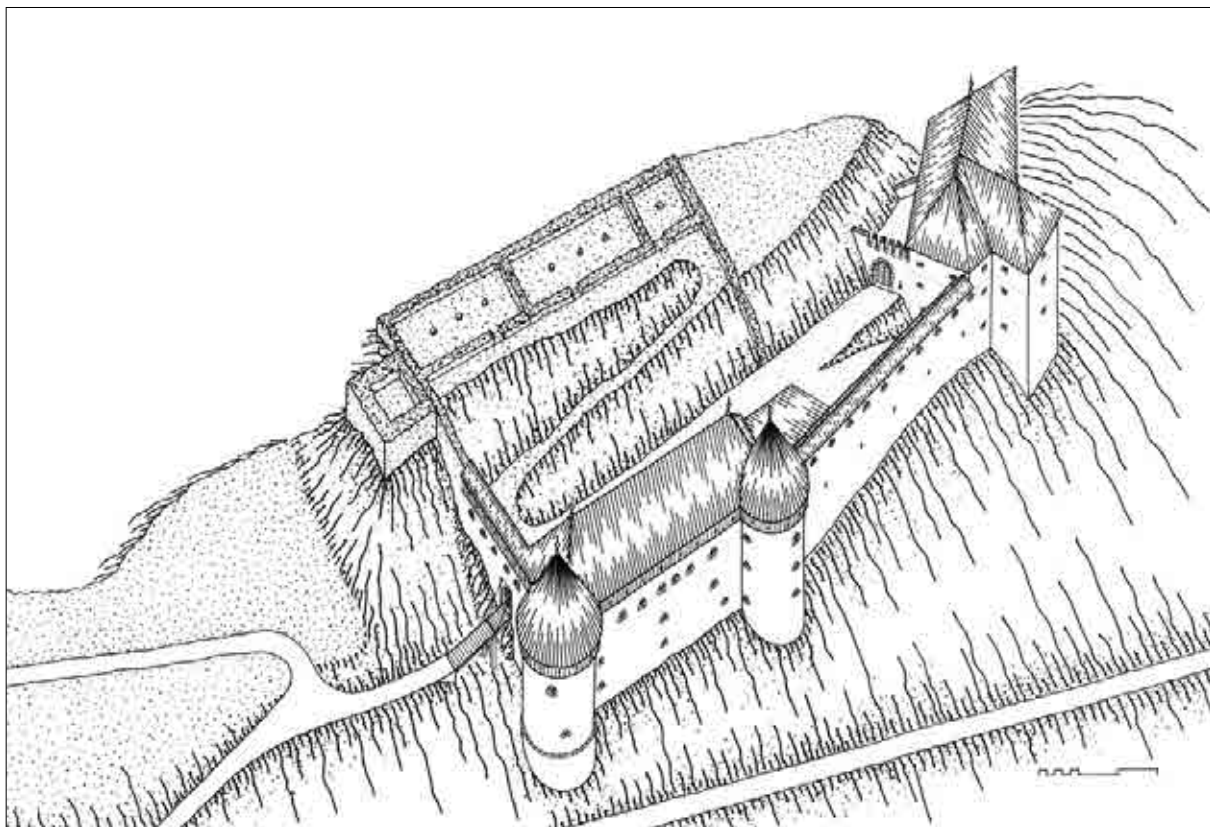
⁹⁵ Morda so bili to isti stavbeniki, ki so za Nežo in Kristofa V. Welzerja gradili tudi na gradu Frauenstein.

⁹⁶ Prim. Čurk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 37–72.

⁹⁷ Lokacije cisterne za vodo doslej opravljene raziskave niso razkrile. Glej tudi opombo 23.

⁹⁸ Med zadnjimi raziskavami odkrite tramovnice v notranjščini severnih prostorov v sedanjem pritličju severnega trakta kažejo, da je bila prvotna stropna konstrukcija okoli 80 centimetrov nižje od sedanje in da je bil sprva malce nižji tudi nivo tal v tisti etaži.

⁹⁹ Za drugačno mnenje prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71, 72. Ivan Stopar je kleti pod severnim traktom opredelil kot zrelogotske in jih povezal z Ulrikom in Albrehtom Schauberskima.



Grad Lemberg v poznih dvajsetih letih 16. stoletja. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

ožja od zgornje in je z južnim zidom naslonjena na naravno skalno osnovo severnega pobočja grebena. V zgornji kletni etaži ima veliki osrednji prostor v južni steni levo in desno od portala okenci, obrnjeni proti ožjemu južnemu prostoru, ki je nastal s širitvijo severnega trakta proti jugu. Okenci dokazujeta, da je imela sedanja zgornja kletna etaža severnega trakta sprva značaj pritličja in da je imel trakt torej sprva, pred širitvijo proti jugu, samo eno kletno etažo.¹⁰⁰

¹⁰⁰ V slovenskem prostoru je znanih več primerov, ko so z napipavanjem oziroma z dvigom nivoja notranjega grajskega dvorišča pritličje spremenili v klet. Najbolj značilni tovrstni primeri v klet spremenjenih pritličij so vidni na gradovih Ptuj, Rajhenburg v Brestanici in Rihemberk nad Branikom. Tudi zato, ker je imela zgornja kletna etaža na Lembergu sprva značaj pritličja, je malo verjetno izročilo, da so bile grajske kleti v celoti namenjene ječam. Prim. Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 140–142; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 134–137; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 102. Kot ječa je morda rabil le prostor v spodnji etaži severnega polvaljastega stolpa, dostopen skozi šilastoločni portal. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 70. Najbolj verjetno se zdi, da je bila grajska ječa v obokanem podzemnem prostoru pod manjšim samostojnim dvoriščem ob severozahodnem gospodarskem traktu. Podobna podzemna ječa je v zgodnjem 17. stoletju nastala pod dvoriščem gradu Žužemberk na Dolenjskem. Zelo verjetno so ječe na gradu Lemberg obstajale že v prvi fazi gradnje nove renesančne grajske zasnove; potrebne so bile zaradi deželskega sodišča na gradu, prvič omenjenega v letih 1404 in 1428, in

Banjasto obokani prostori ob severni fasadni steni v sedanji zgornji kletni etaži imajo šilastoločne sosvodnice, ki so v slovenskem prostoru najbolj primerljive s sosvodnicami v spodnji etaži severnega trakta gradu Rihemberk na Goriškem iz okoli leta 1530. Zadnje raziskave so pokazale, da so oboki nadomestili malo starejše ravne lesene tramovne stropne in da je bila sedanja zgornja kletna etaža sprva malce nižja. Severni trakt so že na začetku oziroma zelo hitro po njegovi izgradnji, vsekakor pred njegovo širitvijo in nadzidavo, na obeh severnih vogalih opremili z valjastima stolpoma, ki nista presegala njegove višine.¹⁰¹

tudi zaradi kmečkih upornikov, proti katerim se je Krištof V. Welzer vneto boril. Vsekakor je bilo mogoče v spodnjo kletno etažo severnega trakta v skrajni sili zapreti tudi večje število ljudi oziroma upornih kmetov. Za omembo sodišča prim. Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

¹⁰¹ Dokaj visoki valjasti vogalni stolpi, zasnovani v poznogotški tradiciji z nekaterimi renesančnimi elementi so bili v prvi polovici 16. stoletja razširjeni na celotnem slovenskem ozemlju in pojavljali so se vzporedno z naprednejšimi renesančnimi rondelami. Najznačilnejši tovrstni stolpi so dokumentirani na gradovih Gewerkenegg v Idriji (okoli 1527), Tolmin (po 1511), Rajhenburg (okoli 1500), Vurberk (ok. 1510), Velenje (ok. 1500?) in Pobrežje v Beli krajini (okoli 1550). S stolpoma na Lembergu so po obliki in času nastanka najbolj primerljivi štirje vogalni valjasti stolpi na bližnjem dvorcu Tabor pri Vojniku, ki so ga zgradili okoli leta 1524. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 147–150. Dvo-



Severna fasada severnega trakta gradu Lemberg s sekundarno nadzidano vrhno etažo (Igor Sapač, 2012).

Severozahodni stolp oziroma sedaj severni stolp so zgradili sočasno s traktom in ga na dveh bočnih straneh v vseh treh etažah opremili z navzven razširjenimi pravokotnimi strelnimi linami renesančnih oblik, v notranjščini pa s kamnitimi oboki. Severovzhodni stolp so sekundarno prislonili k severnemu traktu in v notranjščini je imel sprva ravne lesene tramovne strope, ki so jih pozneje nadomestili sedanji opečni kupolasti oboki. Med zadnjimi raziskavami med pritličjem in nadstropjem v notranjščini severovzhodnega stolpa odkriti sledovi kažejo, da sta bila stolpa sprva, tako kakor, denimo, stolpi na gradu Frauenstein, na vrhu opremljena z leseno konzolno podstrešno obrambno poletažo, ki je bila povezana s podstrešno poletažo severnega trakta. Dvoetažni severovzhodni stolp, s katerim so zavarovali grad in severni trakt na najbolj izpostavljeni strani, je bil malo

večji od trietažnega severozahodnega oziroma severnega in v spodnjem delu na zunanjsčini so ga opremili s kamnitim kordonskim vencem, ki učinkuje kot prehodna oblika med poševno prisekanimi gotskimi talnimi zidci in renesančnimi paličastimi kordonskimi zidci polkrožnega prereza. Severni stolp ni dobil takšnega zidca, vhod v njegovo spodnjo kletno etažo pa so uredili skozi ožji portal, ki ima edini na gradu šilasti lok.¹⁰² Neenakovredno prepletanje gotske arhitekturne tradicije in novih renesančnih oblik zrcalijo tudi odprtine na severni fasadi severnega trakta; zgornjo kletno etažo severnega trakta so tik ob severovzhodnem stolpu opremili z navzven razširjeno renesančno strelno lino, podobno tistim, s katerimi so opremili obe etaži stolpa, okna na isti fasadi pa so opremili s pravokotnimi kamnitimi okvirji, ki imajo v poznogotski maniri prisekane robove. Zelo verjetno je nova grajska zasnova že na začetku imela tudi grajsko kapelo. Domnevati smemo, da so jo uredili v vrhni oziroma tretji etaži polvaljastega severnega stolpa, kjer je bila še v 19. stoletju.¹⁰³ Ta prostor je bil do porušitve okoli leta 1996, enako kakor prostora pod njim, opremljen z renesančnim kamnitim obokom kupolaste oblike z zvezdasto razporejenimi

rec Tabor je bil sprva simetrična dvonadstropna pravokotna stavba s štirimi vitkimi vogalnimi valjastimi stolpi. Pozneje so ga, tako kakor severni trakt na Lembergu, nadzidali za eno nadstropje in ga razširili, da so valjasti stolpi izgubili prvotni učinek vogalnih stavbnih delov. Lemberške stolpe je mogoče dobro primerjati tudi s tremi valjastimi vogalnimi stolpi na gradu Vrbovec v Nazarjah, ki so nastali v prvi polovici 16. stoletja; tam so podobno kakor na Lembergu srednjeveško zasnovo obdali z novim renesančnim obzidjem, v katerega so vpeli dva samostojno zasnovana trakta, ki sta bila sprva nepovezana. Severozahodni trakt na Vrbovcu je po zasnovi zelo primerljiv s prvotno zasnovo severnega trakta na Lembergu; dolga ozka stavbna masa je na zunanjih vogalih poudarjena z valjastimi stolpoma. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Četrta knjiga, str. 140–144.

¹⁰² Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 70, 71. Šilastoločni portal je bil po zrušitvi večjega dela severnega stolpa okoli leta 1996 precej poškodovan.

¹⁰³ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 70.



Pogled na severno fasado severnega trakta gradu Lemberg s severnim polvaljastim stolpom, malo preden se je sesul (Igor Sapač, 1995).

sosvodnicami.¹⁰⁴ Najverjetneje so do kapele v prvotnem prvem nadstropju speljali zunanje stopnišče. Zunanje stopnišče je zelo verjetno sprva vodilo tudi do bivalnih prostorov v prvem nadstropju, sedanjem pritličju, severnega trakta, saj v notranjščini trakta ni opaznih sledov stopnišča.

Hkrati z rezidenčno-upravnim severnim grajskim traktom so kot njegov zahodni podaljšek zgradili obrambno obzidje, s katerim so obdali dokaj veliko površino nepravilne podolžne oblike in tako oblikovali dvorišče, ki so ga mogli uporabljati tudi kot protitursko pribežališče za okoliško prebivalstvo.¹⁰⁵ Okoli 7 metrov visoko obzidje z dvema ravnima stranicama je bilo v vrhnjem delu opremljeno z

navzven razširjenimi pravokotnimi strelnimi linami renesančnih oblik, enakimi kot na severnem polvaljastem stolpu.¹⁰⁶ Kmalu po nastanku obzidja, verjetno približno takrat, ko so severnemu traktu prizidali severovzhodni stolp, so z naslonitvijo na notranjo stran ometanega obzidja na zahodnem koncu dvorišča zgradili spodnji dve etaži sedanjega severozahodnega gospodarskega trakta.¹⁰⁷ Novi trakt so na zunanji strani obzidja, na njegovem zalomu, okrepili z oglatim stolpom in tako ustvarili utrjeno gosposčinsko kaščo. Trakt so zaradi prilagajanja starejšemu obzidju in naravni skalni osnovi pozidali na nepravilni peterokotni talni ploskvi. Okno v južni steni, obrnjeno v notranjščino jugozahodnega trakta z rondelo, kaže, da so jugozahodni trakt sekundarno prizidali severozahodnemu traktu in da ga sprva še niso predvideli. To kaže tudi severovzhodna dvoriščna stena jugozahodnega trakta, ki je očitno sekundarno prislonjena na dvoriščno steno severozahodnega trakta. V notranjščini severozahodnega trakta oziroma kašče so v kletni in pritlični etaži uredili dva velika prostora, ki sta brez vmesne stene povezana z obrambnim oglatim stolpom na severozahodni strani; sprva sta bila

¹⁰⁴ Domnevo, da je bila grajska kapela že zgodaj v 16. stoletju v severnem stolpu, opravičuje tudi primerjava z gradom Frauenstein, kjer so kapelo okoli leta 1521 uredili v vrhnji etaži polvaljastega bočnega stolpa sredi severne grajske fasade, pa tudi primerjava z dvorcem Hallelegg pri Celovcu, kjer so kapelo v 16. stoletju prav tako uredili v vrhnjem nadstropju valjastega vogalnega stolpa. Zgovorna je tudi primerjava z gradom Ostrovica (Hochosterwitz), kjer so (notranjo) grajsko kapelo leta 1570 uredili v vrhnji etaži polvaljastega stolpa iz 16. stoletja sredi vzhodne obzidne stranice grajskega jedra; stolp so kljub kapeli v njem še naprej mogli uporabljati tudi za obrambne namene.

¹⁰⁵ V letih 2009 in 2010 opravljene arheološke raziskave so pokazale, da je sedanje dvoriščno obzidje med severnim rezidenčnim traktom in severozahodnim gospodarskim traktom nastalo šele v drugi fazi gradnje renesančne grajske zasnove in da je nadomestilo starejše obzidje iz prve faze, ki je bilo sočasno s severnim polvaljastim stolpom.

¹⁰⁶ Ohranili sta se dve lini; prva je južno ob južnem oknu v pritličju zahodne stene severozahodnega gospodarskega trakta, druga pa je v pritličju na vogalu med severno in severovzhodno steno istega trakta.

¹⁰⁷ Severovzhodno steno trakta so naslonili na ometano starejše severno dvoriščno obzidje in prekrila je renesančno oblikovano strelno lino obzidja.



Pogled iz severozahodne strani na severozahodni gospodarski trakt gradu Lemberg z oglatim stolpom in pozneje prizidano renesančno jugozahodno rondelo (Igor Sapač, 2012).



Napol porušene obočne konstrukcije v pritličju severozahodnega gospodarskega trakta gradu Lemberg, preden so se povsem sesule (Igor Sapač, 1999).

opremljena z ravnimi lesenimi stropnimi konstrukcijami, ki so jih pozneje, verjetno v drugi renesančni stavbni fazi, nadomestili z mogočnimi banjastimi oziroma križnimi oboki, oprtimi na masivna zidana slopa. Kmalu za spodnjima etažama so zgradili še tretjo etažo oziroma sedanje prvo nadstropje, ki je od spodnjih dveh etaž na fasadah ločeno s cezuro, a ima enako strukturo zidave. Enotni stik na vzhodnem vogalu kaže, da je imel severozahodni gospodarski trakt že na začetku na jugovzhodni strani manjše samostojno dvorišče s trapezasto talno ploskvijo, ki ga je na jugovzhodu varovala naravna skalna stena,

na severovzhodu pa zaporni zid s portalom. Izravnan dvorišče so uredili na nivoju tal pritličja oziroma druge etaže trakta in pod njegovim severozahodnim delom so zasnovali banjasto obokani podzemni prostor, ki je zavzel površino med dvoriščno steno trakta in naravno skalno steno. Zaporni zid dvorišča so na vrhu po izgradnji tretje etaže trakta poudarili z majhnimi zobčastimi nastavki – cinami,¹⁰⁸ ob stiku

¹⁰⁸ Zobčaste nastavke vrh zidu so pozneje zazidali, med zadnjo obnovo pa so jih hkrati s ponovno gradnjo večjega dela zapornega zidu obnovili po vzoru originalnega ostanka ob stiku

s traktom pa so ga opremili s strelno lino v obliki ključavnice, ki je še ohranjena in ki z značilnim oblikovanjem kaže, da je nastala pred drugo tretjino 16. stoletja. Kamniti portal zapornega zidu, ki sedaj ni več ohranjen, je imel verjetno poznogotsko obliko s posnetimi robovi in šilastoločnim ali polkrožnim vrhnjim zaključkom.

Dvorišče med gospodarskim in rezidenčno-upravnim stavbnim sklopom je bilo že v prvi fazi izgradnje nove grajske zasnove dolgo in dokaj ozko, njegova podoba pa je bila precej drugačna kakor sedaj; od vzhoda proti zahodu ni položno padalo, marveč obratno. Prehod na dvorišče gospodarskega sklopa je bil na sedanjem nivoju, na vzhodu, ob dvoriščni fasadi severnega trakta, pa je bilo dvorišče sprva nižje skoraj za višino ene etaže oziroma okoli 3 metre kakor danes. Glavni grajski portal so verjetno postavili tik ob jugovzhodnem vogalu severnega trakta, v obzidju na črti domnevne vzhodne stranice romanskega obodnega obzidja oziroma desno nižje od sedanjega prehoda med majhnim sprednjim dvoriščem in glavnim dvoriščem, na lokaciji sedanjega baročnega izsidka. Skalna osnova v jugovzhodnem prostoru sedanje zgornje kletne etaže severnega trakta kaže, da je bil prag portala, če je res stal na tem mestu, malo višje od nivoja tal. Zdi se manj verjetno, da je bil glavni grajski portal na severni strani grajske zasnove, v obzidju med severnim traktom in severozahodnim gospodarskim traktom.

Nedolgo po dokončanju severnega trakta in severnega polvaljastega vogalnega stolpa so severni trakt razširili proti zahodu s približno pravokotnim prizidkom, ki so ga prislonili na notranjo stran nastavka severnega obzidja in z njim so zaprli neposredni dostop do vhoda v severni stolp z grajskega dvorišča. Ostanke tega prizidka so razkrile arheološke raziskave v letih 2009 in 2010.¹⁰⁹ Na južni strani je bil okoli 2 metra širši od severnega trakta in je segal čez njegov jugozahodni vogal. Njegova južna (dvoriščna) fasada je bila dolga okoli 10 metrov.¹¹⁰ Arheološke raziskave so razkrile njegovo zasuto spodnjo etažo, ki je imela tla na nivoju prvotnega pritličja oziroma sedanje zgornje kleti severnega trakta. V notranjščini je bil prizidek s steno v smeri od severa proti jugu prečno predeljen na dva dela in predelna stena je imela dva ločno zaključena prehoda. Zidovje

prizidka je bilo dokaj tanko in slabe kakovosti, kar kaže, da je imel verjetno neko pomožno namembnost in da je obsegal eno samo etažo. Vhod vanj je bil verjetno na južnem koncu vzhodne stene. Že nekaj let po nastanku so prizidek predelali; njegovo predelno steno so okrepili z delno obzidavo in tako omogočili obokanje obeh prostorov. V vzhodnem prostoru so križne oboke na sredini oprli na steber, zgradili pa so tudi poletažo in do nje ob severni fasadni steni speljali zidano dvoravno stopnišče. Pod tem stopniščem so uredili obokan prehod do glavnega vhoda v spodnjo kletno etažo severnega trakta in do vhoda v kletno etažo severnega polvaljastega stolpa.

V tridesetih, štiridesetih in morda tudi petdesetih letih 16. stoletja je etapno potekala druga velika faza izgradnje novega leंबरškega grajskega kompleksa v 16. stoletju. Ta faza se je začela še v času Kristofa V. Welzerja, po njegovi smrti leta 1539 pa jo je dokončal njegov sin Moric IV. Welzer (1500–1555), ki je verjetno že prej, od druge polovice dvajsetih let 16. stoletja, aktivno sodeloval pri gradbenih podvigih na družinskih stavbah in ki je po očetovi smrti dokončal tudi družinsko palačo v Celovcu in začel s temeljito prezidavo in povečanjem dvorca Hallegg. Ambiciozne gradbene podvige je omogočilo premoženje njegove žene Marije, roj. Tänzl, pa tudi premoženje, ki ga je leta 1540 dedoval po starem stricu Vidu I. Welzerju. Na ambicioznost Moricovih gradbenih podvigov je gotovo vplival tudi дворец Tratzberg blizu Schwaza na Tirolskem, eden najbolj razkošnih dvorcev tistega časa v srednji Evropi, s katerega je bila doma njegova žena in ki so ga gradili več kakor dve desetletji od leta 1499 dalje.¹¹¹ Tako ni presenetljivo, da se je z drugo stavbno fazo v 16. stoletju leंबरški grajski kompleks prelevil iz dokaj utilitarne zasnove v reprezentativni renesančni utrjeni grad, ki je zrcalil samozavest in razgledanost njegovih lastnikov. V tisti stavbni fazi so sicer še nastali nekateri poznogotsko oblikovani stavbni členi, a nove iz Italije importirane renesančne oblike so jih povsem nadvladale.¹¹²

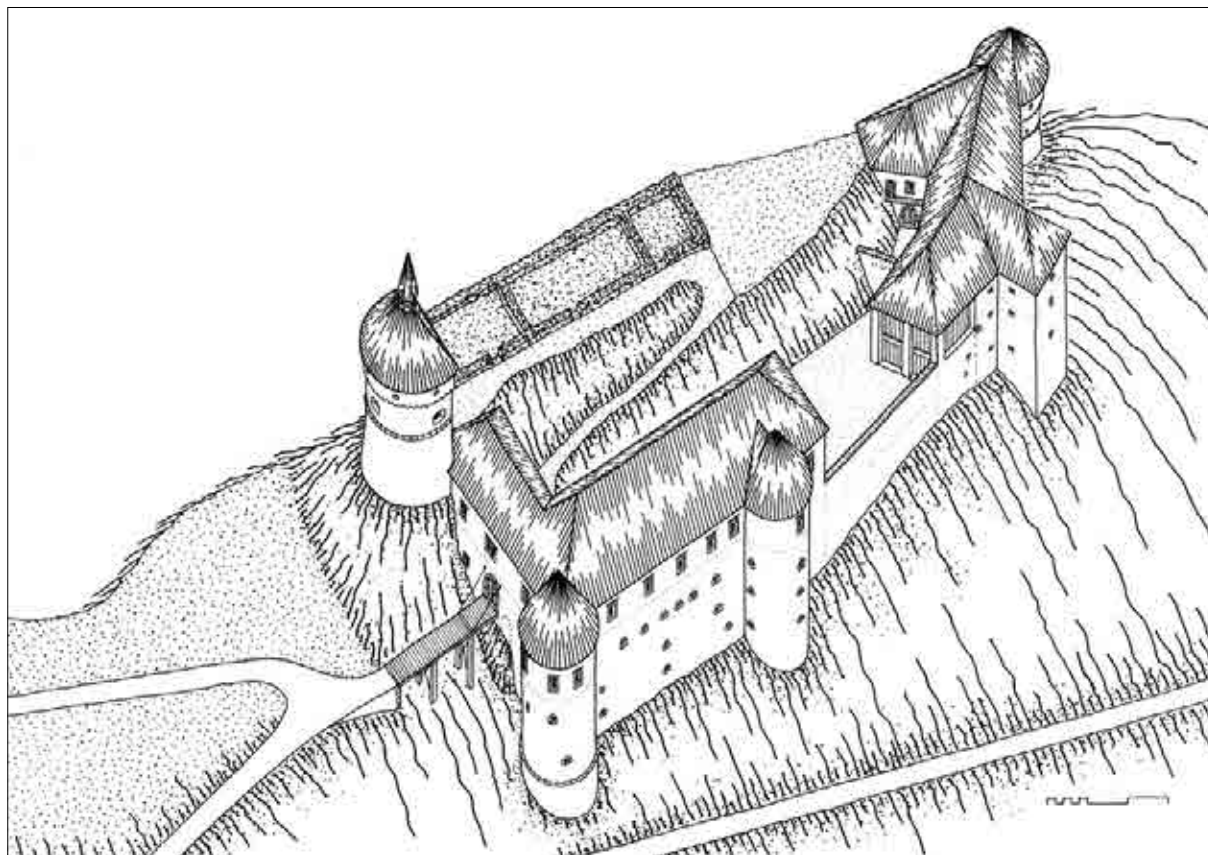
¹¹¹ Prim. Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 35.

¹¹² Poznogotsko oblikovani stavbni členi tudi še v drugi fazi izgradnje leंबरškega grajskega kompleksa v 16. stoletju niso presenetljivi. Po eni strani so tovrstni stavbni členi značilni za večino grajskih stavb v slovenskem prostoru tudi še v drugi četrtini 16. stoletja in pojavljajo se, tako kot na Lembergu, skoraj izključno na bivalnih in gospodarskih stavbnih delih. Po drugi strani je pri Lembergu treba tudi upoštevati, da je v 16. stoletju nastal pod močnim vplivom stavbarstva na Koroškem, kjer je trdno zakoreninjena gotška arhitekturna tradicija vzporedno z novo iz Italije importirano arhitekturno usmeritvijo preživela še dolgo v drugi polovici 16. stoletja. Tako so na Koroškem po eni strani že zelo zgodaj leta 1533 v Spittalu ob Dravi pod vplivom italijanskih renesančnih palač začeli graditi odlični renesančni dvorec oziroma palačo Salamanca-Ortenburg, pozneje Porcia, po drugi strani pa so, denimo, na mogočnem gradu Ostrovia (Hochosterwitz) še v letih 1575 in 1576 zgradili nov dolgi zahodni trakt grajskega jedra, ki so ga opremili s še povsem gotško občutenima valjastima vogalnima stolpoma in poznogotsko oblikovanimi okenskimi okviri. Prim. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*,

z gospodarskim traktom. Podobno oblikovani zaporni dvoriščni zid s petimi majhnimi cinami na vrhu in šilastoločnim portalom je ohranjen v predgradju gradu Frauenstein blizu Šentvida ob Glini. S podobno oblikovanim zidom z majhnimi cinami nad portalom so menda šele v 19. stoletju zavarovali tudi dostop do predgradja oziroma do zunanjega dvorišča gradu Podsreda na Kozjanskem.

¹⁰⁹ Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

¹¹⁰ Arheološke raziskave so pokazale, da je bil prizidek na zahodni strani vsaj 2 metra daljši od poznejše zahodne stene severnega trakta, porušene v drugi polovici 19. stoletja.



Grad Lemberg v poznih petdesetih letih 16. stoletja. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

Gradbeni posegi v drugi renesančni stavbni fazi so sledili dvema glavnima ciljema: povečati rezidenčne prostore in povečati obrambno sposobnost gradu. Takrat so nadzidali in razširili severni grajski trakt z obema severnima valjastima stolpoma vred, zgradili novi vhodni oziroma prečni vezni trakt z glavno grajsko vežo na dvoriščni strani severnega trakta, preuredili glavno grajsko dvorišče, zgradili rondeli in s prizidkoma povečali zahodni gospodarski sklop. Grajski kompleks se je v tistem obdobju začel širiti tudi zunaj obzidja; najbrž so že takrat začeli graditi novo z obzidjem zavarovano predgradje vzhodno od gradu, na jugovzhodnem koncu naselbine pod gradom ob Dobrnici pa so verjetno na starejši osnovi zgradili nov mlin, ki je na kletnem portalu datiran z letnicama 1541 in 1898.¹¹³

II, str. 237–239; Großmann, *Die Burg zur Zeit der Renaissance*, str. 137–150; Dinklage, *Kärnten um 1620*.

¹¹³ Nadstropna zidana stavba s talno ploskvijo v obliki črke L sedaj nosi hišno številko Lemberg pri Novi Cerkvi 12. Mlin je v njej deloval do velike povodnji leta 1954. Do takrat je zraven stala tudi grajska žaga. Predelana stavba mlina sedaj rabi za stanovanjske potrebe. Prim. Orožen, *Dobrna*, str. 80; *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 86; Slatinek, *Lemberg*, str. 147, 152–153.

Sosledja posameznih gradbenih etap v drugi fazi izgradnje lemerskega grajskega kompleksa v 16. stoletju glede na trenutno stanje raziskav ni mogoče natančneje določiti. Glede na slogovne značilnosti smemo domnevati, da so najprej nadzidali in razširili severni grajski trakt, mu prizidali prečni vhodni trakt in preuredili glavno dvorišče, pozneje pa so zgradili še južni rondeli. Po drugi strani ni mogoče izključiti možnosti, da so te gradbene etape izvedli v obratnem vrstnem redu, saj je zvon v strešnem stolpiču velike rondele nosil letnico 1536,¹¹⁴ dendrokronološke raziskave hrastovega talnega stropnika v prvem nadstropju v severozahodnem vogalu prostora ob severovzhodnem stolpu pa so pokazale, da je bil les posekan po letu 1542 oziroma verjetno okoli leta 1553.¹¹⁵

Severni grajski trakt je sprva nudil le malo bivalnega udobja in je imel v vrhnji etaži samo tri prostore in ni se veliko razlikoval od približno takrat zgrajenega bližnjega majhnega dvorca Tabor pri Vojniku.

¹¹⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 208.

¹¹⁵ Čufar in Merela in Krže, *Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg*, str. 2, 9, 12. Les je bil na tistem mestu morda uporabljen sekundarno, vsekakor pa dokazuje, da so v obdobju Morica IV. Welzerja po letu 1542 oziroma okoli leta 1553 na gradu potekala gradbena dela.



Banjasto obokana renesančna glavna grajska veža, pogled proti vzhodu po sesutju vzhodnega dela obočne konstrukcije z majhno arkadirano lopo, in polkrožno zaključeni portal poznogotskih oblik med avlo nad glavno vežo in severnim grajskim traktom (Igor Sapač, 2004).

Gradnja prizidka na zahodni strani severnega trakta ni bistveno vplivala na povečanje njegove bivalne kakovosti. Zato ne preseneča, da so se že razmeroma zgodaj odločili za obsežno povečanje severnega trakta. Na južni (dvoriščni) strani so trakt z enako dolgim prizidkom razširili za okoli 4,5 metra oziroma za eno tretjino, hkrati pa so mu odstranili podstrešno poletažo in jo nadomestili z novo visoko četrto etažo, kar kaže tudi cezura na njegovi severni fasadi.¹¹⁶ Hkrati s traktom so za eno etažo nadzidali tudi njegova valjasta severna vogalna stolpa, ki sta takrat prav tako izgubila podstrešni poletaži. Zaradi širitve trakta so morali za okoli 3 metre dvigniti nivo dvorišča in urediti nov glavni grajski portal. Na zahodni strani trakta so podrli zahodno polovico njegovega prizidka in preostalo vzhodno polovico prizidka so z nasipavanjem dvorišča in nekaterimi prezidavami¹¹⁷ preuredili v klet ter nad njo zgradili novo zahodno četrtino severnega trakta, ki je bila enako široka in visoka kakor druge vzhodne tri četrtine trakta. Na zahodni strani je bil podaljšek severnega trakta za okoli 2 metra krajši od podrttega prizidka in segal je okoli 4 metre dlje od severnega valjastega stolpa, ki je takrat izgubil značaj vogalnega stolpa.¹¹⁸ Ob novi zahodni fasadni steni podaljšane severnega trakta so v njegovi notranjščini zgradili dolgo enoramno stopnišče, ki je povezovalo vhod v pritličju na južni fasadni steni z obokanim preходом do spodnje kletne etaže ob

severozahodnem vogalu trakta. Novo vrhno etažo trakta so na severni fasadi opremili z velikimi pravokotnimi okenskimi odprtinami, na dvoriščni strani v zahodni polovici pa z arkadnim hodnikom, ki je imel raven lesen strop in domnevno sedem arkadnih odprtin; po rušitvi v drugi polovici 19. stoletja sta se ohranila samo dva arkadna loka na vzhodnem koncu nekdanjega hodnika, ki sta oprta na kamnita slopa poznogotskih oblik z lahno prisekanimi robovi.¹¹⁹ Med zadnjimi raziskavami so na severni in vzhodni steni ostanka arkadnega hodnika odkrili fragmente figuralnih poslikav, ki so domnevno še iz 16. stoletja. Iz arkadnega hodnika je bila dostopna velika soba na zahodnem koncu severnega trakta, ki je bila osvetljena z okni na južni, zahodni in verjetno tudi severni strani in ki je imela najbrž funkcijo glavne grajske dvorane. O oblikovanju tega prostora moremo zgolj ugibati. Verjetno so se tudi tam prepletale poznogotske in renesančne oblike, ker so tudi druge stavbne člene na novo zgrajenih zidovih severnega trakta so oblikovali v poznogotski tradiciji. Na južni steni v pritličju se je iz tistega obdobja ohranil pravokotni kamniti okenski okvir s poznogotsko posnetimi robovi, nad njim v novem prvem nadstropju pa polkrožno zaključeni portal poznogotskih oblik, ki vodi v avlo nad vežo. Ta portal kaže, da so hkrati s širitvijo in nadzidavo severnega trakta zgradili prečno nanj postavljeni enonadstropni vhodni trakt s prevozno odprto glavno grajsko vežo v pritličju. Vežo so na vzhodni strani opremili z velikim polkrožno zaključenim portalom poznogotskih oblik, ki so ga morda prestavili z druge lokacije in ki sedaj povezu-

¹¹⁶ Med nadzidavo so nivo stropov v sedanjem pritličju dvignili za okoli 80 centimetrov in verjetno so takrat nastali tudi sedanji banjasti opečni oboki v obeh kletnih etažah.

¹¹⁷ Takrat so v prizidku zazidali polkrožno zaključena prehoda v prečni predelni steni proti zahodnemu prostoru, pa tudi prehod na stopnišče ob severni fasadni steni.

¹¹⁸ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

¹¹⁹ Med zadnjimi raziskavami so na slopih odkrili več plasti poslikav in med njimi je bila tudi naslikana baročna cerkvena fasada.

je majhno sprednje dvorišče z glavnim dvoriščem.¹²⁰ Veža je imela sprva ravni leseni tramovni strop, ki so ga kmalu nadomestili z elegantnim kamnitim banjastim obokom s sosvodnicami.¹²¹ V jugovzhodnem vogalu veže so na naravni skalni osnovi hkrati z obokom zgradili majhno slikovito arkadirano lopo, ki je verjetno rabila kot prostor za grajske stražarje.¹²² Nad vežo so v nadstropju uredili avlo, ki so jo prav tako opremili s kamnitim banjastim obokom s sosvodnicami in jo z vzhodne strani osvetlili z bifornim oknom. Ob avli so uredili stopnišče, ki je povezovalo pritličje in nadstropje in ki je bilo sprva morda odprto.¹²³ Iz avle so bile skozi omenjeni polkrožno zaključeni poznogotski portal in preko manjšega veznega prostora dostopne tri ob severni fasadni steni zaporedno razvrščene skoraj povsem enako velike pravokotne reprezentativne sobane v novem prvem nadstropju severnega trakta. Na zahodu se je na ta niz navezovala omenjena domnevna glavna grajska dvorana. Sobane so bile verjetno opremljene s profiliranimi neometanimi lesenimi stropi,¹²⁴ lončenimi pečmi z bogato okrašenimi glaziranimi pečnicami¹²⁵ in stavbnim pohištvom s pokositrenim okovjem ter vsaj deloma okrašene s stenskiimi slikarijami; sedaj je viden le še ostanek kakovostne renesančne figuralne slikarije na vzhodni steni tretje dvorane v nizu, ki ima od druge polovice 19. stoletja funkcijo zunanje zahodne stene skrajšanega severnega trakta. Med arheološkimi raziskavami leta 2009 so na lokaciji porušenega zahodnega dela severnega trakta odkrili več odlomkov ometa z ostanki renesančnih stenskih

poslikav, kar kaže, da je bilo v 16. stoletju zelo verjetno poslikanih več prostorov v vrhnji etaži severnega trakta. Ker sta bila poslikana arkadni hodnik in zahodna sobana v nizu, je utemeljena domneva, da je bila poslikana tudi nanju navezana glavna dvorana. Med zadnjimi raziskavami so ostanke stenskih poslikav odkrili tudi v prostorih pritličja severnega trakta. V letih 2009 in 2010 opravljene arheološke raziskave so pokazale, da so hkrati z zahodnim podaljškom severnega trakta zgradili tudi novo severno dvoriščno obzidje, s katerim je bila nova zahodna stena severnega trakta enotno povezana, in da so hkrati z obzidjem zgradili tudi nadstropni prizidek pred severovzhodno fasado severozahodnega gospodarskega trakta.¹²⁶ S tem se je razmak med severnim rezidenčno-upravnim traktom in gospodarskim severozahodnim traktom zmanjšal in vmesni prostor, na severu zamejen z obzidjem, so z nasipavanjem izravnali in mu dali funkcijo glavnega grajskega dvorišča. Ureditev nove izravnane dvoriščne površine na tem mestu je bila nujna, saj se je dvoriščna površina na južni strani severnega trakta z njegovo širitvijo zožila na minimum in dobila koridorski značaj. Prizidek gospodarskega trakta so oblikovali povsem utilitarno in zaradi njega so deloma spremenili obliko strehe gospodarskega trakta in zazidali cine vrh zapornega zidu. Vrhno etažo prizidka so oblikovali kot senik z odprtimi oziroma z lesom zaprtimi površinami med zidanimi vogalnimi nosilnimi slopi. Verjetno so morali zaradi dviga oziroma nasipavanja nivoja dvorišča podreti prvotno šibkejšo severno obzidje iz prve faze gradnje gradu in ga nadomestiti z močnejšim obzidjem, ki je imelo v spodnji polovici funkcijo eskarpnega zidu.

Drugi pomembni cilj širitve gradu v drugi gradbeni fazi v 16. stoletju so bile nove utrdbene sestavine. Tu se je nova renesančna usmeritev mogla uveljaviti bistveno bolj celovito in dosledno kakor pri širitvi rezidenčnega dela. Podobno je bilo tudi pri gradnjah na večini drugih grajskih stavb na Slovenskem v drugi tretjini 16. stoletja. Vzrok za ta fenomen je bil predvsem praktične narave in je le v manjši meri rezultiral iz razgledanosti in izobraženosti plemstva. Usmeritev je bila v 16. stoletju v slovenskem prostoru zaradi turških vpadov, kmečkih uporov in vsesplošne verske zmede zelo otežena. Zaradi turških vpadov so se slovenske dežele spremenile v bojišče in za učinkovito obrambo je bilo treba zgraditi nove utrdbе, prilagajene novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem. Najboljši mojstri za gradnjo tovrstnih utrdb so bili Italijani. Kralj in pozneje cesar Ferdinand I. je po letu 1521 poklical na Dunaj številne stavbarje iz okolice Comskega jezera v Lombardiji, ki so kmalu začeli delovati v vsej Notranji Avstriji. Tradicionalne

¹²⁰ Glede na obliko portala, ki je primerljiv s portali v obeh sedanjih kletnih etažah severnega trakta, moremo domnevati, da je bil to prvotni glavni grajski portal iz prve faze gradnje grajskega kompleksa v 16. stoletju. Sprva bi mogel biti vzidan desno spodaj od sedanje lokacije, tik ob prvotnem jugovzhodnem vogalu severnega trakta, ali, manj verjetno, v severnem dvoriščnem obzidju. Portal je primerljiv z velikim polkrožno zaključenim glavnim portalom gradu Frauenstein iz okoli leta 1520, ki ima ohranjena originalna z železnimi ploščami okovana enokrilna masivna lesena vrata z majhnimi izmuznimi vratci. Podobna sta tudi glavni portal in portal med prvim in drugim dvoriščem na dvorcu Hallegg, ki sta nastala okoli leta 1546.

¹²¹ Po sesutju oboka med letoma 1999 in 2012 so se na stenah nad obočnimi petami pokazale ometane stene iz obdobja, ko je vežo pokrival ravni leseni strop. V zadnjih letih so ostanke oboka v veži povsem odstranili in namestili nov lesen strop.

¹²² Nekdanja podoba lope s tremi loki na slopih, ki se je sesula leta 1999, je dokumentirana na akvareli upodobitvi stotnika 40. cesarskega pešpolka Bernhardt iz časa okoli sredine 19. stoletja, ki jo sedaj hrani Pokrajinski muzej Celje.

¹²³ Stopnišče je bilo v tej stavbi fazi prav gotovo še zelo skromno. Šele v obdobju baroka ga je nadomestilo udobnejše in bolj reprezentativno stopnišče.

¹²⁴ Ohranil se je samo leseni tramovni strop v manjšem jugovzhodnem veznem prostoru prvega nadstropja severnega trakta. Druge renesančne stropje so v 18. in 19. stoletju nadomestili z ometanimi ravnimi lesnimi stropi, ki so propadli po zrušitvi strehe severnega trakta leta 1999.

¹²⁵ Med zadnjimi obnovitvenimi deli so v zasutjih na gradu odkrili večje število kakovostno renesančno oblikovanih glaziranih zelenih pečnic iz 16. stoletja s figuralnimi, rastlinskimi in geometrijskimi ornamentami.

¹²⁶ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.



*Severovzhodni valjasti stolp in velika renesančna jugovzhodna rondela na gradu Lemberg
(Igor Sapač, 2014 in 2006).*

lokalne srednjeveške stavbarnice so zato, pa tudi zaradi hitrega nazadovanja gradnje cerkva, v drugi tretjini 16. stoletja izgubile pomen. Po prvem turškem obleganju Dunaja leta 1529 so severnoitalijanski stavbarji oziroma Comaski tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem začeli načrtno graditi moderne nove grajske in mestne utrdbe¹²⁷ in z njimi se je v teh deželah začel razcvet renesančne (utrdbene) arhitekture, ki je seveda ne gre razumeti kot rezultat novih filozofskih pogledov, marveč predvsem kot odmev hitro napredujoče gradbene tehnike in obrabnih gradenj. Gradnja utrjenih gradov kot najpomembnejših simbolov fevdalne družbene ureditve je v 16. stoletju na Slovenskem najbolj od vseh gradbenih aktivnosti kazala politično in gospodarsko moč ter kulturni pomen plemstva. Kljub pojavu novih ravninskih (utrjenih) dvorcev, ki so izšli iz tipologije renesančne italijanske vile, je ideja srednjeveškega gradu v tistem obdobju v nekoliko modificirani obliki preživela in njihova svojevrstna trdnjavska estetika, ki je presegala golo utilitarnost, je ostala aktualna do konca 19. stoletja.

Grad Lemberg je tako, morda kot nadomestilo za

porušeni srednjeveški glavni grajski stolp – bergfrid¹²⁸ – na najvišjem položaju grajskega kompleksa na izpostavljenem skalnem pomolu na jugovzhodni strani v drugi gradbeni fazi v 16. stoletju dobil nov poudarjeni glavni grajski stolp, ki so ga oblikovali kot mogočno polvaljasto rondelo z okoli 2,75 metra debelimi zidovi v spodnjem delu, kamnitim paličastim kordonskim vencem polkrožnega prereza, tremi velikimi navzven razširjenimi strelnimi linami za topove, podstrešnim konzolnim vencem s preprostimi izlivnicami med konzolami, manjšimi strelnimi linami za ročno strelno orožje in s sivo barvo geometrijsko poslikanim preprostim podstrešnim vencem ter stožčasto streho, ki je bila sprva verjetno pokrita s škodlami. Vrh strehe so postavili leseni osmerokotni strešni stolpič s koničasto škodlasto piramidalno streho,¹²⁹ v katerem je še v poznem 19. stoletju visel bronasti zvon z

¹²⁷ Osamljene prve moderne renesančne utrdbe so v celinskem delu slovenskega prostora sicer začele nastajati že okoli leta 1510. Med najzgodnejšimi tovrstnimi primeri so grad v Vipavskem Križu, дворец Brdo pri Kranju in trdnjava Kluže pri Bovcu. Tudi na Koroškem so se že takrat pojavile prve (proto) renesančne oblike. Prim. Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*.

¹²⁸ Če je velika rondela na Lembergu resnično nastala kot nadomestilo za srednjeveški bergfrid, bi jo mogli deloma primerjati z glavnim stolpom na gradu Borl blizu Ptuja; tam so v poznem 15. stoletju ali v prvi tretjini 16. stoletja znižali stari bergfrid iz 13. stoletja, stoječ na najvišjem in naravno najslabše zavarovanem zahodnem delu grajskega kompleksa, in ga obzidali z več metrov debelim zidovjem, da je nastala sedanja čokato in masivno učinkujoča stolpasta stavba.

¹²⁹ Strešni stolpič kaže tudi Vischerjeva upodobitev gradu iz okoli leta 1681. Podobno oblikovani osmerokotni strešni stolpič s strmo koničasto piramidalno streho so v 16. stoletju postavili vrh strehe polvaljastega stolpiča s kapelo na gradu Frauenstein blizu Šentvida ob Glini.



Detajl obrambnega konzolnega venca velike rondele na gradu Lemberg z arhitekturno poslikavo pod napuščem (Igor Sapač, 2006).

letnico 1536.¹³⁰ Čeprav ni mogoče z gotovostjo trditi, da je zvon že na začetku visel v strešnem stolpiču vrh rondele,¹³¹ se zdi to vendarle zelo verjetno in letnico 1536 je mogoče odlično uskladiti s stavbnimi značilnostmi rondele, ki je po stavbnih značilnostih sodeč gotovo nastala v drugi četrtini 16. stoletja.¹³² Pozidali

so jo iz lomljenca.¹³³ Velika rondela je dobila hkrati funkciji središča grajske obrambe in izpostavljene utrdbe in kljub renesančnim trdnjavskim oblikam učinkuje kakor visokosrednjeveški bergfrid na najvišjem delu grajskega kompleksa. Poleg dejanskega utrdbenega pomena je dobila tudi pomembno vlogo simbola moči, ki dominira visoko nad dolino. Njena zasnova potrjuje spoznanje, da so mnoge na novo zgrajene utrjene renesančne grajske stavbe v srednji Evropi po vzoru srednjeveških gradov opremili s poudarjenim glavnim stolpom, ki je višinsko presegal druge stavbne dele in ki je imel poleg obrambne tudi pomembno simbolno funkcijo.¹³⁴ Lemberško veliko rondelo so postavili kot povsem samostojni stavbni

¹³⁰ Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 208; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95; *Schöne alte Steiermark*, str. 150–151; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56.

¹³¹ Ostrežje velike rondele so večkrat obnavljali. Leta 2010 opravljena dendrokronološka raziskava je pokazala, da je bil hrastov nosilni tram konstrukcije nad vrhno etažo posekan po letu 1594 oziroma verjetno po letu 1609. Prim. Čufar in Merela in Krže, *Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg*, str. 2, 7–8. Streho velike rondele so verjetno sekundarno na severovzhodni strani opremili tudi s frčado, na kateri so namestili veliko uro in ki se je ohranila do petdesetih let 20. stoletja; na gradu se je ohranila leva polovica urne številčnice, ki je sestavljena iz lesenih desk. Primerljiva je z baročnimi lesenimi urnimi številčnicami, ki so jih pred nekaj leti odkrili na gradu v Škofji Loki, deloma pa tudi s kovinskimi urnimi številčnicami s konca 19. stoletja na gradu Hompoš pri Mariboru. Na številčnici s plitko izrezljanimi ornamentami in rimskimi urnimi številkami so vidni sledovi rumene in črne barve. Na vogalnih poljih med zunanjo krožnico urne številčnice in robom osnovne kvadratne ploskve številčnice sta vidni številki 1 in 3; to je verjetno ostanek letnice iz tridesetih let 18. stoletja.

¹³² Rondela, ki sodi med največje arhitekturne motive te vrste na Slovenskem, je z osnovno zasnovo in s stavbnimi členi v slovenskem prostoru najbolj primerljiva z veliko volovsko bastijo na gradu Turjak, ki je nastala po letu 1520 in ki je na dvoriščnem portalu datirana z vklesano letnico 1534. V širšem prostoru je ena prvih tovrstnih rondel, prilagojenih novemu načinu bojevanja s topovi, nastala med letoma 1518 in 1522 na gradu Kufstein na Tirolskem; veliki štirinadstropni valjasti Cesarski stolp, ki ima funkcijo osrednje stavbe in višinske dominantne trdnjavskega grajskega kompleksa, so zgradili na ukaz cesarja Maksimilijana I. in z njim so na najbolj izpostavljeni točki okrepili srednjeveško grajsko zasnovo. Prim. Neumann, *Festungsbau-Kunst und -Technik*, str.

40. Z lemlersko veliko rondelo so primerljive tudi velike nizke vogalne rondele mestnega obzidja v Šentvidu ob Glini na Koroškem, ki so nastale po letu 1530. Utemeljena je tudi primerjava z veliko polvaljasto rondelo na razvaljenem gradu Kostel pri Pregradi v Hrvaškem Zagorju, zgrajeno po letu 1523. Prim. Horvat, *Između gotike i baroka*, str. 65. Lemberške velike rondele pa ni najbolj smiselno primerjati z veliko rondelo na gradu Velenje, ki je precej manjša in mlajša in nima velikih lin za topove. Lemberška velika rondela ima funkcijo glavnega grajskega stolpa na najvišji točki grajskega kompleksa, velenjska rondela pa je postavljena daleč pred grajskim jedrom in ima izključno funkcijo izpostavljenosti prednje utrdbe, ne pa tudi vloge središča grajske obrambe. Prim. Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136.

¹³³ Struktura zidave je dobro vidna na notranji strani, ki je nikoli niso ometali.

¹³⁴ Prim. Moos, *Turm und Bollwerk. Beiträge zu einer politischen Ikonographie der italienischen Renaissancearchitektur*, str. 192–221. Primerljiv renesančni »bergfrid« so, denimo, po letu 1542 zgradili tudi na gradu Vajskra (Landskron) blizu Beljaka na Koroškem, ki je ga je dala rodovina Khevenhüller postaviti na lokaciji starejšega manjšega gradu iz 14. stoletja. Zelo visoki oglati stolp s kvadratno talno ploskvijo je postal absolutna dominantna razsežne renesančne grajske zasnove in to vlogo je obdržal do propada gradu po požaru leta 1812.

del ob platoju na lokaciji domnevnega romanskega palacija in sprva se nanjo zelo verjetno neposredno ni naslanjal noben drug stavbni del. Sedanji južni grajski trakt z arkadnim hodnikom so brez dvoma šele pozneje naslonili na rondelo, saj je streha tega trakta prekrila okno in lino v njeni vrhnji etaži na zahodni strani, poligonalno zaključeni jugovzhodni izzidek trakta pa so postavili tik ob njeni južni topovski lini, ki je s tem izgubila velik del obrambnega pomena. Zaradi postavitve južnega trakta so morali tudi precej zožiti vhod v rondelo na njeni zahodni strani. Kljub temu so gradnjo novega južnega trakta na lokaciji domnevnega romanskega palacija verjetno načrtovali že v času gradnje rondele, kar kaže njena ravna in razmeroma tanka zahodna stena. Šele po nastanku novega južnega trakta so do rondele uredili udobni stopniščni dostop. Sprva je rondelo in grajsko vežo čez skalno pobočje verjetno povezovalo le preprosto odprto stopnišče. Takrat je verjetno že stal obokani prostor v vhodnem traktu južno od veže z ravno stropnim večjim prostorom nad njim v nadstropju.

Oblikovne značilnosti kažejo, da so hkrati z veliko rondelo zgradili tudi manjšo rondelo na jugozahodnem koncu grajskega kompleksa, ki ima prav tako polvaljasto zasnovano, kamniti paličasti kordonski venec polkrožnega prereza in konzolno obrambno poletažo na vrhu z izmenjujočimi se navzven razširjenimi strelnimi linami in ožjimi linami za izlivanje. Opečni podstrešni venec manjše rondele, ki je oblikovan z zobčasto in diagonalno postavljenimi opečnimi zidaki, je enak podstrešnemu vencu na ravni zahodni steni velike rondele. Manjšo rondelo so prislonili na jugozahodni vogal starejšega severozahodnega gospodarskega trakta in jo z njim višinsko povsem izenačili. Hkrati z manjšo rondelo so na njeni vzhodni strani zgradili ožji dvoetažni jugozahodni gospodarski trakt, s katerim so zakrili južno steno starejšega severozahodnega trakta in na južni strani zaprli njegovo dvorišče. Proti dolini obrnjeno južno steno novega trakta so v štirih nivojih opremili z majhnimi navzven razširjenimi strelnimi linami za ročno ognjeno strelno orožje, ki so jih pozneje deloma poškodovali z novimi utilitarno oblikovanimi okenskimi odprtini.

Upodobitev gradu Georga Matthäusa Vischerja iz okoli leta 1681 kaže vrh severovzhodnega valjastega stolpa konzolno obrambno poletažo, enako kot na obeh južnih rondelah. Verjetno ta element v rešnici nikoli ni obstajal, saj je struktura zidave vrhnje etaže nad cezuro vrh sedanjega pritličja stolpa enaka sosednji zidavi vrhnje etaže severne fasadne stene severnega trakta iz druge gradbene faze v 16. stoletju. Opečni podstrešni venec stolpa je podoben podstrešnemu vencu jugozahodne rondele in tudi dokaj strma stožčasta streha, značilna za 16. stoletje oziroma za čas gotske tradicije strmih strešnih naklonov, je do porušenia leta 1999 kazala, da je Vischer zelo verjetno na upodobitvi gradu zmotno ponovil motiv

jugovzhodne rondele, s čimer je upodobitev sicer pridobila na slikovitosti in dramatičnosti.¹³⁵

Leta 1542, v času Morica IV. Welzerja, je bil grad Lemberg ocenjen na 500 funtov pfenigov, grajska pristava na 160, mlin pod gradom na 100, vinograd pri gradu pa na 300.¹³⁶ Grad v tistem času torej še ni bil posebno velik, saj je bil, denimo, grad Cmurek istega leta ocenjen na 1000 funtov pfenigov, dokaj skromni grad Klek blizu Radgone pa prav tako na 500 funtov pfenigov.¹³⁷ Šele po letu 1542 so zgradili nove stavbne dele, s katerimi se je Lemberg uvrstil med večje gradove na Štajerskem.

Grad Lemberg je postal izrazito reprezentativna renesančna plemiška rezidenca šele v tretji veliki gradbeni fazi v 16. stoletju, ki so jo izvedli v osemdesetih letih tistega stoletja, ko je bil grajski gospodar Viktor I. Welzer (1527–1595); gradbenih del na Lembergu se je lotil zatem, ko je v sedemdesetih letih 16. stoletja dokončal dvorec Hallegg in zgradil dvorec Welzenegg. Približno takrat je morda zgradil tudi novi dvorec Ponikva. Velikopotezne gradbene podvige sta mu omogočala veliko premoženje in veliki družbeni vpliv. Grad Lemberg je v tistem obdobju dobil tudi funkcijo upravnega središča urada Vojnik in je v tem oziru nadomestil razvaljeni srednjeveški vojniški grad.¹³⁸ Takrat so zasnovano iz prve in druge gradbene faze v 16. stoletju dopolnili z dolgim eno- in poletažnim južnim traktom z arkadnim hodnikom na severni strani in dvoetažnim vzhodnim traktom z zunanjo vežo in majhnim zaprtim sprednjim grajskim dvoriščem.

Novi južni grajski trakt so zgradili na najvišjem delu grajskega območja in ga na vzhodnem koncu naslonili na ravno zahodno steno velike jugovzhodne rondele.¹³⁹ Na zahodnem koncu so dolžino trakta prilagodili zahodnemu koncu starejšega severnega trakta. Trakt so zelo verjetno postavili na lokaciji nekdanjega srednjeveškega palacija in s tega vidika bi ga mogli primerjati z zahodnim štokastim traktom dvorca Hallegg, ki ga je dal Viktor I. Welzer leta 1576 zgraditi na lokaciji porušenega srednjeveškega stolpastega dvora na najvišjem delu stavbne zasnove.

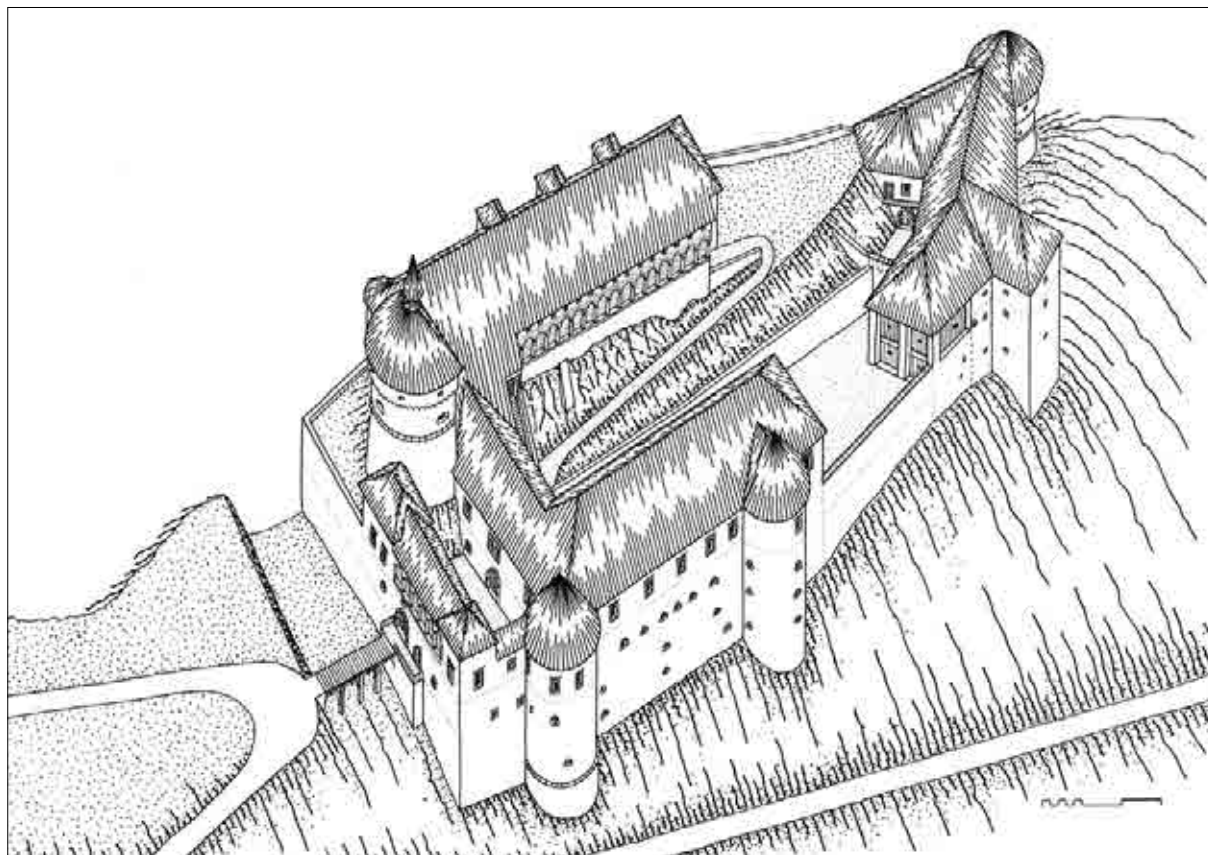
¹³⁵ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 72; Vischer, *Topographia Ducatus Stirie*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: Graz 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi*; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 89.

¹³⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217; Stumberger, *Die Welzer*, str. 387.

¹³⁷ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Prva knjiga*, str. 32; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 36.

¹³⁸ Viktor I. Welzer je leta 1576 urad Vojnik prejel v zastavo, leta 1585 pa ga je od nadvojvode odkupil. Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 212; Stumberger, *Die Welzer*, str. 217, 228, 390.

¹³⁹ Od takrat streha južnega trakta zakriva polovico okenske odprtine sredi vrhnje etaže rondele, južna lina v vrhnjem delu zahodne stene pa je od takrat obrnjena proti podstrešju južnega trakta. Zaradi severne stene novega trakta so morali vhod v rondelo na njeni zahodni steni zelo zožiti.



Grad Lemberg okoli leta 1590. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

V letih 2009 in 2010 izvedene arheološke raziskave so sicer pokazale, da pod ostanki renesančnega južnega trakta ni starejših grajenih ostalin.¹⁴⁰ Vse kaže, da so lokacijo srednjeveškega palacija najprej izravnali do naravne skalne osnove in šele nato na njej postavili novi trakt. Arheološke raziskave so tudi pokazale, da je imel južni trakt že na začetku na južni fasadi tik nad prepadno skalno steno tri slikovite pravokotne stolpičaste izzidke, široke okoli 2 metra, ki so vidni tudi na precej natančni Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681.¹⁴¹ Sedaj sta od trakta ohranjeni le še njegova vzhodna petina s poligonalnim vogalnim izzidkom ob stiku z veliko rondelo in severna stena z

arkadnim hodnikom.¹⁴² Ohranjeni deli kažejo, da je imel trakt nad pritličjem s petimi zaporedno nanižanimi in približno kvadratnimi sobanami še dolgo podstrešno obrambno poletažo, ki ni bila predeljena s prečnimi stenami.¹⁴³ V ohranjenem skrajnem vzhodnem pritličnem prostoru trakta je odličen originalni renesančni profilirani leseni strop; leta 2010 opra-

¹⁴⁰ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

¹⁴¹ Izzidki so bili primerljivi s konzolnimi pomoli, ki so bili v obdobju gotike in renesanse zelo priljubljen arhitekturni motiv na gradovih. Da so z njimi opremili proti dolini obrnjeno južno fasadno steno južnega trakta, kaže, da je bil trakt zasnovan kot izrazito reprezentativna gradnja in je imel podobno kakor starejša velika rondela velik simbolni pomen. Južna fasada južnega trakta je z izzidki delovala zelo razgibano, monumentalno in je bila svojevrsten grajeni simbol moči, ki je dominiral nad dolino pod njo. Izzidki, ki so bili po Vischerjevi upodobitvi sodeč za pol etaže višji od južne fasadne stene, so učinkovali kakor obrambni stolpiči, a v resnici so imeli predvsem simbolni pomen.

¹⁴² Teza Ivana Stoparja, da je poligonalni vogalni izzidek nastal šele v obdobju neogotike in da je imel funkcijo grajske kapele, je povsem neosnovana. Izzidek ima značilne kamnite renesančne okenske okvire iz 16. stoletja in upodobljen je že na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681. Sprva je imel morda nekoliko drugačno obliko strehe od sedanjega. Pred drugo svetovno vojno je bil v njem japonsko-kitajski kabinet, kar še sedaj kažejo naslikane pismenke na njegovih stenah v notranjščini. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71.

¹⁴³ Zasnova južnega trakta gradu Lemberg je s tega vidika primerljiva z zasnovo nekdanjega glavnega stanovanjsko-obrambnega poslopja v kompleksu trdnjave Kluže pri Bovcu. V obeh primerih je šlo za enoinpoletažno stavbno zasnovo in spodaj so bili bivalni prostori, podstrešna poletaža pa je rabila za obrambo in ni imela predelnih sten. V obeh primerih je bila podstrešna obrambna poletaža opremljena z navzven razširjenimi širokimi in zgoraj segmentnolonočno zaključenimi strelnimi linami. Prim. Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*, str. 142, 146. Na Lembergu je bila podstrešna poletaža na sredini opremljena s štirimi masivnimi zidanimi slopi, ki so nad prečnimi predelnimi spodnje etaže opirali strešno konstrukcijo.



Renesančni profilirani leseni strop v vzhodnem prostoru pritličja južnega trakta (Igor Sapač, 2006).

vljena dendrokronološka raziskava je pokazala, da je strop zelo verjetno nastal nekaj let po letu 1582, ko je nastala najmlajša razpoznavna branika na dveh prečnih tramovih iz jelke, oziroma verjetno kmalu po letu 1584, ko je nastala ena od njegovih stropnih desk. Približno takrat je nastala tudi sedanja strešna konstrukcija nad tem delom trakta.¹⁴⁴ V drugi gradbeni etapi, ki so jo izvedli zelo hitro za prvo, so trakt na severni strani opremili z dolgim enoetažnim elegantnim arkadnim hodnikom s križno-grebenastimi oboki in polkrožnimi loki, oprtimi na 17 vitkih kamnitih stebričev. Stebriče so opremili s preprostimi kapiteli, drugačnimi od v tistem obdobju na Štajerskem in Koroškem najbolj uveljavljenih toskanskih kapitelov, s kakršnimi so opremili tudi stebriče približno takrat zgrajene galerije vzhodnega trakta.¹⁴⁵ Nad arkadnim hodnikom so podstrešno poletažo v oseh arkadnih lokov osvetlili z majhnimi linami, ki so bile sprva verjetno namenjene obrambi,¹⁴⁶ enako oblikovane kakor line na južni fasadi trakta, zgoraj segmentnoločno zaključene in poudarjene z naslikano sivo obrobo. Arkadni hodnik sta še sredi 19. stoletja krasila portreta in grba Viktorja I. Welzerja in njegove

žene Elizabete, roj. Khevenhüller.¹⁴⁷ Morda sta bila izdelana v fresko tehniki, tako kakor poslikave v notranjščini vrhnjega nadstropja severnega trakta, ni pa mogoče niti izključiti možnosti, da sta bila izdelana v sgraffitni tehniki.¹⁴⁸ Med zadnjo obnovo so v zgornjem delu fasadne stene arkadnega hodnika, med temeni lokov arkad in linami podstrešne poletaže odkrili tudi ostanke naslikane renesančne balustrske ograje, ki je bila primerljiva s podobnim motivom na koroških dvorcih Hallegg in Welzenegg.¹⁴⁹ Iz arkadnega hodnika so bile skozi sedaj zaprte prehode dostopne sobane v pritličju južnega trakta, dostopa nanj

¹⁴⁴ Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg, str. 2, 2–6.

¹⁴⁵ Nenavadno oblikovani kapiteli arkadnih stebričev, ki sicer niso povsem takšni, kakršne srečamo na palači Welzer v Celovcu in na dvorcih Hallegg in Welzenegg, so pa z njimi še najbolj primerljivi, kažejo, da bi južni grajski trakt mogli graditi stavbeniki s Koroške. Prim. tudi: Kohlbach, *Steirische Baumeister*: avtor gradu Lemberg v svojem izčrpnem pregledu ne omenja.

¹⁴⁶ Line so pozneje v vrhnjem delu znižali skupaj s streho arkadnega hodnika; da so bile sprva zasnovane kot strelne line, kažejo leseni nasloni za muškete na njihovi notranji strani spodaj.

¹⁴⁷ Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; *Schöne alte Steiermark*, str. 150; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56. V gradu sta bila do leta 1945 tudi oljna portreta Viktorja I. in Elizabete Welzer iz okoli leta 1580, ki ju sedaj hrani Pokrajinski muzej Celje. Prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 286; Slatinek, *Lemberg*, str. 100.

¹⁴⁸ Renesancne sgraffitne poslikave so kot fasadni okras prišle iz Italije in so se razširile zlasti v deželah severno od reke Donave. Z njimi so poudarjali zlasti nerazčlenjene fasadne površine. Precejšnje število renesančnih sgraffitnih fasadnih dekoracij je v drugi in tretji tretjini 16. stoletja nastalo tudi na Koroškem; to so bile predvsem preproste arhitekturne oblike, zlasti delilni pasovi, balustri in rozete. Okoli leta 1547 so s sgraffitnimi poslikavami opremili obe dvorišči dvorca Hallegg; spodnje dvorišče so okrasili z balustri in obrobami arkadnih lokov, zgornje dvorišče pa zlasti s številnimi medaljoni z geometrijsko motiviko. Podobno sgraffitno dekoracijo je v sedemdesetih letih 16. stoletja dobilo tudi arkadno dvorišče dvorca Welzenegg. Prim. Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 125–126.

¹⁴⁹ Ostanke naslikane balustrske ograje so bili najbolj ohranjeni na vzhodnem koncu fasadne stene, ki jo je do zadnje obnove prekrival sekundarno nanjo prislonjeni zid s potlačenim arkadnim lokom med arkadnim hodnikom južnega trakta in glavnim grajskim stopniščem. Za obnovo arhitekturne poslikave se niso odločili, ker so bili ostanke menda preskromni in ker zato rekonstrukcija ne bi mogla biti dovolj kakovostna.



Propadajoči renesančni arkadni hodnik južnega trakta na gradu Lemberg (Igor Sapač, 2004).

pa so uredili iz vzhodne in zahodne strani. Na zahodni strani je bil iz arkadnega hodnika preko nekaj stopnic mogoč prehod na izravnano in vrtno urejeno manjšo ploščad med višjim južnim traktom in nižje ležečim gospodarskim jugozahodnim traktom. Na zahodni strani so v izteku arkadnega hodnika med severno sobano južnega trakta, veliko rondelo in južno steno nižje ležečega prečnega vhodnega oziroma veznega grajskega trakta z glavno vežo uredili dokaj širok hodnik in iz njega uredili tudi prehod v veliko rondelo.¹⁵⁰ Za dostop iz nižje ležečega glavnega grajskega dvorišča do arkadnega hodnika južnega trakta so verjetno ob zahodni dvoriščni fasadi prečnega vhodnega oziroma veznega grajskega trakta zgradili dolgo enoramno stopnišče, ki je bilo sprva morda nezastrešeno in ki so ga v obdobju baroka nadomestili s sedanjim širšim in udobnejšim večramnim stopniščem.¹⁵¹ Dovolj široko in udobno stopnišče je bilo na



Grad Lemberg na upodobitvi Georga Matthäusa Vischerja iz okoli leta 1681.

tem mestu vsekakor potrebno, saj sicer ne bi mogli biti dostopni reprezentativni bivalni prostori južnega trakta. Da je bilo pet soban, ki so bile pendant štirim starejšim sobanam v vrhnjem nadstropju severnega trakta, resnično razkošnih, še sedaj kaže omenjeni rezljani in bogato profilirani leseni strop v vzhodni od njih, ki jo tradicionalno imenujejo Sodna dvorana.¹⁵² Verjetno so bili podobni stropi tudi v drugih štirih sobanah, kar kažejo sledovi na ohranjeni severni steni trakta. Iz soban, ki so bile visoke okoli 3,5 metra in z okni obrnjene proti jugu, je bil mogoč širok razgled na dolino. O opreми soban moremo zgolj ugibati. Gotovo ni bila skromna. Viktor I. Welzer je nedvomno poznal odlični dvorec Tratzberg na Tirolskem, ki je bil dom njegove matere Marije in ki je slovel zlasti zaradi razkošne opreme notranjih prostorov, v glavnem ohranjene še sedaj. Da je imel Viktor I. Welzer smisel za luksuzne bivalne prostore, kaže tudi dvorec Welzenegg, v katerem sta se v slavnostni dvorani iz časa nastanka stavbe ohranila dva odlična lesena intarzirana portala z obliko antikizirajočega slavoloka z jonskima stebroma ob straneh. Kaj podobnega je verjetno obstajalo na Lembergu, čeprav tu nobena sobana v južnem traktu po velikosti ni odstopala od drugih in ni bilo jasno razpoznavne velike osrednje dvorane.

Drugi pomembni gradbeni podvig v tretji fazi gradnje nove grajske zasnove v 16. stoletju oziroma v obdobju, ko je na Lembergu gospodaril Viktor I. Welzer, je bila gradnja novega vzhodnega trakta oziroma novega zunanjega vhodnega trakta. Dokaj ozki enonadstropni pravokotni trakt s kratko zunanjo grajsko vežo so z jugozahodnim vogalom naslonili na veliko rondelo in postavili so ga pred starejšim vhodnim traktom ter tako izoblikovali majhno zaprto sprednje grajsko dvorišče. Trakt je nad širokim polkrožno sklenjenim glavnim portalom opremljen

¹⁵⁰ Severna in južna stena hodnika nista povsem vzporedni, kar kaže, da je prečni vhodni oziroma vezni grajski trakt z glavno vežo nastal pred južnim traktom, ki se mu zaradi geomorfoloških danosti ni mogel povsem prilagoditi.

¹⁵¹ Stopnišče je bilo najbrž primerljivo s stopniščem med spodnjim in zgornjim dvoriščem gradu Vurberk blizu Ptuja, ki sedaj ni več ohranjeno. Smiselna je tudi primerjava z zunanjim stopniščem, ki vodi do jedra gradu Velenje. Manj verjetna se zdi možnost, da je bilo stopnišče opremljeno z arkadami in pokrito, tako kakor, denimo, nekdanje renesančno stopnišče Prunkstiege, ki so ga v kompleksu spodnjega

mestnega gradu v Gradcu zgradili okoli leta 1554 in podrli okoli leta 1854, ali okoli leta 1615 zgrajeni zunanji arkadni stopnišči trakta Novi grad v sklopu grajskega kompleksa Negova v Slovenskih goricah.

¹⁵² Prim. Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 137; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 70.



Sedanji pogled na grad Lemberg z jugovzhodne strani (Igor Sapač, 2014).

z omenjeno belo marmorno napisno ploščo z grboma rodovin Welzer in Khevenhüller in letnico 1584, ki kaže, da so vzhodni trakt zelo verjetno zgradili približno takrat kakor južni trakt.¹⁵³ V zadnjih letih opravljene sondažne raziskave so pokazale, da je vhodni trakt nastal postopoma; najprej so zgradili njegov sedanji pritlični sprednji zid, ki je močan okoli 2,5 metra in ki je predrt z večjim glavnim portalom in manjšimi polkrožno zaključenimi izmuznimi vratci na desni strani. Pred zidom, ki je imel sprva očitno funkcijo močnega čelnega ščitnega zidu, so razširili in preuredili v skalno osnovo usekani obrambni jarek, ki je gotovo že obstajal v prvi in drugi fazi gradnje nove grajske zasnove v 16. stoletju. Čez jarek so do zidanega podesta pred portaloma postavili lesen mostovž, ki so ga verjetno že kmalu nadomestili z zidanim ločnim mostičem.¹⁵⁴ Na severni strani so ščitni zid in severovzhodni valjasti stolp povezali s krajšim in tanjšim obrambnim zidom.¹⁵⁵ Na južni strani so ščitni zid tik pod veliko rondelo dopolnili z deloma v skalo usekanim obokanim prostorom, ki so ga verjetno namenili grajski straži. Koliko časa je preteklo med nastankom ščitnega zidu in njegovo

vključitvijo v novi trakt, na podlagi doslej izvedenih raziskav ni mogoče ugotoviti.¹⁵⁶ Nekdanjo renesančno obliko v 18. in 19. stoletju precej predelanega in povečanega trakta dokumentira Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681, ki se je z zadnjimi izvedenimi stavbnimi sondažnimi raziskavami izkazala kot precej zanesljiva. Vzhodni trakt so zasnovali kot skoraj povsem samostojni stavbni del in ga v zgornji etaži opremili z elegantno odprto arkadno galerijo, s katero so utrjeni introvertirani grad do neke mere simbolno odprli navzven in že na daleč poudarili njegov reprezentativni rezidenčni značaj. Z galerijo so morda nadomestili prvotni leseni obrambni hodnik vrh ščitnega zidu. Napol odprti stavbni del je nastal kot izraziti povezovalni element med grajsko stavbo in njeno okolico. V zadnjih letih izvedene sondažne raziskave so pokazale, da je imel trakt na prednji in dvoriščni strani po šest polkrožnih arkadnih lokov, ki so bili oprti na vitke kamnite stebriče pravilnih toskanskih oblik.¹⁵⁷ Na severni in južni strani je bila arkadna galerija povezana z zaprtima prostoroma, ki sta bila malce višja od nje in ki sta svojo zasnovo omogočala njeno statično stabilnost. Ob stiku med galerijo in zaprtima prostoroma so bili vgrajeni polovični arkadni stebriči. V notranjščini je bila arkadna galerija na vrhu opremljena z ravnim lesenim stropom. Lemberška arkadna galerija je v slovenskem prostoru, če odštejemo precej mlajšo in drugačno arkadno galerijo vrh vzhodnega trakta mestnega gradu v Mariboru, brez primere. Njeno edino pravo vzporedje je galerija vrh obzidja spo-

¹⁵³ Plošča je zlasti z napisom in grboma dobro primerljiva z omenjenimi napisnimi ploščami na dvorcih Hallegg in Welzenegg. Prvotna lokacija plošče ni znana. Verjetno se zdi, da je bila že sprva nad glavnim grajskim portalom, čeprav ob tem ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je bila sprva vzdana na južnem traktu.

¹⁵⁴ Na zasuti zidani podest pred glavnim portalom in na zahodni zidani kamniti lok mostiča čez nekdanji obrambni jarek pred vzhodnim traktom so naleteli med arheološkimi izkopavanji leta 2009. Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*.

¹⁵⁵ Dokaj kratki vezni zid med novim čelnim ščitnim zidom in severovzhodnim valjastim stolpom so na dvoriščni strani opremili z velikim zidanim lokom, ki je sprva verjetno na vrhu nosil obrambno galerijo in od katerega je sedaj na severni steni severovzhodnega prostora v pritličju vzhodnega grajskega trakta ohranjena njegova zazidana vzhodna polovica.

¹⁵⁶ Ni mogoče povsem izključiti možnosti, da so ščitni zid postavili že kmalu po dokončanju velike jugovzhodne rondele.

¹⁵⁷ Arkadni stebriči vzhodnega trakta učinkujejo veliko manj arhaično od arkadnih stebričev južnega trakta, kar pa nikakor ne pomeni, da niso mogli nastati sočasno. Tudi na dvorišču dvorca Welzenegg so arkadni stebri v pritličju in nadstropju precej različni.

dnjega dvorišča dvorca Hallegg, ki jo je dal Viktorjev oče Moric IV. Welzer zgraditi okoli leta 1546 in ki je bila verjetno neposredni vzor zanjo. Galerija kaže, da je nastala v času, ko je neposredna nevarnost turških vpadov na to ozemlje po začetku gradnje trdnjave Karlovec leta 1579 prenehala. Zato ne preseneča, da so z njo deloma okrnili obrambni pomen velike ron-dele in severovzhodnega stolpa.

Z novima južnim in vzhodnim traktom se je grad Lemberg torej v osemdesetih letih 16. stoletja dokončno prelevil v veliko in reprezentativno renesančno rezidenčno vplivne plemiške rodovine. Najbrž ni pretirano zapisati, da se je takrat končal proces, ki se je v prvi fazi v zgodnjem 16. stoletju začel kot obračanje k novi modi brez resničnega razumevanja duha novega renesančnega časa in ki je na koncu privedel do resničnega odseva intelektualnega antropocentrizma razsvetljenega plemstva.¹⁵⁸ Izoblikovana zasnova je mogla dostojno zrcaliti veliko samozavest rodovine Welzer, pa tudi vsestranski razcvet Koroške v 16. stoletju.¹⁵⁹ Gotovo je bilo veliko premoženje glavno izhodišče, da sta se Moric IV. in še zlasti Viktor I. odločila tudi ta odročni štajerski grad, ki je bil precej oddaljen od njunih koroških gradov, spremeniti v razkošno rezidenčno, primerljivo s Halleggom in Welzeneggom. A dovolj denarja in potreba po vzpostavitvi novega upravnega sedeža urada Vojnik verjetno nista bila odločilni razlog za izjemno ambiciozno zastavljene gradbene posege. Izpričana portreta Viktorja I. Welzerja in njegove žene Elizabete na arkadnem hodniku sta motiv, ki ga z drugih grajskih stavb na Slovenskem ne poznamo; pričata, da je bil eden glavnih ciljev izgradnje Lemberga v tretji renesančni stavbni fazi ustvariti pomembni grajeni statusni simbol z memorialno vrednostjo in hkrati tudi rezidenčno, ki ne bi zaostajala za rezidencama na obrobju koroške prestolnice in ki bi njenim vplivnim lastnikom omogočala tudi udobno daljše bivanje. Ostanki dimničnih tuljav kažejo, da so bile vse velike sobane v severnem in južnem traktu opremljene s pečmi in da so jih mogli torej uporabljati tudi v hladnejših mesecih leta. Kateri vzrok je bil torej odločilen, da so si Welzerji na oddaljenem štajerskem gradu, daleč od Celovca in svojih koroških posesti, uredili razkošno rezidenčno, ki so jo mogli uporabljati skozi vse leto, tudi pozimi? Zdi se, da je bil pomemben razlog tudi bližina dobrnskih toplic, ki so samo 4 kilometre oddaljene od gradu. Viktor I. Welzer, ki je bil v času izvajanja obsežnih gradbenih posegov na gradu leta 1584 star 57 let in ki je takrat gotovo že čutil breme svojih let, je nedvomno poznal zdravilne

termalne izvire in zdi se verjetno, da jih je tudi užival. Prav v tistem obdobju so na Štajerskem beležili prve začetke razvoja zdraviliškega turizma. Okoli leta 1570 se je pojavilo zanimanje za zdravilne izvire na območju sedanje Rogaške Slatine in njihovi prvi obiskovalci oziroma uporabniki so bili iz vrst plemstva. Znan je podatek, da je bil na Dobrni zdravilni vrelec že leta 1582 ograjen z leseno ograjo in pokrit, zraven njega pa je stala hišica s prenočišči za goste. Dobrnske toplice so bile v tistem obdobju dokaj dobro obiskane in mnogi gostje so bili zelo ugledni. Leta 1579 jih je malo pred smrtjo obiskal ljubljanski škof Baltazar pl. Radlič (1533–1579) in leta 1580 je na Dobrni umrl župan Brež na Koroškem. Leta 1594 je kot topliški gost umrl celovski občinski svetovalec Hanns Ehrenpacher.¹⁶⁰ Gotovo ni bilo naključje, da je bilo več uglednih topliških gostov s Koroške, od koder so bili tudi Welzerji. Malo verjetno se zdi, da so ugledni gostje dobrnskih toplic spali v skromni hišici ob vrelcu. Do postavitve prvega zidanega topliškega doma med letoma 1608 in 1612, ki je omogočil uporabo toplic tudi pozimi, oziroma do gradnje večjega štiritraktnega topliškega doma leta 1624,¹⁶¹ sta bila v bližini toplic samo dve primerni stavbi, v katerih so mogli poskrbeti za uglednejše goste: grad Dobrna in grad Lemberg. Zadnji je bil večji in udobnejši in do stop do njega je bil manj naporen. Zdi se mogoče, da so prav za oskrbo uglednih topliških gostov zgradili novi južni grajski trakt z nizom petih približno enako velikih kvadratnih, ogrevanih in dobro osvetljenih soban. Vzhodni trakt z arkadno galerijo, ki je ponujala lep razgled na dolino, bi bilo v tem kontekstu mogoče hipotetično interpretirati tudi kot neke vrste pokrito topliško sprehajališče.

V osemdesetih letih 16. stoletja se je renesančni stavbni razvoj grajskega kompleksa zaključil. V zadnjem desetletju 16. stoletja je ostareli Viktor I. Welzer umrl, njegov sin Moric VII. Welzer pa zaradi protestantom vse bolj nenaklonjenih časov očitno ni imel več volje konkurirati gradbenim podvigom svojih predhodnikov. Tudi naslednja stoletja osnovne zasnove gradu niso več bistveno spremenila in do danes je ostala odličen primer utrjene renesančne grajske arhitekture, ki kaže, kako je mogla ideja utrjenega srednjeveškega višinskega gradu v renesančni preobleki preživeti še po koncu srednjega veka v 16. stoletju.¹⁶² V primeru Lemberga ni šlo zgolj za

¹⁵⁸ O kulturnem nivoju Welzerjev smo, podobno kot o kulturnem nivoju večine drugih plemičev na Slovenskem v 16. stoletju, slabo poučeni. Vsekakor so člani zadnje in predzadnje generacije, preden je rodovina okoli leta 1629 zapustila Koroško, študirali na raznih univerzah in se želeli izobraževati.

¹⁵⁹ Prim. Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 215.

¹⁶⁰ Orožen, *Donesek k zgodovini Dobrne*, str. 280–281; za škofa Baltazarja pl. Radliča prim. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 89–96.

¹⁶¹ Orožen, *Donesek k zgodovini Dobrne*, str. 282.

¹⁶² Utrjeni srednjeveški grad je kot stavbna zvrst v srednji Evropi ostal aktualna gradbena naloga še celo 16. stoletje. Dvorci so se v tistem obdobju začeli uveljavljati vzporedno z gradovi in nadomeščali so jih postopno. Lemberg je lep primer spoznanja, da je prehod med srednjeveškim gradom in novoveškim dvorcem teklen kontinuirano, brez ostrih cezur. Prim. Weninger, *Die letzte Ausbauphase der Kärntner Höhenburgen im 16. Jahrhundert*, str. 142–151; Großmann, *Die Burg zur*

problematiko ohranjanja oziroma revitalizacije stare lokacije in gradnje protiturške utrdbe; njegova zasnova kaže, da so višinski gradovi z raznoličnimi stavbnimi deli tudi še v 16. stoletju plemstvu še vedno ustrezali kot reprezentativna oblika gosposkega sedeža. Nikakor ni naključje, da ima grad s slikovito razgibanimi stavbnimi masami izjemen pomen v krajinski sliki širšega prostora. Njegovi graditelji so se očitno zavestno odločili, da kljub potrebi po gradnji moderne renesančne grajske stavbe, ki more kljubovati tudi težkemu ognjenemu strelnemu orožju in se prilagoditi novemu izboljšanemu bivalnemu standardu, v stavbnih masah ohranijo oziroma ponovijo obliko srednjeveškega gradu. Tako je nastala zasnova, ki po eni strani ohranja srednjeveško heterogeno kompozicijo raznoličnih stavbnih mas in ki že na prvi pogled omogoča jasno razlikovanje funkcij posameznih stavbnih delov, po drugi strani pa poskuša vse sestavine povezati z bolj ali manj enotno renesančno preobleko. Prav zaradi tega ima Lemberg v okviru grajske dediščine na Slovenskem poseben pomen. Nikjer drugje ni mogoče srečati grajske zasnove iz 16. stoletja, ki bi imela znotraj obzidja še na povsem srednjeveški način ločena rezidenčno-upravni in gospodarski del, ki bi imela veliko renesančno rondelo zasnovano kakor visokosrednjeveški bergfrid, in ki bi imela dva dokaj velika, a med seboj slabo povezana bivalna stavbna trakta, zasnovana v osnovi v veliki meri kakor srednjeveška palacija in hkrati opremljena z značilnimi pridobitvami novoveške stanovanjske kulture, zlasti z večjimi okni, lončeniimi pečmi za ogrevanje prostorov in z več prostori, ki omogočajo grajski družini več zasebnosti.

Baročni gradbeni posegi na gradu Lemberg v 17. in 18. stoletju

Štiriindvajsetega julija leta 1629 je Žiga VII. Welzer (1600–1673), zadnji lastnik Lemberga iz rodovine Welzer, malo preden je moral zaradi zvestobe protestantski veri zapustiti Štajersko in Koroško, grad z vso opremo vred prodal Janezu Frideriku baronu Schrattenbachu (1605–1665).¹⁶³ Člani iz te znane in ugledne novoveške štajerske plemiške rodovine, ki se v virih pogosto omenja tudi kot Schrottenbach, so imeli grad do leta 1762.¹⁶⁴ Janez Friderik baron Schrattenbach je imel poleg Lemberga tudi bližnja gospostva Stopnik, Ojstrica, Prebold in Vojnik in leta

1649 je bil povzdignjen v državnega grofa.¹⁶⁵ Okoli leta 1630 je začel na lokaciji starejšega dvora graditi veliki reprezentativni poznorenesančni двореc Prebold, ki so ga dokončali po velikem kmečkem uporu leta 1635 in ki je postal glavna rezidenca rodovine Schrattenbach na južnem Štajerskem.¹⁶⁶ Dvorec Prebold je bil postavljen v dolini in gotovo je bil bolj udoben od Lemberga, a ta je kljub temu še naprej ostal pomembna rezidenca, v kateri so Schrattenbach pogosto bivali. Po Janezu Frideriku ga je dedoval njegov sin Janez Baltazar II. grof Schrattenbach, ki ga je imel še leta 1687.¹⁶⁷ Nato je lastnik Lemberga pred letom 1697 postal Rudolf Friderik Ferdinand grof Schrattenbach (pred 1660–1728), najstarejši sin Janeza Baltazarja II.; imel je pet sester in šest bratov in več se jih je rodilo na gradu Lemberg. Med njimi je bil tudi slavní Wolfgang Hannibal grof Schrattenbach, ki se je na Lembergu rodil 12. 9. 1660; na Germanicumu v Rimu je doktoriral iz filozofije in teologije, od leta 1682 je bil stolni kanonik v Olomu-

¹⁶⁵ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 206; prim. Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 87; <http://geneall.net/de/name/1841484/johann-friedrich-graf-von-schrattenbach> (26. 8. 2014). Janez Friderik Schrattenbach je imel do leta 1652 tudi dvorec Podgrad pri Vranskem. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 102. Od leta 1659 so imeli Schrattenbach tudi dvorec Legen pri Slovenj Gradcu. Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 170–171; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 47–49. Po letu 1672 so imeli Schrattenbach tudi reprezentativni novi dvorec Zalog pri Žalcu. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 157. Od leta 1674 so imeli tudi gospostvo in dvorec Ivnik (Eibiswald) blizu Radelj na sedanjem avstrijskem Štajerskem.

¹⁶⁶ Prim. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 297; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 108–111; Slatinek, *Lemberg*, str. 55–56. Dvorec Prebold so verjetno zasnovali deloma po vzoru okoli leta 1510 zgrajenega renesančnega dvorca Brdo pri Kranju, s katerega je bila doma žena Janeza Friderika barona Schrattenbacha Doroteja Sidonija, roj. baronica Egkh-Hungerspach (ok. 1600–1669). Po letu 1641 sta bila zakonca Schrattenbach tudi lastnika polovice Brda pri Kranju in Janez Friderik je tam pogosto bival in tam tudi umrl. Prim. Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 86–87. Arhitekturna zasnova dvorca Prebold je v slovenskem merilu sicer najbolj primerljiva z dvorcem Soteska ob Krki na Dolenjskem. Verjetno je bil dvorec Prebold eden glavnih vzorov za Sotesko; poleg oblikovnih vzporedij in družbenega vzpona njunih graditeljev v stan državnih grofov za to tezo govorijo zlasti družinske vezi: Sotesko je dal med letoma 1664 in 1697 zgraditi Jurij Žiga grof Gallenberg (po 1624–1697), ki je bil od leta 1660 poročen s svojo sorodnico Katarino Elizabeto grofico Schrattenbach (po 1628–1678), hčerjo lemlerskega graščaka in graditelja dvorca Prebold Janeza Friderika grofa Schrattenbacha (1605–1665) in Doroteje Sidonije, roj. baronice Egkh-Hungerspach. Prim. Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 52–57, 68–90; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 86–88. Nad glavnim portalom dvorca Soteska sta bila do okoli leta 1960 vzdana bela marmorna grba rodovin Gallenberg in Schrattenbach z napisom in letnico 1675, ki sta sedaj v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. Je morda na ta grba vplivala bela marmorna plošča z grboma nad glavnim portalom gradu Lemberg? Sta morda na elegantne dolge arkadne hodnike dvorca Soteska vplivala dolgi arkadni hodnik južnega trakta in arkadna galerija vzhodnega trakta gradu Lemberg?

¹⁶⁷ Kolšek, *Gospodarsko stanje lemlerske gosposčine*, str. 21, 24.

Zeit der Renaissance.

¹⁶³ Stumberger, *Die Welzer*, str. 272, 388; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 278. Do leta 1630 je mlajši brat Žige VII. Welzerja, Moric VIII. Welzer (1606–1634) družini Schrattenbach prodal še gospostvo Vojnik; kupil ga je Feliks baron Schrattenbach, oče Janeza Friderika barona Schrattenbacha. Moric se je nato odselil v Basel, kjer je umrl. Prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 274.

¹⁶⁴ Za rodovino Schrattenbach prim. Höfflinger, *Eine Chronik der Grafen Schrattenbach*, str. 145–178.



Baročni nagrobnik na gradu Lemberg rojenega kardinala Wolfganga Hannibala grofa Schrattenbacha (1660–1738) v kapeli Žalostne Matere Božje mestne župnijske cerkve sv. Mavricija v Kroměřížu na Moravskem (Igor Sapač, 2007).

cu in Salzburgu, od leta 1711 do smrti je bil knezoškof v Olomucu na Moravskem, leta 1712 je postal kardinal, leta 1714 je šel kot cesarski odposlanec na papeški dvor v Rim, med letoma 1719 in 1721 pa je bil celo neapeljski glavar in kraljevi namestnik oziroma podkralj v Neaplju, ki je po španski nasledstveni vojni pripadel Habsburžanom. Leta 1722 se je vrnil v svojo škofijo. Umrli je leta 1738 v Brnu in pokopali so ga v mestni župnijski cerkvi sv. Mavricija (Mořica) v Kroměřížu na Moravskem, v kapeli Žalostne Matere Božje, sedaj poimenovani Schrattenbachova kapela, ki jo je dal zgraditi leta 1733 in v kateri je še vedno ohranjen njegov odlični baročni figuralni nagrobnik, delo bavarsko-olomuškega kiparja Andreasa (Ondřeja) Zahnerja (1709–1752).¹⁶⁸ Na Lembergu se je rodil tudi Feliks Sigismund grof Schrattenbach, brat Rudolfa Friderika Ferdinanda in Wolfganga Hannibala, ki so ga isti dan po rojstvu leta 1679 krstili v bližnji Novi Cerkvi; od leta 1728 do smrti leta 1742 je bil ljubljanski knezoškof in v tistem obdobju je bil povezan tudi z nekaterimi ambicioznimi baročnimi gradbenimi podvigi na območju ljubljanske škofije.¹⁶⁹ Ko je leta 1728 Rudolf Friderik Ferdinand grof Schrattenbach umrl, ne da bi zapustil otroke, je grad Lemberg pripadel njegovi vdovi Jožefini, roj. grofici Gallenberg, ki je prav tako umrla brez otrok.¹⁷⁰ Posest je 22. 2. 1762 dedoval njen mladoletni nečak Salesius grof Gallenberg in obdržal jo je do leta 1765,

ko jo je njegov oče in skrbnik Wolf Sigmund grof Gallenberg prodal.¹⁷¹

Čeprav so imeli Schrattenbacha na južnem Štajerskem več udobnih dvorcev, je grad Lemberg v njihovem obdobju vseskozi ostal pomembna rezidenca, ki ni bila prepuščena samo gosposčinskim oskrbnikom. Grad so redno vzdrževali in postopno so izvedli tudi nekaj gradbenih posegov, s katerimi so zlasti renesančne bivalne prostore prilagodili novi baročni stanovanjski kulturi. V vrhnjem nadstropju severnega trakta so takrat večino neometanih lesenih stropov nadomestili z novimi ometanimi ravnimi lesenimi stropi, opremljenimi s preprostimi štukiranimi obrobami. Zelo verjetno so takrat nadomestili tudi stare dotrajane renesančne lončene peči z novimi baročnih oblik in vgradili nekaj novega stavbnega pohištva. Nekatere prostore v pritličju severnega trakta so okrasili z novimi dekorativnimi stenski poslikavami. S temi deli je bila verjetno povezana tudi gradnja novega udobnega zaprtega baročnega dvorarnega stopnišča na zahodni dvoriščni strani prečnega vhodnega oziroma veznega grajskega trakta z glavno vežo.¹⁷² S stopniščem so nadomestili staro stopnišče iz 16. stoletja. Zaradi dozidave stopnišča so trakt razširili proti zahodu, ga pokrili z novo širšo dvokapno strešno konstrukcijo in glavno vežo in avlo v prvem nadstropju nad njo podaljšali proti zahodu. Do zrušitve in popolne odstranitve banjastih obokov veže in avle med letoma 1999 in 2012 je bila dobro vidna baročna podaljšava renesančne konstrukcije; konstrukcija iz 16. stoletja je bila zidana s kamnom, enako oblikovana banjasta obočna konstrukcija s sosvodnicami iz obdobja baroka pa iz opeke in od starejše konstrukcije na vzhodni strani ločena z oprogo. Novo dvoriščno fasado tega trakta so oblikovali z dvema širokima arkadnima odprtinama v nadstropju, ki sta bili verjetno podobni ločni odprtini na koncu veže v pritličju. Morda so hkrati z novim stopniščem

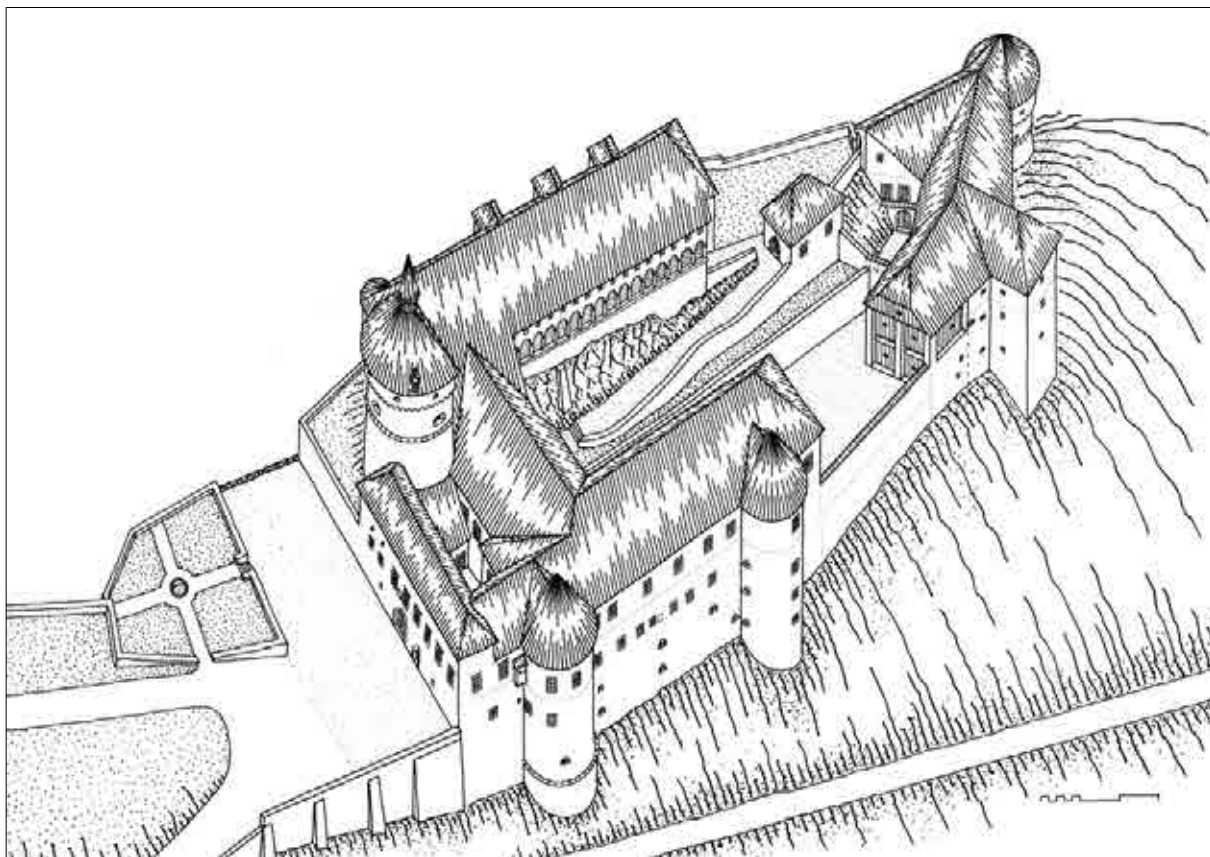
¹⁷¹ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279; Slatinek, *Lemberg*, str. 59; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95.

¹⁷² Na Slovenskem so večino renesančnih grajskih stavb v obdobju baroka, opremlili z novimi udobnejšimi stopnišči, saj so bila stopnišča iz 16. stoletja pogosto zelo tesna in nereprezentativna. Da je dvorarno stopnišče na Lembergu nastalo šele v obdobju baroka, kaže tudi njegova mešana gradnja dokaj slabe kakovosti. Struktura zidave kaže, da so zahodno dvoriščno steno stopnišča pozneje še dvakrat preoblikovali; prvič morda že v drugi polovici 18. stoletja, drugič pa v drugi polovici 19. stoletja, ko so na njej zaprli večjo ločno odprtino in jo nadomestili z manjšim šilastoločnim portalom neogotških oblik, porušeni leta 1999. Nad vzhodno spodnjo ramo stopnišča je bilo sprva iz avle nad glavno vežo navzgor do arkadnega hodnika južnega trakta speljano dolgo enorarno stopnišče, ki so ga v drugi polovici 19. stoletja v severnem delu podrli in ga nadomestili z zavitim tesnim stopniščem, ki so ga na južni strani prizidali na južno steno baročnega dvorarnega stopnišča. Baročno dvorarno stopnišče je bilo sprva morda opremljeno s kamnito balustrsko ograjo; med obnovitvenimi deli na gradu so odkrili kamniti baročni baluster kvadratnega prereza, ki je primerljiv z balustri nekdanje baročne stopniščne ograje gradu Podčetrtek na Kozjanskem iz zgodnjega 18. stoletja.

¹⁶⁸ Prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 278–279; Slatinek, *Lemberg*, str. 58–59; http://de.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Hannibal_von_Schrattenbach (26. 8. 2014).

¹⁶⁹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 183–190.

¹⁷⁰ Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, II, str. 400; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 206–208; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 87.



Grad Lemberg v 18. stoletju. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

zgradili tudi kamniti dvoriščni eskarpni zid na skalnem pobočju med spodnjim eskarpnim zidom na južni strani glavnega dvorišča in arkadnim hodnikom južnega trakta; z zidom so zavarovali pot od novega stopnišča do zahodnega konca južnega arkadnega hodnika in z vijugastim potekom so ga prilagodili naravni skalni osnovi. Na zahodnem koncu so novi eskarpni zid naslonili na dvoriščni zid zahodnega gospodarskega sklopa.¹⁷³

Renesančno podobo gradu so najbolj spremenili s predelavo vzhodnega trakta, ki so ga na sredini nadzidali do višine stranskih delov, ga pokrili z enotno streho in ga z malce nižjim prizidkom, naslonjenim na renesančno severovzhodno obzidje, povezali z vzhodno fasado severnega trakta. Severovzhodni stolp severnega trakta je takrat dobil značaj polvaljastega stolpa, napol potopljenega v severni fasadni steni. Hkrati so zazidali arkade galerije v prvem nad-

stropju vzhodnega trakta in jih nadomestili s pravokotnimi okni, opremljenimi s kamnitimi okvirji. Ob tem so nekoliko znižali nivo tal. Namesto arkadne galerije so uredili podolžno sobano, ki so jo na omejenem ravnem stropu okrasili s štukaturo zgodnje-baročnih oblik, verjetno iz zadnje četrtine 17. stoletja.¹⁷⁴ Baročna sobana je bila na severni strani malce krajša od renesančne arkadne galerije. Renesanci prostor južno od nekdanje arkadne galerije so pokrili z zrcalnim obokom, ga verjetno v drugi tretjini 18. stoletja poslikali z baročno oziroma rokokojsko ornamentalno poslikavo z medaljoni in ga na vzhodni strani opremili z novima pravokotnima oknom in zanimivima manjšima šilastoločno zaključenima linama nad njimi.¹⁷⁵ V tako preurejenem nadstropju vzhodnega trakta so namesto galerije uredili tri bivalne prostore. Za boljšo povezavo so takrat zgradili tudi manjši pravokotni izzidek na južnem koncu

¹⁷³ Med obnovo eskarpnega zidu v letih 2013 in 2014 se je pokazalo, da so zid večkrat obnavljali in da je bil v zahodnem delu sprva nekoliko bolj pomaknjen proti jugu oziroma navznoter. Prvotni potek zidu nakazuje obokana niša v njegovem zahodnem delu, ki je bila verjetno povezana z ureditvijo vrtnih teras znotraj obzidanega grajskega območja. Med obnovo zidu so odkrili tudi vogal neke manjše novoveške stavbe, ki je stala na platoju med južnim traktom in zahodnim gospodarskim sklopom; to je bilo verjetno baročno pomožno poslopje, ki so ga podrli pred nastankom franciscejskega katastra leta 1825.

¹⁷⁴ Štukirani strop, ki so ga v drugi polovici 19. stoletja zakrili z novim spušenim ravnim stropom, se je v devetdesetih letih 20. stoletja zaradi zamakanja strehe sesul. Vrh sten, ob stiku z nekdanjim stropom, so se ohranili fragmenti štukiranega bisernega niza, ki z značilnim oblikovanjem kaže, da je nastal v zadnji četrtini 17. stoletja.

¹⁷⁵ Poslikave v tem prostoru so pod novjšimi beleži še v veliki meri ohranjene. Navezujejo se tudi na šilastoločno linijo, ki sta vidni tudi na zunanji fasadi in ki sta zanimiv primer gotskega baroka oziroma zgodnjega historizma v 18. stoletju.

vzhodne fasade severnega trakta in iz njega uredili prehod do novega prizidka med severnim in vzhodnim traktom.¹⁷⁶ Na južni strani majhnega zaprtega sprednjega grajskega dvorišča so za dodatno povezavo med vzhodnim traktom in prečnim vhodnim oziroma veznim traktom zgradili pomožni kratki ozki enonadstropni vezni trakt, ki so ga naslonili na severni eskarpni zid velike rondele. Trakt, ki se je okoli leta 1965 sesul, je bil oblikovan skoraj povsem utilitarno.

O natančnejšem času izvedbe gradbenih posegov na gradu v obdobju Schrattenbachov moremo zgolj ugibati. Prva dela so verjetno izvedli po kmečkem uporju leta 1635, ko so grad zavzeli in menda tudi poškodovali uporni kmetje.¹⁷⁷ Škoda takrat bržkone ni bila velika, saj renesančne zasnove iz 16. stoletja niso spremenili. Morda so že takrat zasuli obrambni jarek pred glavnim grajskim vhodom in ga nadomestili z manjšim vrtom. Morda so že takrat zgradili tudi stolpičasti oglati izzidek na vzhodni fasadi severnega trakta, ki so ga naslonili na desni podboj velikega poznogotskega portala glavne grajske veže. Večje posege, zlasti gradnjo novega glavnega stopnišča in prezidavo vzhodnega trakta so izvedli po nastanku Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681. Leta 2010 opravljena dendrokronološka raziskava je pokazala, da so les za lege stropa z zgodnjebaročnimi štukaturami v prostoru prvega nadstropja nad vežo v vzhodnem traktu posekali nekaj let po letu 1679.¹⁷⁸ Vzhodni trakt so torej prezidali kmalu po nastanku Vischerjeve upodobitve in arkadna galerija je izgini-la že takrat in ne šele v 19. stoletju.¹⁷⁹ Odprta renesančna arkadna galerija je bila sicer zelo atraktiven in izjemen arhitekturni motiv, a njeno vzdrževanje prav gotovo ni bilo enostavno in ker je bila tudi nefunkcionalna, so se verjetno brez prevelikega obžalovanja že zgodaj odločili, da jo nadomestijo z novimi zaprtimi bivalnimi prostori. Iz njih je bil mogoč imenitni pogled na vrt pred gradom in na dvignjeni plato z obzidanim predgradjem, kjer so v 17. in 18. stoletju gotovo nastala nova oziroma dodatna gospodarska poslopja.

Predelave gradu v 19. stoletju

Po letu 1765 so bili lastniki Lemberga do leta 1811 grofje Gross pl. Villanova. Prvi med njimi je bil

Karl Anton grof Gross pl. Villanova († 1778), ki je bil od leta 1744 enako kot njegov brat Franc Ludvik cesarski general, od leta 1754 pa generalfeldmaršal. Brata sta se odlikovala v bojih s Turki. Po smrti Karla Antona je grad pripadel potomcem njegovega brata Franca Ludvika († 1758). Leta 1811 je Karl grof Gross pl. Villanova Lemberg prodal Ignacu baronu Reinischu (1770–1843), ki je bil vojskovodja in od leta 1832 direktor vojaške akademije v Dunajskem Novem mestu. Od leta 1822 oziroma od leta 1830 je imel grad Vincenc(ij) Langer in za njim njegova vdova, od leta 1855 pa je pripadal njenemu sinu dr. Edmundu Langerju, ki je bil odvetnik in solastnik Rimskih Toplic. V lasti njegovih potomcev je Lemberg ostal do leta 1904.¹⁸⁰

V drugi polovici 18. stoletja grad na vzpetini gotovo ni bil več tako imenitna rezidenca kakor v drugi polovici 16. stoletja in v 17. stoletju. Kljub temu ga niso opustili in izognil se je usodi sosednjega gradu Dobrna, ki se je po delni samoporušitvi v sedemdesetih letih 18. stoletja spremenil v popolno ruševino. Lemberg je bil novejši, udobnejši in lažje dostopen od dobrnskega gradu in zato so ga vsaj za silo še naprej vzdrževali, čeprav so njegove obrambne sestavine izgubile ves prvotni pomen. V drugi polovici 18. stoletja je zaradi prevlade konkurenčnih cest preko Vitanja in Pirešice precejšnji del pomena izgubila tudi naselbina pod gradom, ki je do prve polovice 18. stoletja cvetela zaradi tranzitnega prometa in usnjars-tva; število prebivalcev in hiš v naselbini se je zmanjšalo in izgubila je značaj trga.¹⁸¹ V tistem obdobju so opustili in porušili tudi večji del renesančnega južnega grajskega trakta; ostala je samo njegova vzhodna petina in celotna severna stena z nanjo prislonjenim arkadnim hodnikom. Ta sicer slikoviti in dominantni grajski trakt je bil zaradi lokacije vrh skalnega grebena precej težje dostopen od severnega in vzhodnega trakta, ki so ju v obdobju baroka temeljito prenovili, in z upadanjem pomena gradu je izgubil svoj pomen.¹⁸² Na sicer drobni in shematski risbi talne zasnove gradu na vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 je južni trakt še označen,¹⁸³ v mapi franci-

¹⁷⁶ Ni mogoče izključiti možnosti, da je stolpičasti oglati izzidek na vzhodni fasadi severnega trakta nastal že pred veznim prizidkom med severnim in vzhodnim traktom. Njegova podoba z linama na kratki južni fasadi zrcali renesančno tradicijo.

¹⁷⁷ Curk, Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture, str. 275; prim. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 298.

¹⁷⁸ Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg, str. 2, 9–11.

¹⁷⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 72. Da so arkadno galerijo na vzhodnem traktu zazidali že v obdobju baroka, dokazuje tudi naključni baročni omet, ki prekriva renesančne arkadne loke in ki so ga v 19. stoletju prekrili z novo plastjo ometa.

¹⁸⁰ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, II, str. 400; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 207; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95–97; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Dobrna*, str. 81; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 69; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 185; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279; Slatinek, *Lemberg*, str. 59, 81, 84, 90.

¹⁸¹ Prim. Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

¹⁸² Morda je trakt postal nepotreben tudi zaradi novega večjega topliškega doma, ki so ga na Dobrni zgradili leta 1624. Vsekakor trakt že v času Schrattenbachov ni imel posebne uporabne vrednosti, saj so ga baročne prezidave zaobšle in zato se je v njem ohranil tudi renesančni profilirani lesen strop. V severnem traktu so renesančne stropce nadomestili z novimi ometanimi lesenimi stropi.

¹⁸³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, sekcija 174. Spremnj tekst (Navedeno delo, 5, opisi, str. 124) navaja: »Grad Lemberg je trdno grajen, deloma enonadstropen, de-



Carl Goebel (1824–1899): Grad Lemberg z jugozahodne strani. Kolorirana litografska upodobitev iz okoli leta 1860 (Stopar, Dobrna, str. 68).

scejskega katastra iz leta 1825 pa njegovega večjega dela ni več in tam je bil takrat vrt.¹⁸⁴ Večji del južnega trakta so torej najverjetneje porušili po letu 1774, vsekakor pa pred letom 1825.¹⁸⁵ Ko je leta 1847 grad opisal Rudolf Gustav Puff, južnega trakta že dolgo ni bilo več.¹⁸⁶ Lemberg je bil tako deležen podobne usode kakor glavni grad krške škofije v Strassburgu na Koroškem; oba sta nad dolino izgubila večji del najbolj reprezentativnega trakta, kar je precej okrnilo njuno dominantno podobo v krajinski sliki.¹⁸⁷ Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, zakaj in kako so na Lembergu porušili večji del južnega trakta. Verjetno so južno in zahodno steno trakta in ostrešje nad njima podrli načrtno, saj sta severna stena in vzhodni

del trakta nepoškodovana in nad vzhodnim delom se je ohranila strešna konstrukcija iz poznega 16. stoletja. Najbolj verjetno se zdi, da so večji del trakta in še zlasti zahodne štiri petine njegove južne stene s tremi stolpičastimi izzidki vred podrli predvsem zaradi statičnih težav oziroma zaradi krušče se naravne skalne stene pod njimi.¹⁸⁸ Morda je na rušenje večjega dela trakta vplival tudi strah, ki ga je povzročilo samoporušenje sosednjega gradu Dobrna leta 1773.¹⁸⁹ Da je do rušenja najverjetneje res prišlo predvsem zaradi težav s skalno steno, kaže tudi severna stena z arkadnim hodnikom, ki je niso odstranili in tako ohranili podobo zaprtega grajskega dvorišča z arkadnimi hodniki na dveh oziroma treh straneh. Streho arkadnega hodnika so malce znižali in zato okrnili tudi line njegove vrhnje poletaže. Zaradi rušenja večjega dela trakta so morali nad pritlično zahodno steno preostale petine zgraditi nov zid, s katerim so zaprli ostanek podstrešne poletaže in ki je zaradi izbrane pozicije terjal zazidavo ene od segmentnoločno zaključenih strelnih lin na južni strani. Vzhodno petino

loma dvonadstropen; sprejel bi lahko divizijo vojakov; dober za obrambo ceste.«

¹⁸⁴ V mapi franciscjskega katastra sta severni in vzhodni grajski trakt označena kot stanovanjska dela, zahodni stavbni sklop in velika jugovzhodna rondela z ostankom južnega trakta pa kot gospodarska dela. Prim. reprodukcijo v: Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 127.

¹⁸⁵ Sekcija z Lembergom je v okviru vojaškega zemljevida nastala po letu 1774, saj spremno besedilo že omenja дворец Dobrna, ki je nastal leta 1774 oziroma po zrušitvi gradu Dobrna leta 1773.

¹⁸⁶ Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94.

¹⁸⁷ Južna stena južnega trakta gradu Strassburg se je sicer porušila šele leta 1915.

¹⁸⁸ Iz istega vzroka so, denimo, v 19. stoletju podrli tudi srednjeveški zahodni trakt oziroma palacij gradu Borl blizu Ptuja.

¹⁸⁹ V zvezi s porušitvijo gradu Dobrna prim. prispevek Borisa Golca v isti številki *Kronike*.



Neznani avtor: Grad Lemberg z naselbino s severne strani. Risba s tušem iz okoli leta 1865 (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 284, Štajerski deželni arhiv v Gradcu).

trakta so ohranili, ker ni bila statično ogrožena, ker je bila vizualno povezana z veliko rondelo in verjetno tudi zato, da bi ohranili sodno dvorano, v kateri je bil sedež deželskega sodišča, ločenega ob bivalnih prostorov v severnem in vzhodnem traktu. Deželsko sodišče je na gradu ostalo še celo prvo polovico 19. stoletja in takrat sta bila v gradu tudi še sedež zemljiškega gospostva in sedež okraja.¹⁹⁰

Med zadnjo tretjino 18. stoletja in sredino 19. stoletja so izvedli tudi nekaj gradbenih posegov v severnem traktu. Takrat so severovzhodni prostor v pritličju tega trakta z vgradnjo prečne predelne stene razdelili na dva približno enaka prostora, ki so ju opremili z banjastima obokoma s sosvodnicami. Ker je nova prečna stena nastala nad banjastim obokom prostora zgornje kletne etaže, so jo oprli na opečni razbremenilni lok.¹⁹¹ Verjetno so šele takrat severovzhodni valjasti stolp v vseh treh etažah opremili z opečnimi kupolastimi oboki. Morda so takrat zgradili tudi banjasti obok v pritličju vzhodnega trakta,

desno od veže, s katerim so nadomestili prvotni ravni leseni strop.

Leta 1848 je grad izgubil funkcijo središča fevdalnega zemljiškega gospostva in postal je središče veleposesti, ki je bilo v lasti družine Langer. V tistem obdobju ga niso opustili, tako kakor nekatere druge stare dotrajane grajske stavbe na težje dostopnih višinskih lokacijah, marveč je zatem, ko je bil že precej zanemarjen, doživel še zadnjo pomembno fazo stavbnega razvoja. Na njegovo preživetje sta verjetno pomembno vplivala zlasti bližina dobrnskih toplic, ki so se začele po letu 1846 razvijati v sodobno mondeno vodno zdravilišče, in odprtje železniške proge Južne železnice med Gradcem in Celjem leta 1846. Po nastanku dveh litografskih upodobitev gradu Carla Reicherta iz začetka šestdesetih let 19. stoletja, ko je bil grajski gospodar dr. Edmund Langer, so severni in vzhodni stanovanjski trakt temeljito predelali.¹⁹² Reichertova upodobitev gradu s severne

¹⁹⁰ Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

¹⁹¹ V drugi polovici 19. stoletja so razbremenilni lok prebili z vrtno odprtino in tako statično oslabili obok prostora v zgornji kletni etaži pod prečno predelno steno.

¹⁹² Reichertova upodobitev gradu s severne strani je objavljena v albumu *Einst und jetzt*, izdanem med letoma 1861 in 1864. Reichert, *Einst und jetzt*; prim. *Schöne alte Steiermark*, str. 150–151; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 68; Stopar, *Najboljši slovenski gradovi*, str. 90; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 23; Gallé, *Die Gallé. Eine*



Grad Lemberg pred drugo svetovno vojno s severovzhodne strani (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 284).

Familiengeschichte, str. 283. Druga Reichertova upodobitev, ki kaže grad z južne strani, je objavljena v Tagespostovi suiti, ki je v šestdesetih letih 19. stoletja oziroma po letu 1859 izhajala pri graškem založniku A. Leykam's Erben. Predstavitvi Lemberga je namenjen 42. od 55 zveščičev in poleg vedute so v njem še štiri strani spremnega besedila, ki je v glavnem povzeto po opisu Rudolfa Gustava Puffa iz leta 1847. *Ansichten aus der Steiermark, mit vorzüglicher Beachtung der Alterthümer und Denkwürdigkeiten, als: Burgen, Schlösser, Kirchen u. f. m. Der als Erläuterung beigegebene Text enthält viele Daten zur Geschichte des Kronlandes. XLII. Heft. Schloss Lemberg. Druck und Verlag von A. Leykam's Erben in Graz.* Prim. Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 23, 86–87; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 283.

V 19. stoletju je nastalo še več upodobitev gradu Lemberg, ki imajo danes veliko dokumentarno vrednost. Preseneča, da slikovitega gradu niso vključili v obsežno serijo upodobitev v *Stari Kaiserjevi* suiti, ki je nastala med letoma 1824 in 1833. Prim. Kaiser, *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*; Kaiser, *Litografirane podobe slovenjštajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Okoli sredine 19. stoletja sta nastali dve akvarelirani upodobitvi gradu, ki sta bili do leta 1945 na gradu, sedaj pa ju hrani Pokrajinski muzej Celje. Prva, ki jo je leta 1856 naslikal C. J. Van Hulstijn, grad kaže s severozahodne strani; takrat je še stal zahodni del severnega trakta in severozahodni gospodarski trakt je še imel dvoriščni prizidek s senikom. Druga upodobitev, ki jo je izdelal Bernhardt, stotnik 40. cesarskega pešpolka, kaže obokano glavno oziroma notranjo grajsko vežo z majhno arkadirano lopo v jugovzhodnem vogalu, ki se je 1999 sesula, njene ostanke pa so do leta 2014 povsem odstranili. Upodobitvi sta reproducirani v knjigi: Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 134–135, 137; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 90, 88. Okoli leta 1860 je nastala litografska upodobitev gradu z jugozahodne strani, ki jo je izdelal dunajski slikar Carl Goebel (1824–1899) in ki je

strani kaže, da je imel vzhodni trakt že takrat sedanjo stavbno maso, drugačna pa je bila njegova glavna fasada; na severu je bilo šest oken, na jugu sta bili dve manjši okni in nad njima dve šilastolčno zaključeni lini, na južno stransko fasado trakta pa se je pred veliko rondelo naslanjala manjša zidana pomožna stavba. Severni trakt je imel enako kot na Hulstijnovi upodobitvi iz leta 1856 še vedno svoj zahodni del, severni polvaljasti stolp je še imel prvo nadstropje s strmo stožčasto streho in severozahodni gospodarski trakt je imel pred severovzhodno fasado enako visoki prizidek s senikom in streho prirezano na čop. To podobo so verjetno kmalu po nastanku Reicher-

bila prvič reproducirana v knjigi: Stopar, *Dobrna*, str. 68. Ta upodobitev je nastala približno takrat kakor Goeblova upodobitev bližnjega dvorca Socka. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 126. Carl Goebel je okoli leta 1860 izdelal več upodobitev Dobrne in Zdravilišča Dobrna in izdal grafično mapo s šestimi toniranimi litografijami z naslovom: *Erinnerung an das Bad Neubaus nächst Cilli in Untersteiermark*. Prim. Stopar, *Dobrna*, str. 14–15, 16, 20, 32, 34–35, 36, 50–51, 68, 70; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 22. Goeblovi upodobitvi Lemberga sta kmalu sledili omenjeni dve Reichartovi litografski upodobitvi. Zadnji upodobitvi gradu v 19. stoletju sta nastali okoli leta 1865; to sta risbi s tujem neznanim avtorja, ki kažeta grad z jugozahodne in južne strani; prva risba je nastala na podlagi Goeblove litografije. Risbi sta shranjeni v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, njuni reprodukciji pa sta objavljeni v knjigi: Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 284; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 89, 148.

tove upodobitve predelali in okrnili. Porušili so prizidek severozahodnega gospodarskega trakta in tega skupaj z oglatim stolpom pokrili z novo položnejšo dvokapno streho, ki je imela na severovzhodni strani preprosti leseni trikotni zatrep. Takrat je nastala tudi nova stožčasta streha nad jugozahodno rondelo, ki je imela daljši napušč od prvotne. Grad so najbolj okrnili z rušitvijo zahodne polovice severnega trakta, od katere sta ostala zgolj majhni del pritličja ob stiku z vzhodno polovico trakta in severni polvaljasti stolp z opuščeno kapelo, ki je izgubil prvo nadstropje in strmo stožčasto streho.¹⁹³ Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, zakaj so podrli polovico severnega trakta. Morda se je to zgodilo zaradi statičnih težav, saj je bil ta del trakta postavljen nad ostanki starejšega prizidka s slabo grajenim zidovjem. Po porušenju zahodnega dela severnega trakta so znižani severni polvaljasti stolp pokrili z bolj položno stožčasto streho, klet pred njim pa zasuli in tam uredili nov del dvoriščne površine. Vzhodni del zgornje kletne etaže ob stiku z vzhodno polovico trakta so predelali z novim masivnim prečnim zidom, potekajočim v smeri od severa proti jugu, na katerega so postavili novo zahodno fasadno steno pritličnega prizidka. Ta prizidek so pokrili z enokapno streho in naslonili so jo na staro osrednjo prečno steno severnega trakta, ki je po rušitvi zahodne polovice trakta dobila funkcijo nove zahodne fasadne stene; na steni so z novim ometom v prvem nadstropju prekrili stare renesančne stenske poslikave, oblikovali preproste nove pravokotne okenske odprtine in hkrati zazidali arkadni hodnik s preostalima dvema lokoma ob vogalu zahodne in južne stene. Dokaj utilitarno oblikovano novo zahodno fasadno steno severnega trakta so na vrhu zaključili z novim zidanim trikotnim zatrepom, ki so ga opremili s pravokotnim trifornim oknom in manjšo okroglo lino nad njim. Hkrati z rušitvijo zahodnega dela severnega trakta so utilitarno preoblikovali pravokotne okenske odprtine v prvem nadstropju njegove severne in južne fasade in deloma so preuredili in na novo opremili tudi bivalne prostore v prvem nadstropju. V njih so ohranili dokaj veliko zbirko baročnih slik, med katerimi je bilo več družinskih portretov, po kakovosti pa je posebej izstopala slika s prizorom Lotove hčere baročnega slikarja Hansa Adama Weisenkirchnerja (1646–1695).¹⁹⁴ Deloma so preuredili tudi prostore v pritličju ohranjenega vzhodnega dela severnega trakta; v enem od prostorov na južni strani

so se iz tistega obdobja ohranile lesene stenske obloge. Temeljito so prenovili tudi prečni vhodni oziroma vezni trakt, kjer so na novo tlakovali avlo nad glavno vežo in jo opremili s paroma novih utilitarno oblikovanih pravokotnih oken na vzhodni in zahodni strani.¹⁹⁵ Hkrati z avlo so prenovili glavno dvoravno stopnišče do nje; na zahodni dvoriščni fasadi so zazidali široko baročno ločno odprtino in namesto nje oblikovali dokaj ozki šilastoločni portal neogotskih oblik, ki je še naprej omogočal prehod s stopnišča na teraso nad južnim dvoriščnim eskarpnim zidom in naprej do vrta na terasi med nekdanjim južnim traktom in jugozahodnim gospodarskim traktom.¹⁹⁶ Nasproti šilastoločnega portala so v vzhodni steni stopnišča prebili šilastoločno okno, ki je osvetljevalo prostor v nadstropju vzhodno od stopnišča. V avli so zazidali prehod, ki je držal na stopniščno ramo do arkadnega hodnika nekdanjega južnega trakta. Hkrati so porušili severni del te stopniščne rame in jo nadomestili z novim ozkim zavitim stopniščem, ki so ga prizidali na južno zunanjo stran baročnega stopniščnega prizidka. S temi posegi so prostor dvoravnega stopnišča povišali in ga na vrhu opremili z ravnim ometanim stropom. Na stopnišču in v avli so pod vplivom historistične mode tistega časa razstavili zbirko kopij in redkih originalov srednjeveškega hladnega orožja in lovske trofeje.¹⁹⁷

Če je bila predelava severnega trakta v drugi polovici 19. stoletja izvedena skoraj povsem utilitarno, tega ni mogoče zapisati za vzhodni trakt.¹⁹⁸ Tam so ohranili baročno stavbno maso, ki jo kaže tudi Reichertova upodobitev, oblikovali pa novo vzhodno glavno fasado z nizom osmih enakih pravokotnih oken z dokaj bogato profiliranimi poznoklasicističnimi oziroma neorenesančnimi maltastimi obrobami v prvem nadstropju. Nad temi okni so oblikovali z lesenimi oknicami zaprta slepa podolžnopravokotna mansardna okna, ki imajo maltaste obrobe oblikovane z motivom sekajočih se palic, kar kaže, da so nastala v obdobju zgodnjega historizma, malo po sredini 19. stoletja, ko se je klasicistična tradicija mešala z novimi historističnimi oziroma neogotskimi oblikami. Pritli-

¹⁹³ Ignacij Orožen je leta 1893 omenil, da so na gradu nekaj let nazaj podrli trakt, v katerem so bili uradi. Iz njegovega opisa ni mogoče razbrati, ali je mislil že dalj časa nazaj podrli južni trakt, kar se zdi bolj verjetno, ali zahodni del severnega trakta, ki so ga res podrli samo nekaj let pred njegovim obiskom. Grajske kapele, ki je še obstajala v času vizitacije leta 1751 in ki je imela Mariji posvečen oltar, v Orožnovem času ni bilo več; prostor so takrat uporabljali za stanovanjske potrebe. Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 207–208.

¹⁹⁴ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56.

¹⁹⁵ Tlak v avli so sestavili iz večjih osemkotnih opečnih ploščic in manjših črnih kvadratnih ploščic. Zadnje ostanke tega tlaka so odstranili po letu 2007.

¹⁹⁶ Portal je propadel po sesutju strehe trakta leta 1999.

¹⁹⁷ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

¹⁹⁸ Da so tudi vzhodni grajski trakt z glavno grajsko fasado preoblikovali šele v drugi polovici 19. stoletja, poleg Reichertove upodobitve kaže tudi primerjava z oblikovanjem podružnične cerkve sv. Katarine Aleksandrijske, ki so jo v naselbini ob vznožju grajske vzpetine zgradili leta 1841; manjša cerkev, ki je domnevno nastala pod vodstvom stavbenika Franca Greina st. iz Vojnika, je oblikovana še povsem v skladu s poznobaročno tradicijo in takšna bi bila verjetno tudi glavna grajska fasada, če bi jo oblikovali pred sredino 19. stoletja. Za cerkev v Lembergu prim. Curk, *Topografsko gradivo I*, str. 65–67; Kemperl, *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture*, str. 64, 220; Kemperl, Zidarski mojster Franc Grein, str. 113; Slatinek, *Lemberg*, str. 154–167.



Velika rondela s senčnico oziroma pokritim razglediščem in vzhodnim traktom pred drugo svetovno vojno (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 282).

čje glavne fasade so oblikovali s polkrožno zaključeni-mi okenskimi obrobami, oblikovanimi v klasicistični tradiciji, v katere so vključili dve starejši pravokotni okenci, pa tudi izmuzna vratca desno od glavnega portala.¹⁹⁹ Tega so opremili z novo rustikalno obrobo neorenesančnih oblik, med dve okni nad njim pa so v novo obrobo vključili staro renesančno napisno ploščo z grboma in letnico 1584. Na dvoriščni fasadi vzhodnega trakta ni bilo bistvenih sprememb; zazidali so dve pravokotni baročni okni, a njuna kamnita okvira sta ostala deloma vidna.²⁰⁰ Verjetno so takrat predelali tudi mali vezni trakt na južni strani majhnega zaprtega sprednjega grajskega dvorišča.

Približno takrat kakor severni in vzhodni trakt so prenovili tudi ostanek južnega trakta, kjer pa so

bili gradbeni posegi manj obsežni. Na poligonalnem izzidku na jugovzhodnem vogalu južnega trakta so zazidali tri okna in v njegovi notranjščini uredili čajnico, ki je bila oblikovana v kitajsko-japonskem slogu z orožjem samurajev in kitajskimi rezbarijami na stenah.²⁰¹ Sobano s profiliranim renesančnim lesenim stropom so okrasili z naslikanimi imitacijami parapetnih lesenih stenskih oblog, kombiniranimi s pompejansko rdeče obarvanimi stenskimi ploskvami nad njimi. Hkrati so v historistični maniri temeljito prenovili dolgi arkadni hodnik in sosvodnice njegovih križno-grebenastih obokov poudarili s palicami, izdelanimi iz štuk, s katerimi se je oblikovno približal gotskim križnorebrastim obokom. Ta vtis so še dodatno poudarili s štukaturnimi sklepniki v obliki rozet na sečiščih palic.²⁰² Stene hodnika so obarvali sivo, palice, sklepnike in obočne konzole pa belo. Takrat so verjetno odstranili naslikana grba in portreta zakoncev Welzer in morda tudi naslikano balustrsko ograjo na fasadi. Hodnik so tlakovali s šamotnimi tlakovci.²⁰³

V drugi polovici 19. stoletja so izvedli tudi nekaj manj pomembnih gradbenih posegov na gospodarskih poslopih v predgradju vzhodno od gradu. Franciscejski kataster kaže, da so takrat dolgo pravokotno glavno gospodarsko poslopje podaljšali proti vzhodu s kvadratnim prizidkom. Zraven tega poslopja je takrat samostojno stalo še manjše podolžno gospodarsko poslopje.²⁰⁴ Že pred letom 1856, ko je nastala Hulstijnova upodobitev gradu, so ob cestnem zavoju med gradom in predgradjem postavili složno znamenje poznobaročnih oblik, ki je ohranjeno še sedaj; postavljeno je na kvadratni talni ploskvi in ima plitke polkrožno zaključene stenske niše. Pred glavno grajsko fasado so preuredili manjši parterni vrt in vrh opornega zidu na njegovi vzhodni strani postavili manjši odprti leseni paviljon stolpičaste oblike z osemkotno talno ploskvijo. V povezavi z ureditvijo vrta je bila tudi postavitev senčnice oziroma pokritega razgledišča; kmalu po drugi svetovni vojni porušeno odprto podolžno leseno stavbo historističnih oblik z dvokapno streho so postavili vrh renesančnega obzidja pred vzhodno stranjo velike jugovzhodne rondele in z njo nadomestili zidano stavbo, ki jo kaže Reichertova upodobitev kot južni podaljšek vzhodnega grajskega trakta.²⁰⁵

¹⁹⁹ Rudolf Gustav Puff je v svojem opisu gradu iz leta 1847 na vhodnem traktu poleg portala omenil tudi zazidana okna, a zelo verjetno s tem ni mislil sedanjih polkrožno zaključenih slepih oken na pritličnem delu zgodnjehistoristične fasade. Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94. Polkrožno zaključena okna v pritličju so značilni klasicistični motiv, v bližini Lemberga pa so tovrstna okna nastala med letoma 1846 in 1854 na velikem stranskem prizidku glavnega trakta Zdraviliškega doma na Dobrni in z njimi so poudarili reprezentativno visoko zdraviliško dvorano v zgornji etaži. Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 99; Stopar, *Dobrna*, str. 33–51, 60. Pri polkrožno zaključenih slepih oknih v pritličju glavne fasade vzhodnega trakta na Lembergu ni mogoče niti povsem izključiti možnosti, da so nastala kot zavestna historistična memorialna interpretacija nekdanje renesančne arkadne galerije na tem traktu, saj so lastniki gradu gotovo poznali njeno slikovito podobo z Vischerjeve upodobitve.

²⁰⁰ Baročni okni so morda zazidali že malo prej, v prvi polovici 19. stoletja, saj sta na zazidani površini vidni dve plasti ometa.

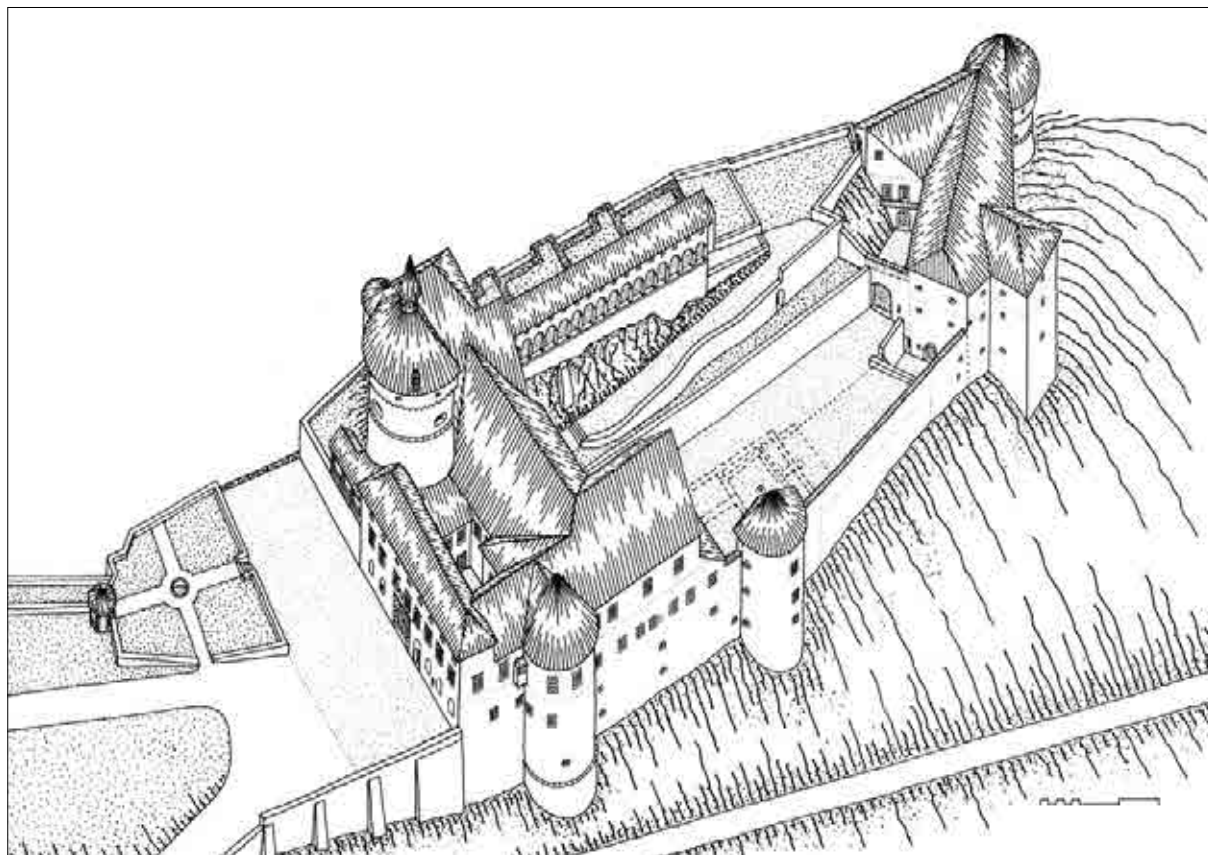
²⁰¹ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

²⁰² Prim. Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, str. 140; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*, str. 104.

²⁰³ Tlakovce so po letu 1972 iztrgali in jih odpeljali. Prim. Ivan Stopar, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XVII–XIX/2, 1975, str. 149.

²⁰⁴ Gospodarski poslopiji v grajskem predgradju sta dokumentirani na Hulstijnovi in Reichertovi (severni) upodobitvi. Vidni sta tudi na razglednični fotografiji gradu s severne strani, ki jo je okoli leta 1960 posnel znani celjski fotograf Josip Pelikan (1885–1977).

²⁰⁵ Paviljon in senčnica sta že vidna na najstarejši fotografiji gradu, ki je morda nastala že okoli leta 1865, verjetneje pa malo



Grad Lemberg v zadnji tretjini 19. stoletja. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

Grad Lemberg v 20. in 21. stoletju: od propada do obnove

Leta 1904 sta grad Lemberg od dr. Fritza Langerja kupila zakonca Hubert Nikolaus Gallé (1866–1921) in Anna (Netta) Gallé, roj. Janesch (1875–1945).²⁰⁶ Grajsko poslopje je bilo takrat solidno ohranjeno in v celoti opremljeno.²⁰⁷ Vrednost opreme je zlasti zaradi njenega velikega kulturnozgodovinskega pomena znašala kar 40 odstotkov kupnine za celotni grad.²⁰⁸ Po Hubertovi smrti je postala edina lastnica gradu in posestva njegova vdova Anna (Netta), ki so jo takoj po drugi svetovni vojni partizani brez sodnega postopka razglasili za narodno izdajalko in jo ostarelo v še vedno ne do kraja pojasnenih okoliščinah ubili.²⁰⁹

pozneje. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 282, 288; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 91, 118.

²⁰⁶ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 69; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 185; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279; Slatinek, *Lemberg*, str. 59, 81, 84, 90.

²⁰⁷ Tudi še po prvi svetovni vojni je bil grad dobro ohranjen in v njem je bila zbirka slik, starin in orožja. Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 107.

²⁰⁸ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

²⁰⁹ Galle, *Iz zgodovine družine Galle*, str. 199–204; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279, 286; Stopar, *Grajske*

Grad so zaplenili. O stanju grajske stavbe in takrat še v celoti ohranjeni dragoceni opremljeni v njej nas dovolj podrobno informira popis, ki ga je 18. 5. 1945, devet dni po uradnem koncu vojne, pripravila komisija okrajnega odbora OF; v gradu, ki je bil z gradbenega vidika v srednjem stanju, a še v celoti opremljen in ki je ostal med vojno nepoškodovan, je bilo 17 sob, 2 kuhinji, 3 kleti, 2 kašči in 16 shramb. V grajskih prostorih je komisija evidentirala 1931 predmetov in med njimi je bilo 438 kosov pohištva, zlasti stolov, miz, omar in ogledal, 168 umetnin oziroma likovnih del, zlasti slik in skulptur, 78 kosov orožja, zlasti he-lebard, mečev in en viteški oklep, 214 manjših dekorativnih predmetov, zlasti vaz in svečnikov, en klavir in številne preproge. Julija 1945, kmalu po likvidaciji Anne (Nette) Gallé, je Okrajni odbor OF organiziral prevoz večine predmetov iz Lemberga v Celje in to utemeljil s pojasnilom, da na gradu ni mogoče zagotoviti njihove varnosti in da jih bodo v Celju namenili narodnemu muzeju.²¹⁰ Del teh predmetov je pozneje preko Federalnega zbirnega centra res pre-

stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga, str. 72; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 91; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 86; Slatinek, *Lemberg*, str. 95–100.

²¹⁰ Slatinek, *Lemberg*, str. 101–117.



Reprezentativno glavno grajsko stopnišče z razstavljenim orožjem, bojno opremo in lovskimi trofejami pred letom 1945 (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 285).

šel v zbirke Pokrajinskega muzeja Celje; kolikšno je bilo njihovo število, ni mogoče zapisati, ker doslej še ni bil objavljen seznam lemberških predmetov v Pokrajinskem muzeju Celje. Vsekakor so mnoge predmete na poti med Lembergom in celjskim muzejem odtujili.²¹¹ Umetnostni zgodovinarji kulturnozgodovinsko zelo zanimive lemberške zbirke doslej še niso obravnavali.²¹² Ohranjene predvojne fotografije kažejo, da je bil grad opremljen zlasti s historističnim pohištvom iz druge polovice 19. stoletja, prav gotovo pa je bilo nekaj kosov tudi starejših. Žal so v popisih iz 18. 5. 1945 in 13. 7. 1945, pri sestavljanju katerih razumljivo niso sodelovali usposobljeni strokovnjaki, predmeti opisani zgolj z oznako starinski in iz njiju ni mogoče razbrati, koliko predmetov je bilo iz 19. stoletja in koliko starejših. Večina slik je bila prav gotovo baročnih; med njimi je po velikosti izstopal več

kakor dva metra visoki celopostavni portret kardinala Wolfganga Hannibala grofa Schrattenbacha, ki je visel v kotu glavnega grajskega salona in ki ga sedaj hrani Pokrajinski muzej Celje.²¹³ Glavno stopnišče in avla nad glavno vežo sta bila z zbirko orožja in razstavljenimi lovskimi trofejami zanimiv primer značilnega historističnega grajskega ambienta, primerljivega, denimo, z gradom Snežnik na Notranjskem. Grad je bil eden dokaj redkih na Štajerskem, ki je do konca druge svetovne vojne v celoti ohranil opremo notranjih prostorov in z njeno nerazumno odtujitvijo, pogojeno z nebrzdanimi revolucionarnim zanosom, so kulturnozgodovinskemu patrimoniju na Slovenskem povzročili veliko in nepopravljivo škodo.²¹⁴

²¹¹ Pokrajinski muzej Celje hrani več slik z Lemberga, nekatere pa menda so tudi v drugih slovenskih muzejih in galerijah. Neznano kam so izginili zlasti dragoceni manjši predmeti. Gotovo so imeli na gradu tudi kakšen jedilni servis, a popisa tega ne omenjata... Po ne povsem zanesljivem ustnem izročilu naj bi 42 kvadratnih metrov velika perzijska preproga iz Lemberga, ki so jo leta 1935 ocenili na vrednost 360.000 dinarjev, pozneje krasila sedanjo Predsedniško palačo v Ljubljani. Prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 287; *Večer*, 3. 9. 2008; *Dnevnik*, 2. 11. 2012.

²¹² Prim. npr. Ciglencečki, *Oprema gradov*.

²¹³ V zasebni zbirki ohranjene fotografije grajskih interiorov iz obdobja pred drugo svetovno vojno so objavljene v knjigi: Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 282–290; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 59, 78, 100, 101, 112.

²¹⁴ V mnogih grajskih stavbah na območju Dravske banovine so po prvi svetovni vojni zaradi zadolženosti njihovih lastnikov ali zaradi emigriranja teh v tujino sistematsko razprodali umetnostno pomembno opremo njihovih reprezentativnih notranjih prostorov. Prim. Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem, str. 13–32. Po drugi svetovni vojni so izropali skoraj vse preostale grajske interiere na območju Ljudske republike Slovenije. Poleg lemberškega interiera smo takrat izgubili tudi dragoceno opremo notranjih prostorov na gradovih in dvorcih Dornava, Ormož, Sevnica, Slovenska Bistrica, Podčetrtek, Trebnik v Slovenskih Konjicah, Viltuš, Slivnica



Opremljeni sobani v prvem nadstropju severnega trakta gradu Lemberg pred letom 1945 (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 286 in 287).



Vzhodna polovica gradu Lemberg na fotografiji iz zraka s severozahodne strani (Vlado Vivod, okoli 1985).

Leta 1947 je grad Lemberg postal splošno ljudsko premoženje in oblast je vanj naselila posameznike in družine, ki niso imeli domov. Tako je delil usodo z večino drugih nacionaliziranih grajskih poslopij na ozemlju Ljudske republike Slovenije. Ko so iz njega odpeljali še zadnje kose premične opreme, so začeli postopoma izginjati tudi tlaki, peči in leseno stavbno pohištvo z dragoceninami okovjem. Nekdo je podrł in odpeljal historično kovano ograjo, ki je bila postavljena vrh obzidja pred veliko rondelo.²¹⁵ Prostor nek-

pri Mariboru, Turnišče pri Ptuj, Loka pri Zidanem Mostu, Senek pri Polzeli, Ravne pri Šoštanju, Dobrna, Socka, Tabor pri Vojniku, Velenje, Žovnek, Podgrad pri Vranskem, Prešnik blizu Celja, Grmovje blizu Žalca, Zalog pri Žalcu, Bizeljsko, Pišce na Kozjanskem, Beltinci v Prekmurju, Smlednik na Gorenjskem, Brdo pri Kranju, Menges, Zaprice pri Kamniku, Črnelo in Češenik pri Domžalah, Črni Potok pri Litiji, Impoljca v Posavju, Gradac v Beli krajini, Ortnik pri Ribnici, Cekinov grad v Ljubljani, Polhov Gradec, Orehek pri Postojni, Prem v Brkinih, Jablanica in Gotnik blizu Ilirske Bistrice, Odolina pri Materiji, Lože pri Vipavi, Vipolže in Dobrovo v Goriških Brdih. Po naključju so se ohranili samo interieri v gradovih Ptuj, Snežnik na Notranjskem in Strmol na Gorenjskem.

²¹⁵ Z ostankom te ograje so med zadnjimi obnovitvenimi deli

danje grajske kapele v pritličju severnega polvaljastega stolpa so spremenili v kravji hlev. Novi uporabniki stavbe niso vzdrževali, grad ni imel pravega skrbnika in ker že pred vojno ni bil v najboljšem gradbenem stanju – dotrajana je bila zlasti njegova opečna strešna kritina – je začel hitro propadati. Zanimarjanje je bilo najprej najbolj opazno na neposredni okolici grajske stavbe; parterni vrt pred glavno grajsko fasado se je zarasel, leseni osmerokotni vrtni paviljon je propadel, sesula se je tudi odprta lesena senčnica vrh renesančnega obzidja pred veliko jugovzhodno rondelo, v grajskem predgradju pa so kmalu po letu 1960 podrli manjšega od obeh gospodarskih poslopij in ga nadomestili z brezoblično malo stanovanjsko hišo. Že v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so nevdrževane grajske strehe začele na več mestih popuščati. Pred letom 1960 so odstranili dotrajani leseni osmerokotni strešni stolpič vrh velike rondele in takrat je grad izgubil svoj glavni višinski poudarek.²¹⁶ Hkrati

zavarovali eskarpni zid pred vhodom v zahodni gospodarski del gradu.

²¹⁶ Na razglednični fotografiji gradu s severne strani, ki jo je



Sesuta streha nad veznim traktom in osrednjim delom severnega trakta gradu Lemberg (Igor Sapač, 1999).

so s strehe rondele odstranili tudi frčado z uro. Že pred letom 1960 so odstranili tudi okna v vzhodnem ostanku južnega trakta in na njegovem poligonalnem zaključku. Zaradi zamakanja so začeli hitro propadati tudi stropi in celo zidovi. Okoli leta 1965 se je na južni strani majhnega zaprtega sprednjega grajskega dvorišča sesul pomožni kratki ozki enonadstropni vezni trakt, ki je do takrat ob severnem eskarpnem zidu velike rondele povezoval vzhodni trakt in prečni vhodni oziroma vezni trakt. Upravitelj gradu – stanovanjsko podjetje v Celju – se ni oziralo na opozorila spomeniške službe in na takrat veljavno zakonodajo ter se odločilo, da bo iz razpadajočega poslopja izselilo še njegove zadnje prebivalce in ga prepustilo usodi.²¹⁷ Nevarnosti, da bi se del opuščene gradu

mogel sesuti na naselbino pod njim, se celjsko stanovanjsko podjetje očitno ni prav zavedalo. Spomeniški službi je kljub temu leta 1973 uspelo z novo opečno strešno kritino prekriti veliko jugovzhodno rondelo in vzhodni ostanek južnega trakta, v katerem je pred tem zaradi večletnega zamakanja propadel velik del dragocenega renesančnega profiliranega stropa sodne dvorane.²¹⁸ Prizadevanja spomeniške službe, da bi na novo prekrili tudi severni, vezni in vzhodni grajski trakt, niso bila uspešna in propad teh delov gradu se je nezadržno nadaljeval. Pred letom 1985 se je sesul južni del strehe nad veznim traktom in posledično se je začelo podirati razmočeno glavno grajsko stopnišče. Neposredni dostop iz glavne grajske veže do zgornjega dela gradu z veliko rondelo in ostankom južnega trakta z južnim arkadnim hodnikom od takrat ni bil več mogoč. Že pred letom 1985 se je sesula tudi streha nad severozahodnim gospodarskim traktom in za sabo je potegnila še streho severozahodnega oglatega stolpa. Kmalu po zrušitvi strehe se je sesula tudi severovzhodna polovica obočne konstrukcije nad pritličjem tega trakta.²¹⁹ V osemdesetih letih 20. stoletja

okoli leta 1960 posnel fotograf Josip Pelikan, strešnega stolpča ni več. Prim. tudi fotografijo v: Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, str. 142. Za nekdanjo podobo stolpča s strmo piramidarno streho prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 282, 284, 288; Slatinek, *Lemberg*, str. 118. Stolpč je viden tudi na razglednici gradu iz leta 1908. Prim. Jakič, *Sto gradov na Slovenskem*, str. 94–95. Prim. tudi fotografijo gradu s severne strani iz leta 1890 v INDOK centru pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije in fotografijo gradu z iste strani, ki je objavljena v reviji: *Dom in svet*, letnik 12, številka 24, 1899, str. 760.

²¹⁷ Ivan Stopar, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XI, 1966, str. 151; prim. Ivan Stopar, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XIII–XIV, 1968–1969, str. 228.

²¹⁸ Prim. Ivo Prodan, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XVII–XIX/2, 1975, str. 168; Stopar, Se Lembergu obeta boljša prihodnost?, str. 30.

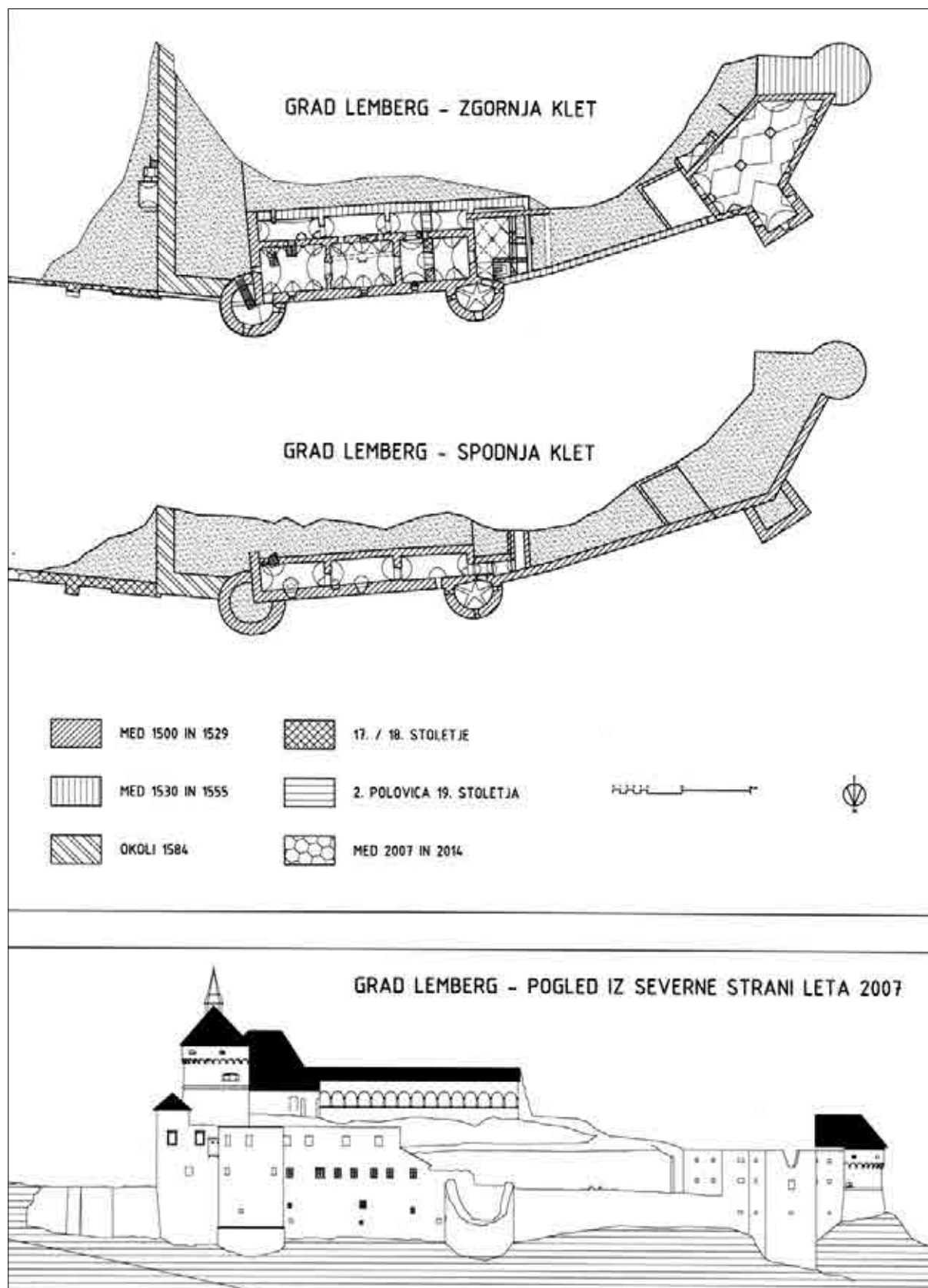
²¹⁹ Ko je celjski konservator Jože Curk okoli leta 1958 posnel tloris gradu, so bili oboki v pritličju severozahodnega gospodarskega grajskega trakta še v celoti ohranjeni. Prim. Curk,



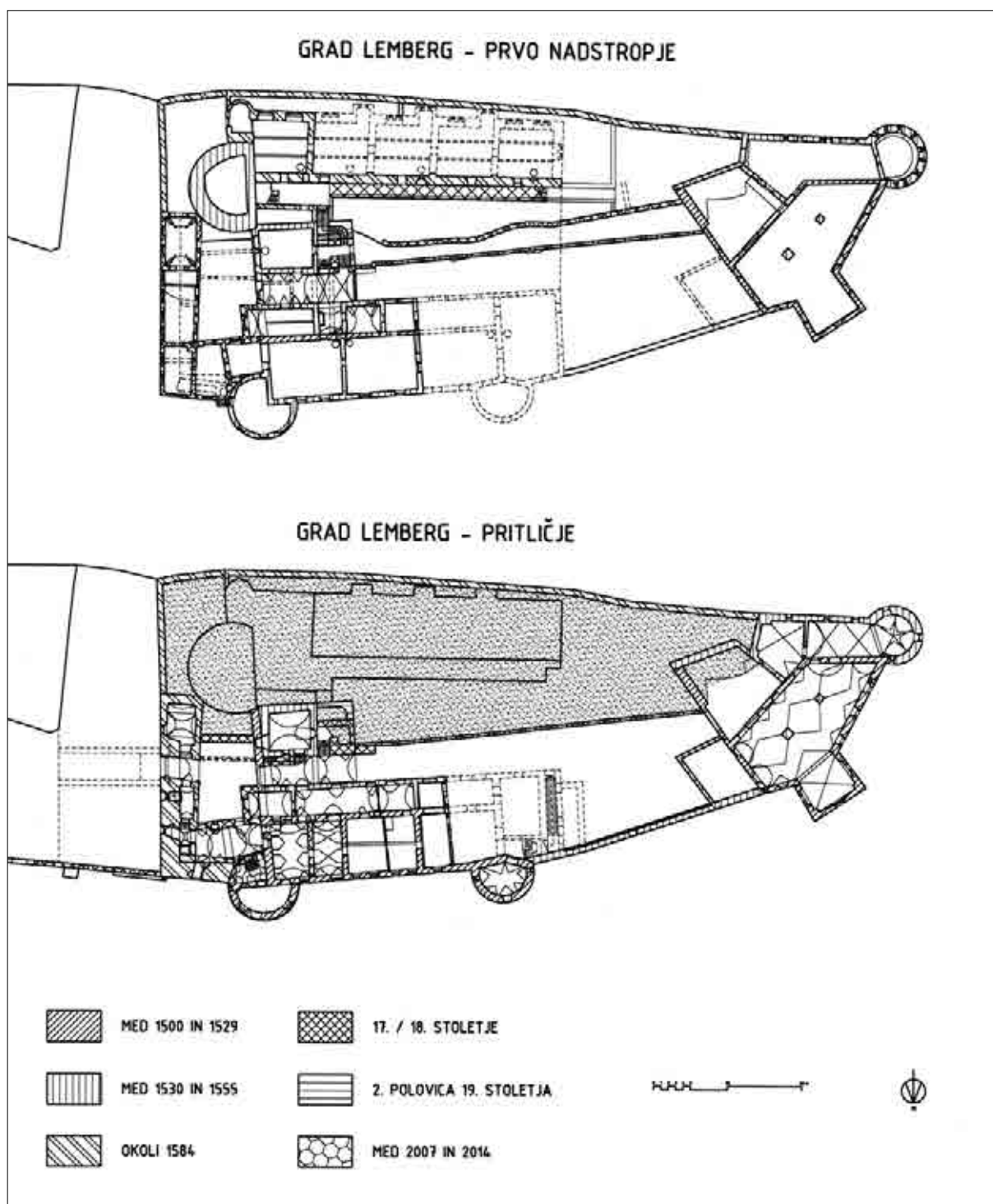
Obnovljeni arkadni hodnik južnega trakta (Igor Sapač, 2014).



S sondažnimi raziskavami odkriti sledovi renesančne arkadne galerije na vzhodnem traktu in ponovno odprti arkadi na dvorišni fasadi severnega trakta (Igor Sapač, 2014).



Tlorisa zgornje in spodnje kleti z označenimi fazami stavbnega razvoja in izris severne grajske fasade gradu Lemberg (Posnetek Smiljana Simerla, dopolnil Igor Sapač).



Tlorisa pritličja in prvega nadstropja gradu Lemberg z označenimi fazami stavbnega razvoja (Posnetek Smiljana Simerla, dopolnil Igor Sapač).



*Grad Lemberg na fotografiji iz zraka s severozahodne strani med obnovo leta 2014
(Zasebni arhiv Francija Zidarja).*

so v predgradju vzhodno od gradu do tal podrli še glavno gospodarsko poslopje z veliko grajsko kaščo.²²⁰ Najbolj hitro je grad propadal v drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja. Med letoma 1995 in 1998 se je sesul večji del severnega polvaljastega stolpa z nekdanjo grajsko kapelo in njegova severna polovica je zdrknila navzdol po severnem grajskem pobočju. Leta 1998 je grajsko stavbo prizadel velikonočni posoški potres. Verjetno se je tudi zato pozimi 1998/1999 sesula celotna streha nad veznim traktom in osrednjim delom severnega trakta in za seboj je potegnila večji del zahodne dvoriščne fasade veznega trakta, skoraj celotni banjasti obok avle v veznem traktu in vzhodni del razmajanega banjastega oboka v glavni grajski veži z majhno pritlično arkadirano lopo vred.²²¹ Po

sesutju strehe nad osrednjim delom severnega trakta so se zlasti zaradi zamakanja sesuli tudi ometani leseni stropi nad večino prostorov v prvem nadstropju severnega trakta. Konec 20. stoletja je vse kazalo, da se bo grad kmalu spremenil v popolno razvalino.

Zgodilo se je drugače. Do leta 2002 je spomeniška služba uspela z denarjem Občine Vojnik in Ministrstva za kulturo očistiti vhod v grad oziroma omogočiti varen dostop do glavnega grajskega dvorišča, odstraniti razpadajoče ostanke strehe in stropov prvega nadstropja severnega trakta²²² in nad tem traktom, pa tudi nad veznim traktom in podaljškom do vzhodnega trakta, postaviti provizorično zaščitno streho iz lesa in strešne lepenke z zelo nizkim naklonom. Hkrati so odstranili dotrajano strešno konstrukcijo nad vzhodnim traktom in jo nadomestili z novo, približno enake oblike, ki so jo znova pokrili

Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture, str. 269; prim. tudi fotografijo v: Orožen, *Dobrna*, str. 80. Na tlorisu gradu, ki ga je v sedemdesetih letih 20. stoletja posnel gradbeni tehnik Ivo Gričar, oboki niso več označeni, čeprav so vsaj v jugozahodnem delu pritličja trakta še stali. Verjetno trakt v tistem obdobju zaradi nevarnosti rušenja ni bil več v celoti dostopen. Leta 1999 je bila obočna konstrukcija v jugozahodni polovici pritličja severozahodnega trakta še ohranjena, nato pa se je do leta 2006 sesula. Do leta 2012 sta propadala tudi visoka nosilna zidana stropa kvadratnega prereza, ki sta segala od tal pritličja do vrha prvega nadstropja. V kletni etaži sta se stropa z obočno konstrukcijo vred v celoti ohranila.

²²⁰ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

²²¹ Prim. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana iz-

daja listov s slovenskimi motivi, str. 63; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 91; Slatinek, *Lemberg*, str. 118–122, 124. Razmajane ostanke kamnitih in opečnih obočnih konstrukcij v glavni veži in v avli nad njo so odstranili med letoma 2006 in 2012.

²²² Takrat so odstranili tudi vse dimnike na severnem traktu. Tako je od nekoč številnih grajskih dimnikov nekaj let stal samo še dimnik nad vzhodnim ostankom južnega trakta, ki so ga odstranili leta 2012, med obnovo strehe nad arkadnim hodnikom južnega trakta. Od leta 2012 grad nima več dimnikov.

z opečnim bobrovcem. Odstranili so tudi vzhodno polovico dotrajane strehe nad jugozahodnim gospodarskim traktom in jo nadomestili s provizorično zaščitno ravno streho. Na arkadnem hodniku so namesto nekaterih porušeni kamniti stebričev vstavili lesene podpore in tako preprečili porušitev obokov.

Leta 2000 je slovenska država oziroma Občina Vojnik razdejani grad po zaključku več let trajajočega postopka denacionalizacije prepustila potomcem ubite Anne (Nette) Gallé in ti so ga jeseni leta 2007 za 80.000 evrov prodali Franciju Židarju, zgodovinarju, geografu in nekdanjemu direktorju Kozjanskega parka.²²³ Novi lastnik je najprej poskrbel za celoviti arhitekturni posnetek gradu, ki ga je izdelal gradbeni tehnik in konservatorski sodelavec Smiljan Simerl, nato pa opravil nujne zaščitne ukrepe, ki so zaustavili nadaljnje podiranje delov grajske stavbe. Hkrati se je v stavbni kompleks s koncerti, razstavami in drugimi kulturnimi dogodki začelo vračati življenje. Med letoma 2007 in 2014 so v grajskem kompleksu odstranili številne po drugi svetovni vojni postavljene provizorične lope in drvarnice ter obsežno vegetacijo, ki je preraščala in uničevala grajsko zidovje. Iz grajskih soban in kleti so odpeljali veliko različne navlake, hkrati pa so v razvaljenih delih gradu odstranili ruševinska zasutja. Z odvozom več kakor štiri tisoč kubičnih metrov raznorazne navlake, odpadkov in ruševinskega materiala so omogočili izvedbo nujnih zaščitnih ukrepov in s tem ohranitev kulturnega spomenika. Do leta 2014 so od predgradja na vzhodu do zahodnega dela grajskega kompleksa sanirali in deloma ponovno zgradili več kakor 1500 kubičnih metrov zidovja stavbnih delov in podpornih zidov. V letih 2009 in 2010 so na gradu opravili delne arheološke raziskave in z njimi razkrili zlasti ostanke porušenega zahodnega dela severnega trakta, dele porušenega južnega trakta in zasuti mostovž čez nekdanji obrambni jarek pred vzhodnim traktom.²²⁴ Do leta 2012 so izkopane ostanke porušenega dela severnega grajskega trakta statično sanirali. Na osnovi rezultatov izvedenih raziskav je lastnik gradu s sodelovanju s spomeniško službo oblikoval gradbena in vsebinska izhodišča za celovito prenovo grajskega kompleksa; s sanacijo ohranjenih delov, s ponovno gradnjo večine v 19. in 20. stoletju porušeni stavbnih delov in s kulturnozgodovinskemu pomenu primerno prezentacijo oziroma interpretacijo celote naj bi omogočili vnos novih vsebin in dejavnosti vanjo in tako zagotovili njeno dolgoročno preživetje v funkciji kulturnega, izobraževalnega, poslovnega in turističnega središča. Med letoma 2010 in 2013 so na tej podlagi z zasebnimi in javnimi sredstvi sanirali veliki obokani kletni prostor v severozahodnem gospodarskem traktu gospodarskega poslopja in v njem uredili prireditveno

dvorano.²²⁵ Leta 2013 so ponovno zgradili porušeni porton zahodnega gospodarskega dela gradu in ga na vrhu opremili z novimi cinami, oblikovanimi po vzoru nekdanjih.²²⁶ Med letoma 2012 in 2014 so v celoti obnovili arkadni hodnik južnega trakta in pri tem vse originalne kamnite stebriče zaradi dotrajanosti oziroma nepopravljivih poškodb zamenjali z novimi kamnitimi stebriči enakih oblik. Na obokih hodnika so obnovili historistično členitev iz druge polovice 19. stoletja. Izdelali so nove bele apnene fasadne omete, naslikanih renesančnih balustrov pa zaradi preskromnih ostankov niso obnovili. Poletažo nad arkadami so z opečnimi modularnimi zidaki nadzidali do prvotne višine in line oblikovali po vzoru lin podstrešne poletaže na ohranjenem vzhodnem delu južnega trakta. Novo višjo streho nad arkadnim hodnikom so pokrili z novim opečnim bobrovcem. Do slavnostnega odprtja prenovljenega južnega arkadnega hodnika, s čimer so 29. 8. 2014 dostojno obeležili osemstoto obletnico prve omembe gradu v pisnih virih in ki se ga je udeležilo veliko število ljudi, so v celoti obnovili tudi kamnite eskarpne zidove in povezovalne poti med nekdanjim južnim traktom in glavnim grajskim dvoriščem, statično so sanirali zidovje jugozahodne roncle in obodne zidove severozahodnega gospodarskega trakta, obnovili so dvoriščno pročelje zahodnega dela severnega trakta in na njem ponovno odprli dve arkadni odprtini v nadstropju, v glavni grajski veži in v avli nad njo so odstranili razmajane ostanke banjastih obokov in med pritličjem in nadstropjem postavili leseni tramovni strop. V zadnjih nekaj letih se je propadanje gradu tako z velikimi naporji uspešno ustavilo in začel je dobivati novo podobo, ki nas lahko navdaja z upanjem, da bo eden najpomembnejših grajskih kompleksov v Sloveniji v doglednem času ponovno mogel dostojno spominjati na vrhunec svojega razvoja v poznem 16. stoletju. Obnova gradu v zadnjih letih ni pomembna samo zaradi Lemberga; kot zelo uspešen primer javno-zasebnega partnerstva je lahko odličen vzor za prenove drugih primerljivih kulturnih spomenikov pri nas.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 177/C/R/C187 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Lemberg) 1825

SI AS 177/C/R/C384 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Rupe) 1825

²²³ Veier, 3. 9. 2008; Veier, 25. 9. 2010; Veier, 27. 9. 2012; Dnevnik, 2. 11. 2012; Slatinek, Lemberg, str. 123–126.

²²⁴ Za posredovane podatke se zahvaljujem g. Franciju Židarju.

²²⁵ Prim. Nedelo, 28. 10. 2012.

²²⁶ Porton s cinami so zgradili v sodobni konstrukciji z modularnimi opečnimi zidaki in armiranobetonskimi vezmi in ga na koncu ometali z belim apnenim ometom.

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije
Fototeka (Lemberg)

MAO – Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Ljubljana
Fototeka Oddelka za (starejšo) arhitekturo: Fotografije gradu Lemberg avtorja Mirana Kambiča iz leta 1996

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Celje
Spisovno gradivo: Grad Lemberg
Čufar, Katarina in Merela, Maks in Krže, Luka: Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg pri Novi Cerkvi, Poročilo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Biotehniška fakulteta. Oddelek za lesarstvo, 2010.
Fototeka: Fotografije gradu Lemberg od okoli leta 1965 dalje
Zbirka načrtov: Grad Lemberg (avtorja Ivo Gričar in Smiljan Simerl)

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Ljubljana
Fototeka: Fotografije gradu Lemberg iz okoli leta 1970

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

- Bajt, Drago in Vidic, Marko (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Bartsch, Zacharias: *Steiermärkisches Wappen-Buch. Facsimile-Ausgabe*. Graz-Leipzig: Ulrich Moser, 1893.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Bricelj, Maja in Krempuš, Robert: *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg (EŠD 4368). Faza I*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2009.
- Butina, Eva in Krempuš, Robert in Bricelj, Maja in Rutar, Gašper: *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg (EŠD 4369). 2. Faza*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2010.
- Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Ciglencečki, Marjeta: *Oprema gradov na slovenskem Štajerskem od srede 17. do srede 20. stoletja*. Ljubljana, 1997 (Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.
- Curk, Jože: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik*, 1, 1959, str. 140–160.

- Curk, Jože: Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti. *Celjski zbornik*, 10, 1965, str. 249–280.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo I. Sakralni spomeniki na območju občine Celje*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1966.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Dehio-Handbuch. Kärnten. 2. verbesserte Auflage*. Wien: A. Schroll & Co, 1981 (Die Kunstdenkmäler Österreichs).
- Deuer, Wilhelm: *Burgen und Schlösser in Kärnten*. Klagenfurt: J. Heyn, 2008.
- Deuer, Wilhelm: Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert unter dem Aspekt der Kärntner Hauptstadtfraße. *Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Alfred Ogris zum Geburtstag*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 2001 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 84), str. 215–235.
- Deuer, Wilhelm (ur.): *800 Jahre Klagenfurt. Festschrift zum Jubiläum der ersten urkundlichen Nennung*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1996 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 77).
- Dinkluge, Karl: *Kärnten um 1620. Die Bilder der Khevenhüller-Chronik*. Wien: Edition Tusch, 1980.
- Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturskih tabarov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Fortunat Černilogar, Damjana: *Bovške Kluže*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 182).
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens. Band. 2 – Die Ständische Epoche*. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn, 1994.
- Gallé, Hubert Wolfgang: *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*. Graz: Selbstverlag 2007.
- Galle, Hubert Wolfgang: Iz zgodovine družine Gallé. *Celjski zbornik*, 26, 1991, str. 199–204.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Großmann, G. Ulrich (ur.): *Die Burg zur Zeit der Renaissance*. Berlin-München: Deutscher Kunstverlag, 2010 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 13).
- Hartwagner, Siegfried: *Kärnten. Der Bezirk St. Veit an der Glan. Seine Kunstwerke, Historische Lebens- und Siedlungsformen*. Graz: Buchmarkt, 1994 (Österreichische Kunstmonographie; 8).
- Hartwagner, Siegfried: *Klagenfurt-Stadt. Ihre Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen*. Salzburg: St. Peter, 1980 (Österreichische Kunstmonographie; 10).

- Hausmann, Franz (ur.): *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*, Graz: Verlag Ulr. Mosers Buchhandlung, 1925.
- Henckel, Hugo: *Burgen und Schlösser in Kärnten*. 2 zvezka. Klagenfurt-Wien: Verlag Joh. Leon sen., 1964.
- Horvat, Anđela: *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.
- Höflinger, Heinrich W.: Eine Chronik der Grafen Schrattenbach. *Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft Adler*, Neue Folge 23, 1913, str. 145–178.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen*. II. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1825. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Kemperl, Metoda: *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007 (Historia Artis).
- Kemperl, Metoda: Zidarski mojster Franc Grein st. in sakralna arhitektura na Celjskem v prvi polovici 19. stoletja. *Historični seminar*, 10, 2012, str. 105–126 (<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/HS10.pdf>).
- Kienzl, Barbara in Deuer, Wilhelm in Vancsa, Eckart: *Renaissance in Kärnten*. Klagenfurt: Carinthia, 1996.
- Kohla, Franz X.: *Kärntens Burgen, Schlösser und werhafte Stätten*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1953.
- Kohla, Franz Xaver in Metnitz, Gustaf Adolf in Moro, Gotbert: *Kärntner Burgenkunde. Ergebnisse und Hinweise in Übersicht*. 2 Bände. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- Kohlbach, Rochus: *Steirische Baumeister*. Graz: Grazer Domverlag, 1961.
- Kolšek, Tone: Gospodarsko stanje lemlerske gospodščine, dajatve in položaj njenih podložnikov po urbarju iz leta 1687. *Celjski zbornik*, 18, 1977–1981, str. 21–38.
- Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov*, XXV, 1983, str. 13–32.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1965, nova vrsta VII, str. 73–92.
- Kos, Dušan: Lastniki, posestniki in prebivalci grajskih poslopij na Celjskem do začetka 15. stoletja. *Celjski zbornik*, 29, 1993, str. 17–60.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo. Prvi zvezek*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I–V*. Ljubljana: Leonova družba, 1902–1928.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika*, 60/3, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Košir, Matevž in Ceci, Ina: Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav. *Idrijski razgledi*, 56/1, 2011, str. 90–104.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Krause, Stefan: *Die Porträts von Hans Maler – Studien zum frühneuzeitlichen Standesporträt*. Wien: Universität Wien, 2008 (Doktorska disertacija iz umetnostne zgodovine).
- Kreuzer, Anton: *Kärntner Burgenbuch*. Klagenfurt: Verlag Carinthia, 1978.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Teil 2: Die Cillier Chronik*. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1974.
- Leitner, Friedrich W.: Frühneuzeitliche Inschriftenbelege zur Familie der Welzer von Eberstein. *Die Kärntner Landsmannschaft*, 1989/10, str. 70–80.
- Luschin, Hans in Luschin, Berta: *Von Türmen und Schlössern*. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 1987.
- Mackowitz, Heinz von: *Der Maler Hans von Schwaz*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1960 (Innsbrucker Beiträge zur Kunstgeschichte; 4).
- Moos, Stanislaus: *Turm und Bollwerk. Beiträge zu einer politischen Ikonographie der italienischen Renaissancearchitektur*. Zürich: Atlantis, 1974.

- Neumann, Hartwig: *Festungsbau-Kunst und -Technik. Deutsche Wehrbauarchitektur vom XV. bis XX. Jahrhundert*. Bonn; Bernard und Graefe Verlag, 2004.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil. Das Dekanat Neukirchen*. Marburg, 1893.
- Orožen, Janko: *Dobrna. Preteklost in sedanost zdravilišča, kraja in okolice*. Dobrna: Zdravilišče, 1975.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik*, 5, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju. *Celjski zbornik*, 1, 1951, str. 22–39.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje: Kulturna skupnost, 1971.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 79–87.
- Pernhart, Markus: *Burgen und Schlösser in Kärnten. 194 Bleistiftzeichnungen aus der Zeit um 1860*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1988.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirchegger, Hans: *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 49).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Pirjec, Avgust: Hohenwart. *Slovenski biografski leksikon*, I/3. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1928, str. 330–331.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Puff, Rudolf Gustav: *Das Römer-Bad Töplitz. nächst Tüffer mit seinen Umgebungen*. Gratz: J. F. Kaiser, 1847.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt. Steiermark's Schlöser, Burgruinen, Städte Märkte u. Klöster. Band 1*. Graz: Selbstverlag C. Reichert, 1861/1863.
- Ribarič, Vladimir: *Potresi v Sloveniji. Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega*. Gorica: J. Devetak, 1882.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki. 1485–1487*. Celovec; Dunaj; Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 23).
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Schäffer, Roland: Festungsbau an der Türkengrenze. Die Pfandschaft Rann im 16. Jahrhundert. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 75, 1984, str. 31–59.
- Schöne alte Steiermark. Litographien und Texte aus Karl Reicherts Album »Einst und jetzt«*. Band 2. Süd- und Untersteiermark. Graz: Leykam Verlag, 1989.
- Schicht, Patrick: *Bollwerke Gottes. Der Burgenbau der Erzbischöfe von Salzburg*. Wien: Phoibos Verlag, 2010.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Zweyter Theil. H–M*. Gratz: And. Kienreich, 1822.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.
- Slatinek, Zoran: *Lemberg. Grad in trg*. Lemberg: samozaložba, 2013.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Stegenšek, Avgustin: *Konjiška dekanija*. Maribor: samozaložba, 1909 (Umetniški spomeniki Lavantinske škofije; 2).
- Stopar, Ivan: *Celjske impresije. Dediščina knežjega mesta*. Celje: Pokrajinski muzej, 2012.
- Stopar, Ivan: *Dobrna*. Motovun: Motovun, 1986.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana: Viharnik, 1993 (Grajske stavbe 4).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Park, 1991 (Grajske stavbe 2).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga. Med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Prva*

- knjiga. *Območje Maribora in Ptuja*. Ljubljana: Partizanska knjiga – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990 (Grajske stavbe 1).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tre-tja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe 3).
- Stopar, Ivan: Lemberg pri Strmcu. *Enciklopedija Slo-venije*, 6, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 125.
- Stopar, Ivan: *Najlepši slovenski gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2008.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: Se Lembergu obeta boljša prihodnost?. *Obrazi*, Celje 1974, str. 30.
- Stopar, Ivan: *Slikovite podobe Slovenije. 101 veduta naše dežele, kakršna je bila nekoč*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013.
- Stopar, Ivan: *Svetina*. Maribor: Založba Obzorja, 1978 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 89).
- Stopar, Ivan: *Za grajskimi zidovi*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Zbirka Življenje na srednjeveških gra-dovih na Slovenskem).
- Stumberger, Monika: *Die Welzer. Genealogie und Be-sitzgeschichte einer steirischen Adelsfamilie*. Graz: Verlag für die Technische Universität Graz, 1980 (Dissertationen der Universität Graz; 48).
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.
- Šumi, Nace: *Naselbinska kultura na Slovenskem. Ur-bana naselja*. Ljubljana: Viharnik in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Trobec, Marija: *Šmartno v Rožni dolini od davnih do današnjih dni*. Šmartno v Rožni dolini: KS, 2003.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzog-tums Crain*. Laybach-Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae & modernae completa. Das ist Vollkommne und gründliche Land-Beschreibung dess berühmten Erz-Herzogthums Kärndten / beydes nach dem vormaligem und jetzigem Zustande des-selben ... ans Liecht gestellt durch Johann Weichard Valvasor Freyherrn. Nachdruck der Ausgabe von 1688*. Klagenfurt: J. Heyn, 1975.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Sti-riae*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schuller. Graz: ADEVA, 1975.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Sti-riae. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi mo-tivi*. Zbrala Ivan Stopar, Primož Premzl. Sprema beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakul-tete, 1996.
- Wagner, Olaf: Burgen in Kärnten – Vorwerke und mehrteilige Burganlagen. *Burgen im Alpenraum. Herausgegeben von der Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern*. Peters-berg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 39–47.
- Wenninger, Markus J.: Die letzte Ausbauphase der Kärntner Höhenburgen im 16. Jahrhundert. *Bur-gen im Alpenraum. Herausgegeben von der Wart-burg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern*. Petersberg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 142–151.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt. 2 erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1980.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Wolfsberg, Friesach, St. Veit. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1977.
- Wutte, Martin: Flitsch. Ein Beitrag zur Geschichte der Südgrenze Kärntens. *Carinthia*, 114, 1924, str. 6–13.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Vi-harnik, 1994.



S U M M A R Y

Architectural history of the Lemberg Castle

Southeast of Dobrna, the picturesque Lemberg Castle stands on the precipitous rocky ridge above the Dobrnica Valley and the road connecting Dobrna with Vojnik. Of the three ministerial castles in the Diocese of Gurk that were closely associated with the medieval history of Dobrna, the Lemberg Castle is the only one to have been preserved to date. The appearance of the medieval castle, which was first mentioned in written sources in 1213 and destroyed by the troops of the Counts of Celje in 1452, may be deduced from comparisons with other castles in the Diocese of Gurk and on the basis of a geomor-phological analysis of the location in which a brand new, present castle complex rose in the 16th cen-tury. Between the early 1500s and the penultimate decade of the same century, the latter was gradually built by Krištof Welzer, his son Moric and grand-son Viktor, members of the Carinthian branch of the distinguished noble family, who also went down in history for having built the Fort Kluže near Bovec, Carinthian castles and mansions Frauenstein near Sankt Veit an der Glan/Sentvid ob Glini, Hallegg

and Welzenegg near Klagenfurt/Celovec, as well as the Welzer Palace at Alter Platz/Stari trg in Klagenfurt. The 16th-century layout of the Lemberg Castle is one of the most important achievements of Renaissance architecture in the present-day territory of Slovenia. In addition to being a part of the anti-Ottoman defence system and a symbol of the Renaissance nobility's ambition, it was also associated with the beginnings of spa tourism at Dobrna in the second half of the 16th century. After 1629, in the period of Counter-Reformation, during which the Carinthian branch of the Welzer family was forced to sell the castle with the rest of their property in Styria and Carinthia and emigrate, the Lemberg Castle and all its furnishings came into the hands of the Schrattenbach family. Remaining a splendid noble residence, the castle was, among others, also the birthplace of Wolfgang Hannibal Count von Schrattenbach (1660–1738), Prince Bishop of Olomouc, as well as Cardinal and Vice-King of the Kingdom of Naples. Although the Renaissance building layout

was somewhat reconstructed and curtailed in the 18th and 19th centuries, its key features remained recognisable. In the summer of 1945, the castle's rich furnishings, including the collections of paintings and weapons, were removed and, in part, subsequently handed over to the Celje Regional Museum. In the second half of the 20th century, the neglected castle building deteriorated rapidly until in 2000 it was largely in ruins. In 2007, it was bought by Franci Zidar, who has since then, in cooperation with the local community, state and the cultural conservation service, successfully endeavoured for its conservation, restoration and revitalisation. Historical, art-historical, architectural, archaeological and dendrochronological research that has taken place over the recent years as part of the restoration process, makes it possible to provide a much more detailed description of the architectural development of the castle building which, in some important segments, completely differs from representations in the existing literature.



*Grad Lemberg s severovzhodne strani na kolorirani litografski upodobitvi Carla Reicherta iz albuma
Einst und Jetzt, okoli leta 1864.*